

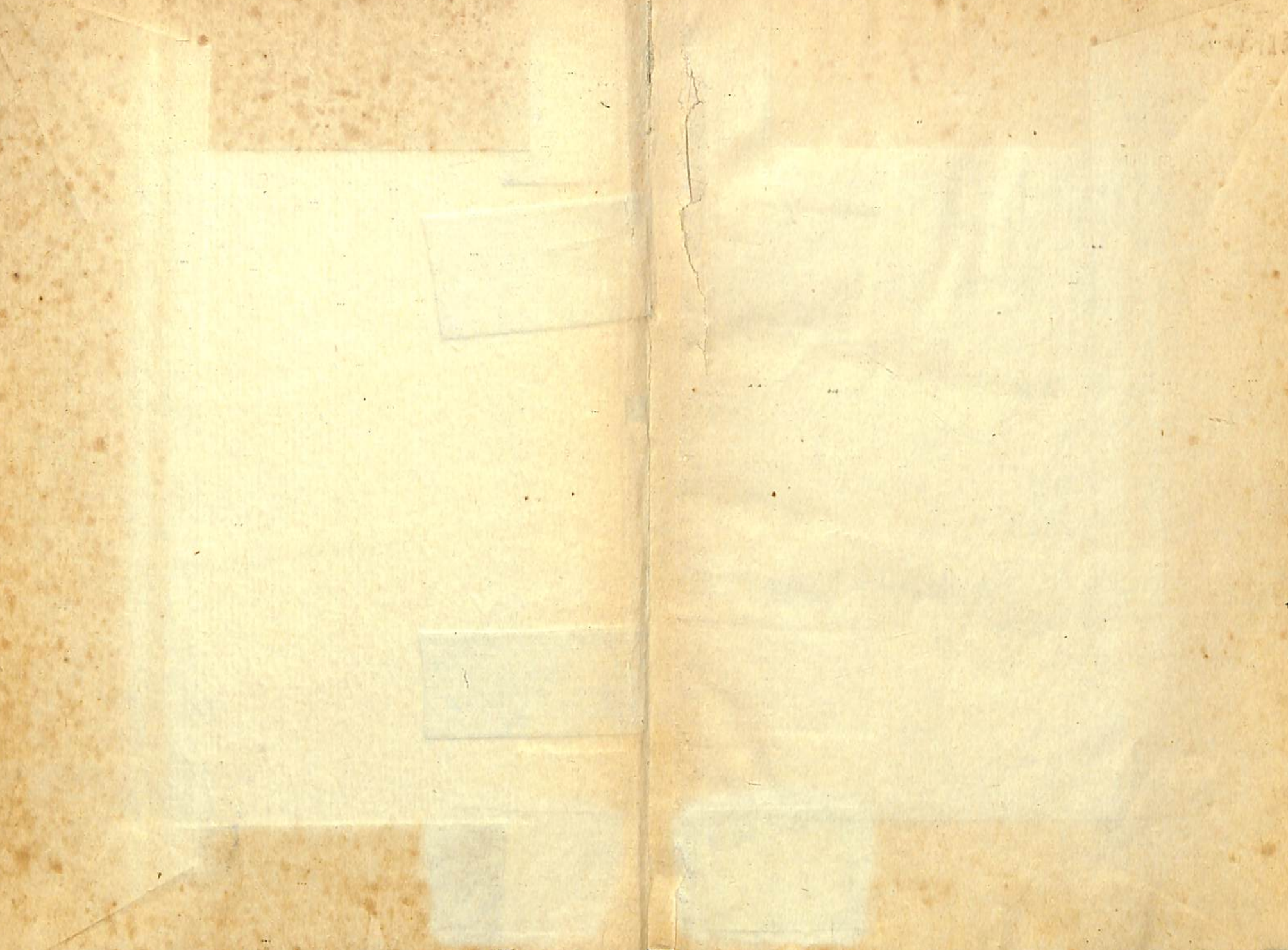
Գալուստի.

Էնգրանտեկան Գրչար
և Խաճապարճարչուհի.

Յուշի 1912թ.

891.99

Ձ.-34

APM.
2-1263a 2-1263a 19 NOV 2011 36

891.99

PM

2-34 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ՎԻՇՏ

ԵՒ

ՀԱԻԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԻՊ

ՊԱՐՍԿԱՅԱՅ ԿԵԱՆԲԻՑ

(1826—1830)

2-րդ ՏՊԱՐԱՆԻԹ. ՅԵՆԵԼՈՒՆԵՐՈՎ ԵՒ ՊԱՏՄԱՐԱՐԻ

Հ Ա Ի Ա Ր Հ

ՊԱՅ. № 22487

ՇՈՒՇԻ

Տպարան Բ. Տէր-Սահակեանի

1912

13 JUL 2013

PROS VOM 87

47949

40514-67

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Թէև «Ընտանեական վիշտ և հաւատարմութիւն»-ը տպագրուած էր 1888 թիւ և սպառուած, սակայն բազմաթիւ ծանօթներին և բարեկամներին բաւարարութիւն տալու համար, լաւ համարեցի երկրորդ ազնամ տալ տպագրութեան զանազան բարեփոխութիւններով, յաւելուածներով և պատկերազարդ:

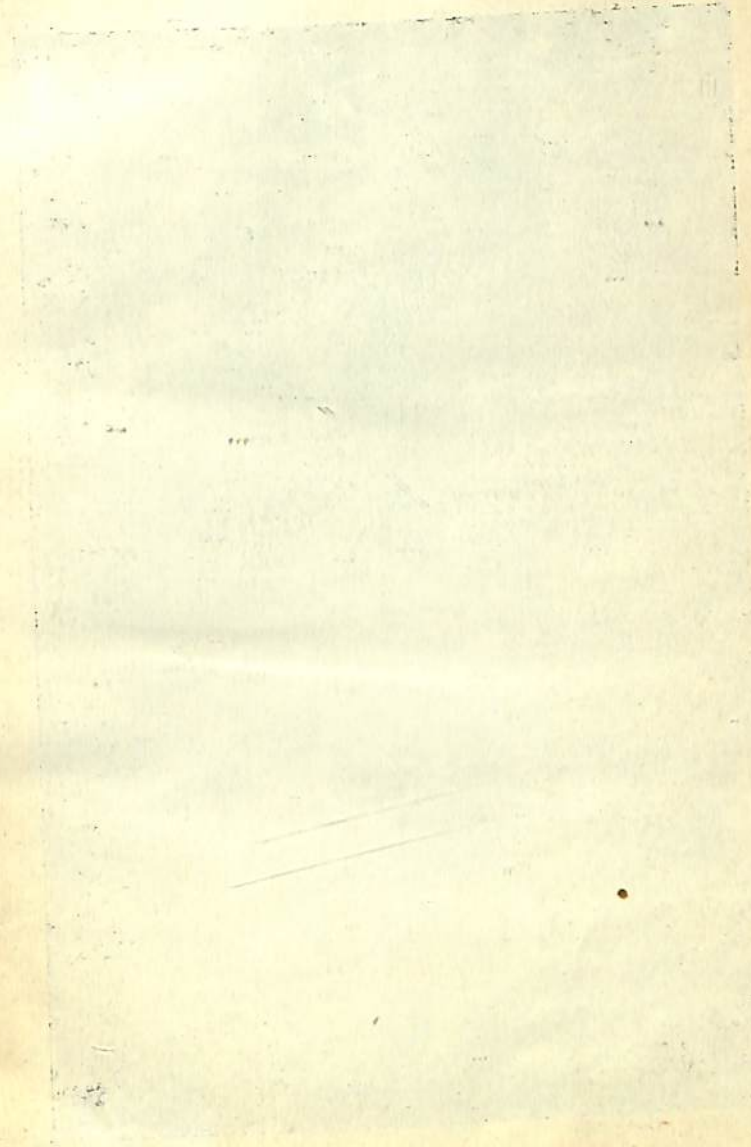
Յուսով եմ որ յարգելի ընթերցասէրներն աւելի զոհ կմնան: Քաղցր պարտականութիւն եմ համարում հրատարակել իմ խորին չնորհակալութիւնը և երախտագիտական զգացմունքներն արտայայտել սլ. Բաղդասար Արզումանեանցին, որը ամենայն սիրով յանձն առաւ ներկայ հրատարակութեան բոլոր ծախքերը:

Խորէն քահանայ Իսկեանդարեանց

1800

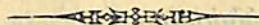
Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to the bleed-through effect.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or a date.

ՇՈՒՇԱՆԻ ՓԼԽՑՆԵԼԸ

Մի դարնանային գեղեցիկ առաւօտ էր, արշալուսի առաջին ճառագայթներից ամենաբարձր լեռների գագաթները ծիրանի գոյն էին ստացել, հուսական անտառների մէջ թռչունների դայլայլիկը, գետակների և ականակիտ աղբիւրների կարկաչումը ամենահարուստ բնութեան գեղեցկութիւնը ցոյց տալով, միանգամայն կամայ ակամայ տեսնողների ուշը կ'դարձնէին դէպի այս հրաշալեաց պատճառ Արարիչը:

Պարսկաստանի հայաբնակ Ս. գիւղի հարիւրամեայ վշտալի ծերունի Աբրահամը, որ առաջինն էր համարվում այն շրջակայքում թէ նիւթական և թէ բարոյական հարստութեամբ, իւր սովորութեանը համաձայն գաւազանը ձեռքին տանից դուրս գալով, դողդոջուն քայլերով բարձրանում էր դէպի Մարգարիտ աղբիւրի արեւմտեան կողմում

ձուլած քարձրացած Նահատակի (սուլթ*) անուանեալ աղօթատեղին, որն իւր կանաչազարդ բարձրութիւնից նայում էր իւր շուրջը բուսած ուղղաբերձ դարևոր մայրիների վրայ:

Գիւղի մի քանի ծիւնելոյզներից թանձր ծուխը սիւնաձև բարձրանում էր դէպի երկինքը, տեղ տեղ բակերում հայուհիք պարզ հագուստով, բոկոտն՝ աւելում էին սրահներն և կերակրում ընտանի անասունները:

Տաւարածը իւր նախիրով հեռանում էր դէպի ծաղկաձոր անուանեալ արօտատեղին, որն իւր քաղցրահամ սառն աղբիւրներով առաջինն էր համարվում: Ծերունի Աբրահամի թուր 10 ամեայ գեղեցիկ Շուշանը տանից դուրս գալով գնում էր դէպի Մարգարիտ աղբիւրը իւր թարմ դէմքը, որը կիսով չափ ծածկել էր նրա հարուստ սև գիսակները, լուանալու և իւր փոքրիկ կօով իւր այրի մօր Աննայի համար ջուր բերելու:

Աղբիւրի արևելեան փոքրիկ ձորակն, որի երկարութեամբ ընկած էր մէկ նեղ և օձապտոյտ ճանապարհ, տանում էր դէպի ահագին կաղնոտ անտառի խորքը, որտեղից ճանապարհը բաժանվում էր շատ ճիւղերի:

Ս. գիւղի հարևան Ք. գիւղացի պարսիկ

*) Յիշեալ խութի վրայ գտնվում էր ծերունու քրոջ օրիորդ Մարիամի գերեզմանը, որը գոհ էր եղած պարսիկ Ռուստամ-խանի բարբառոտութեանը նրա անասնական կամքը չկատարելու համար:

Քարիմ-բէկն, որ ծերունի Աբրահամի Մարութ որդուն սպանելու պատճառաւ իւր բոլոր կարողութիւնը վատնելով բանտից իւր աներ Մուշտէ-խի միջոցաւ ազատուած էր, գաղտնի թշնամութեամբ սպասում էր յարմար միջոցի վրէժխնդիր լինլու այն անմեղ գերդաստանից, նրա բոլոր հարստութիւնը կողոպտելու և ընտանիքը իսպառ ջնջելու. բայց մի օր հանգուցեալ Մարութի գեղեցիկ աղջիկ Շուշանին տեսնելով՝ աւելի լաւ համարեց առևանգել նրան, քան կրկին անգամ ներկել իւր սուրն անմեղների արիւնով:

1826 թուին երբ Պարսկաստանը մոլեռանդութեան դրօշակը պարգել էր Ռուսաստանից վրէժխնդիր լինելու, երբ ամեն տեղ խռովութիւնը, ասպատակութիւնը բարձրացել էին մինչև երկինք, Քեարիմ-բէկը հասաւ իւր չոր նպատակը կատարելու ըոպէին: Քեարիմ-բէկը իւր չարագործութիւնը անյայտ պահելու համար, ինչպէս իւր ընտանիքի՝ նոյնպէս և գիւղի մէջ, օր առաջ ձայն էր ձգել որ ինքը մտադիր է անցնել Ռուսաց հողը ասպատակելու:

Մի օր Քեարիմ-բէկը իւր հաւատարիմ ծառաներին Ասլանին, Ալիւն, Աբբասին և Խուրշիտին յայտնելով իւր գիտաւորութիւնը հրամայեց պատրաստուիլ: Նրանք քանի ըոպէից յետոյ պատրաստ սպասում էին բէկի կարգադրութեանը, երբ վերջինս ասաց՝ «առանձին առանձին ճանապարհաւ՝ կաղնոտ անտառը»:

Բէկը՝ իւր ծառաներին գիւղականներից չ՛ճանա-
չուելու համար, իւր կնոջից ծածուկ վերառած
երեք ձեռք կանացի հագուստը տալով նրանց,
ինքը Խուրշիտի հետ մնաց անտառում ձիաների
մօտ:

Ասլանը իւր ծպտեալ ընկերներով անհետա-
ցաւ մի նեղ և օձապտոյտ ճանապարհաւ, որը
ուղղակի տանում էր դէպի աղբիւրի փոքրիկ ձորը:
Ասլանը՝ որի դէմքի վրայ երկար տարիներն, ան-
ընդհատ փորձանքները ախօսներ էին թողել, իւր
անուանը վայել յատկութիւններն ունէր, իւր
տարիքին անհամապատասխան արագաշարժու-
թիւն, սրտոտութիւն, անհամեմատելի ոյժ, հաս-
տատամտութիւն. վեհանձնութիւն և հնարագի-
տութիւն:

Շուշանը իւր փոքրիկ կուժը լցնելով, սպա-
սում էր ջրի եկած իւր հասակակից աղջիկներին,
որ միասին վերագանան, երբ Ասլանն իւր ընկեր-
ներով հասաւ աղբիւրի ձորը և իբր թէ նեղացած՝
նստեց ձորակի ահագին ընկուզենու տակ:

Ասլանի սրատես աչքերից երեսակալը (բուհ-
բեանտ) չէր կարող արգելել Շուշանին տեսնելուն
պէս չ՛ճանաչել, որին իբրև հարևան լաւ գիտէր.
միայն նրան առանց մեծ աշմուկի և հեշտու-
թեամբ փախցնելու համար, սկսեց Ասլանը աղ-
ջիկներից քանխին մէկ քանի շար ուլունքներ և
փոքր ինչ մրգեղէն տալ: Միւս երեխաները, որոնց

Հետ և Շուշանը, տեսնելով այդ երեխայական ուրախացուցիչ առարկաները, գնացին դէպի ձորը, իրանք էլ մասը ստանալու.

Որսը յաջող անցաւ, Շուշանը արդէն Ասլանի գրկում անհետանում էր իւր հայրենի ծննդավայրից ողբալով և աղաղակելով: Աղջիկներից մի քանիսը վազելով պատմեցին Շուշանի մօր այրի Աննային: Այդ վշտահար թույլ կինը մոռանալով ամեն ինչ, կատաղի իբրև որդեկորոյս առիւծ կայծակի արագութեամբ հասնելով աղբիւրի ձորը, ողբալի ձայնիւ կանչում էր «Շուշան Շուշան, ո՛ր ես, ո՛ր անգուլթը տարաւ քեզ, դէպի ո՛ւր...»

Աննան դիւահարի պէս վազում էր երեխաների մէկի ցոյց տուած մացառօտ նեղ շաւիղով, և ո՛վ պէտք էր նրան օգնութեան հասնէր, քանի որ ամբողջ գիւղի տղամարդիկ գնացած էին դէպի իրենց արտերը. իսկ նրա տագրները իւր 18 ամեայ Վահան որդու հետ գտնվում էին հարկաւոր գործով Դ. քաղաքում:

Աննան հասել էր Շուշանին, բայց ինչպէս խլել նրան, որը արդէն Ասլանի երկաթեայ բազուկների մէջ էր: Նա լսում էր Շուշանի մայրիկ աղաղակելը, բայց ի՛նչ օգուտ, քանի որ չէր կարող ազատել: Աննայի սիրտը աւելի մորմոքվում էր, երբ մերկացրած դաշույների միջոցաւ ստիպում էին Շուշանին լռելու:

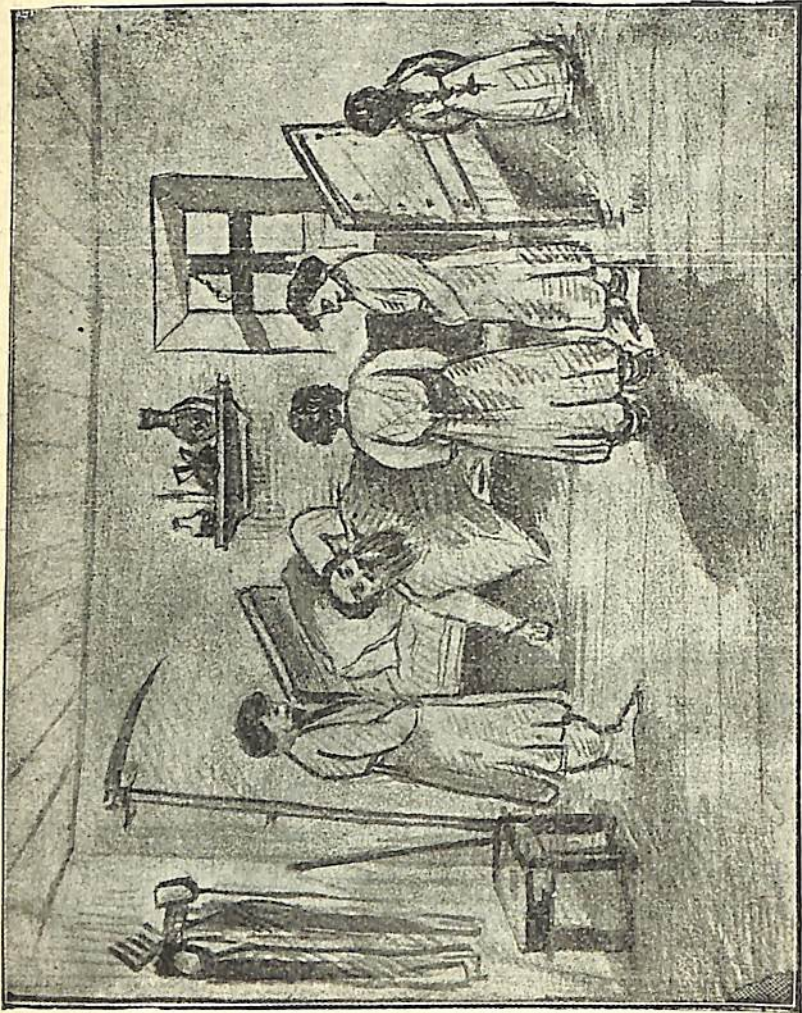
Աննան ինքը զինքը մոռացած վազում էր

նրանց ետեւից և աղեկտուր ձայնիւ լաղաչում էր ընդհանրեցէք զաւակիս, դուք ևս մայրեր էք, դուք ևս որդիք ունիք, խղճացէք անբաղդիս, ստացէք, ինչ որ ուզում էք և բաց թողեցէք երեխայիս, կամ զոնէ թոյլ տուէք մի անգամ ևս գրկեմ դորան, մի անգամ ևս համբուրեմ թշուառ զաւակս, 'ի սէր Աստուծոյ մի գրկէք ինձ Շուշանիցս»: Ասլանը խղճահարուած Աննայի աղաչանքից իսկոյն բաց կ'թողէր Շուշանին, եթէ բէկի վրէժ-խնդրութիւնից չ'վախենար:

Բէկին և Խուրշիտին կանացի հագուստ չունենալու առթիւ Աննան պիտի ճանաչէ, այս տեղ էլ խիղճը հանգամանքներին պիտի յաղթէ, իմ ներքին մարդը տանջում է ինձ պիտի մայրը չ'բաժանեմ աղջկանից, վճռողաբար ասաց Ասլանը. Աննան մի թոյլ կին է, ինչ պիտի անէ: «Աբբաս, ուրեմն վազիր բէկի մօտ, պատմիր տեսածդ և իմ այս նոր միտքը Շուշանին մօրը ևս փախցնելու համար և ասիր մեզ կարող է գտնել Գեահազի*) անտառի միայն մեզ յայտնի զազմալում**): իսկ դու չ'մոռանաս մեր ձիանքը և զէնքերը մեզ հասցնելու»: Այս բոլորը մի քանի վայրկենում կատարուեց. Աննան, Շուշանը երեք ձիաւորների հետ կայծակի արագութեամբ հեռանում էին դէպի զազման:

*) Տանն ճանապարհ ունեցող

**) Ղազմայ, գետնափոր տուն:

ԾԵՐՈՒՆԻ ԱՒՐԱՀԱՄԻ ՄԱՀԸ

Ծերունին մի առանձին հոգեկան զգացմամբ իւր քրոջ գերեզմանի վրայ ընկած արտասուալից աչքերով այսպէս էր խօսում, «այսօր ես պիտի թողեմ այս վշտալի աշխարհը, իմ սիրտը սովորականից դուրս տխուր է. ո՛հ Աստուած՝ գիշերուայ երազներս սարսափեցնում են ինձ, երեխաներս չ'վերագարձան. խնայիր վշտահար ծերունուս և եթէ սպասում է իմ տանը մի փորձանք, գոնէ փակիր շուտ աչքերս չ'տեսնելու համար: Քոյր, քոյր, սիրելի քոյր, ո՞ւր ես ո՞ւր, ինչո՞ւ չես ինձ էլ ընդունում սառ գերեզմանիդ մէջ:» Քանի որ ողորմելին այսպէս կ'ողբար, լսեց մի սուր ձայն և ուշը դարձնելով Նահատակի խուժից դէպի գիւղը, տեսաւ մի վայկոյ թռչուն, որը սաւառնում էր գիւղի չորս կողմով: «Այս երկրորդ անգամն է որ տեսնում եմ, սա լաւ նշան չէ» վրդովուած ինքը իրեն ասաց ծերունին և նրա երեակայութեան առաջ պատկերացաւ մի սարսափելի անցք, որը շատ տարիներ առաջ կատարուած էր նրա անբաղդ քրոջ համար:

Ծերուկներն առանց ժամանակ կորցնելու, շուքը բերանին հասած հազիւ հազ կարողացաւ հասնել գիւղը: Նրա նախազգացմունքը 'իզուր չէր, ամբողջ գիւղը ողբում էր Աննայի և Շուշանի անհետանալը: Ծերուկներն փոքր առ փոքր թուլանալով կորցրեց ոյժը, նա երբեմն անիծում էր իւր բաղդը և երբեմն տալով իւր սիրելի Աննայի և Շուշանի անուկը պատրաստվում էր թողել այս աշխարհը:

Կէս օրից բաւական անցել էր, երբ Քարրիէլը և Միքայէլը Վահանի հետ մտան իրենց դռնով: Ծերուկներն կարեցածին չափ ուժը և ուշը հաւաքելով, կանչեց իւր որդոցը Քարրիէլին և Միքայէլին, օրհնեց նրանց և նրանց ընտանիքին ու ասաց մարդասիրութիւնը բնական առաքինութիւններից գլխաւորն է: Մարդասէրը մի վշտացած, տխուր անձանօթ մարդի անգամ արտասուքը տեսնելով առանց արտասուքի պատճառն էլ իմանալու ճմլվումէ և աշխատում կարացածին չափ օգնել իր նմանին: Այն, նախախնամութիւնը մի այնպիսի զգացում է դրել մեր սրտերում որ ուրիշի թշուառութիւնը տեսած ժամանակ զայրանում, վշտանում ենք և ցանկանում օգնել անմիջապէս որ մեր վիշտն էլ դադարուի: Եւ եթէ դէպի օտարը պարտաւորենք այնպէս լինիլ, հնազանդ օրքան առաւել դէպ մեր հարազատը, մեր արիւնակիցը և բռնելով Վահանի ձեռքից դողդոջուն ձայնով

ասաց շորդիք, ահա ձեր մեծ եղբօր որդին, զուրկ հօրից ու մօրից կամաւն Աստուծոյ յանձնում եմ ձեր խնամատարութեանը, սիրեցէք դորան հայրաբար, և դու Վահան, հնազանդ կ'մնաս քո հոգեւոր հայրերիդ: Եթէ իմ արիւնս եռում է ձեր երակների մէջ, որդիք, և եթէ կ'յարգէք ձեր հօր վերջին խնդիրը և արցունքը պիտի որոնէք, պիտի գտնէք Աննայիս և Շուշանիս եթէ ոչ կենդանի, գոնէ մեռած. ուրեմն եթէ խոստանում էք խնդիրս կատարել, ընդունեցէք վերջին հայրական հրաժարական համբույրս:

Քանի որ Քարրիէլը և Միքայէլը համբուրելով իրանց ողորմելի հօր սառը ձեռքը և դալկացած դէմքը կ'ընկնէին արտասուքով նրա սպիտակ միրուքը, մահուան սուր մանգաղը վերջ դրեց ծերուկու կեանքի մաշուած թելին:

Փ Ա թ Մ Ա Յ Ի Վ Ր Է Ժ Ը

Աննայի և Շուշանի անհետանալու երկրորդ օրն էր. ծերունին արդէն իւր սառը գերեզմանի մէջ յաւիտենական քնով կ'ննջէր, բոլոր հարեան գիւղորայքում յայտնուել էր Աննայի և Շուշանի անհետանալը. բայց թէ ո՞վքեր էին փախցնողները, այդ միայն մէկը գիտէր: Իա Քեարիմ-բէկի կինն էր, որ իր և ամսնու մէջ եղած խիստ անբաւականութիւնների և իւր հագուստների պակասութեան պատճառով իմացել էր:

Փաթման վառուած ամուսնական նախանձով և աչքի առաջ ունենալով բէկին դէպի ինքը ունեցած սառնասրտութիւնը իւր տգեղութեան պատճառով, սկսեց վրէժխնդիր լինել և նրա չարութեան առաջն առնել: Նա հանգամանօրէն նամակով մի հաւատարիմ ծառայի ձեռքով անմիջապէս յայտնեց իւր հայր Միւշտէիտին, որին ամբողջ Պարսկաստանը յարգելով մարգարէի տեղ կ'ընդունէր:

Միւշտէիտը իւր մի հատիկ աղջկայ սրտաշարժ նամակը ստանալուն պէս, գրեց հետեւեալ նամակները: «Մեծազօր, հաւատարիմ և սիրելի իշխանք, իմ ամենասիրելի՝ դստեր Փաթմային, որին միայն է թողել վերնախնամ տեսչութիւնը

այս վշտալի և վաղանցուկ աշխարհում ինձ ծերութեանս մէջ մխիթարելու, անարժան այր Քեարիմ-բէկը, մոռանալով իւր մարդասպանութեան համար երկար տարիներով կրած նեղութիւնը, փախցրել է այն խեղճ կնոջ հանդերձ 10 ամեայ աղջկանով, որի ամուսնու անմեղ արիւնը բողոքում է անարդարութեան դէմ դէպի այն ամենաբարձրեալ Աստուածը, որի զօրութեամբ և թելադրութեամբ հրամայում եմ ձեզ իբրև իմ սիրելի որդոցս, որոնել այն անիրաւին և մատնել իմ ձեռքն առանց արիւն թափելու. իսկ ձեր նեղութեան փոխարէնը բացի Աստուծոյ վարձատրելուց, հայուհիներին թողում եմ, եթէ կամենաք, ձեր ցանկութեան: Ի վերջոյ ինչպէս Բէկի, նոյնպէս և ծառաների հասակները և դէմքերի դժագրութիւնները նկարագրելով կնքեց նամակները մէկը շրկելով Ա. և միւսը Բ. քաղաքի խաներին:

ԱՆՏԱՌԻ ՀԻԻՂԸ

Աննան երկու օր էր ոչինչ չէր կերած, նրա վարդազոյն դէմքը, սև վառվուռն աչքերը դալկութիւն էին ստացել, նա առանց իսկապէս ծպտեալներին ճանաչելու նստած Շուշանի մօտ ձեռքը ճակատին դրած, տխուր՝ կարծես մտածում էր մի բան, որի կորստաբեր հետեանքը սարսափեցնում էր նրան: Այո, նա հոգեպէս տանջվում էր, նրա աղեղնաձև սև յօնքերի տակ նուազուած աչքերը երբեմն պայծառ աստղերի պէս փայլելով կարծես կանհետանային սև ամպի տակ: Նա խորը մտածում էր թէ իւր և թէ անմեղ Շուշանի մասին, որը ուղղակի նայում էր մօրն աչքերից գլորւող արծաթափայլ կաթիլների վրայ: Աննան գիտէր որ մեծ վտանգի մէջ են և շատ փորձանք դուրս պատեն իրենց, նա ինքը իրան ասում էր «փախչել՝ չեմ կարող, քանի որ չ'գիտեմ ո՞րտեղ եմ և ո՞ւր պիտի գնամ, մանաւանդ որ խստիւ կ'պահեն ինձ, զրկել ինձ և Շուշանիս կեանքից, արգելում են մայրական գուլթս և քրիստոնէական պարտքս»:

Վերջապէս Աննան կամայ ահամայ ստիպուած էր թողնել զինքը նախախնամողի անհասանելի կամքին, ընդունելով դժբաղդութեան մինչև ան-

գամ վերջին դառն մրուրը քամելու:

Արեգակը մօտ էր մայր մտնելուն, նրա ան-
զօր ճառագայթները հազիւ ամենաբարձր լեռները
գագաթները կ'հասնէին, ընտանի անասունները
վերադառնում էին ուրախ ուտոստելով դէպի
իրանց փարախները, երբ Քեարիմ-բէկը հարուստ
պաշարով հասաւ մեզ ծանօթ հիւղին, որի մէջ
Ասլանը իւր ընկերներով քաղցած սպասում էր:

Աննան՝ որ մինչև այն չ'գիտէր իւր ում ձեռ-
քով այնտեղ բերուելը, բէկին տեսնելուն պէս,
իմացաւ որ նա է այս չարութեան պատճառը և
նրա անելանելի թակարգի մէջն է: Բէկը պարս-
կական լատուկ կեղծաւորութեամբ գլուխ տալով
Աննային, գնաց ծառաների մօտ:

405/4-69

Քիշեր էր, գետնափոր հիւղի մէջ եղևնա-
փայտը այրուելով սփռել էր իւր ճառագայթը,
Շուշանը առանց խորը մտածելու, որը բարձր էր
նրա մանկական հոգու և մտքի կարողութիւնից,
գլուխը մօր ծնկնին դրած պառկել էր, իսկ Ան-
նան պահապան հրեշտակի պէս հսկում էր իւր
միամիտ դստեր վրայ:

Հիւղի մի անկիւնում անլսելի ձայնով խօ-
սում էին, Աննան տեսաւ որ խօսողներից մէկը
կանացի հագուստով անհետացաւ բէկից վերջին
խօսքերը լսելուց լետոյ, ձեռնով Ալիի սուրը և մեծ
մարգարէ Մհամմետի անէծքը ինձ փչացնէ, եթէ
ես անժամանակ մի որ և իցէ զանցառուութիւն

անելու լինեմ ձեզ տուած խոստմանս հակառակ: Դա Ասլանն էր, որ վեհանձնաբար պարտաւորեցրաւ բէկին Աննային և Շուշանին անմեղութիւնը պահպանելու մինչև նրանց իսկ յօժարակամութիւն ստանալը:

ԱՍԼԱՆԻ ԼՐՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Ասլանը հիւղից դուրս գալով, հանեց իւր կանացի վերնազգեստը և աշտանակեց իւր արաբ ձիի վրայ: Կէս գիշերին հասնելով իւր տունը և փոքր հանգստանալուց յետոյ, հարցրաւ իւր կին Կովհարից «ինչ նոր լուր կայ, ո՞ւր է Սմայիլը:»

«Գիտէք, Ասլան, շարունակեց Կովհարը, մեր հարեան Ս. գիւղացի ողորմելի ծերունի Աբրահամը իւր հարս Աննայի և թոռն Շուշանի անհետանալու մասին սաստիկ կսկծից մեռնելուց մի օր յետոյ, Փաթմայ-խանումը Սմայիլին գաղտի ղրկել է իւր հօր Միւշտէիտի մօտ և պատուիրած է ոչ ոքի չասել, դուք էլ 'ի սէր Աստուծոյ այնպէս անէք՝ մեր երեխին վտանգի չ'տաք:»

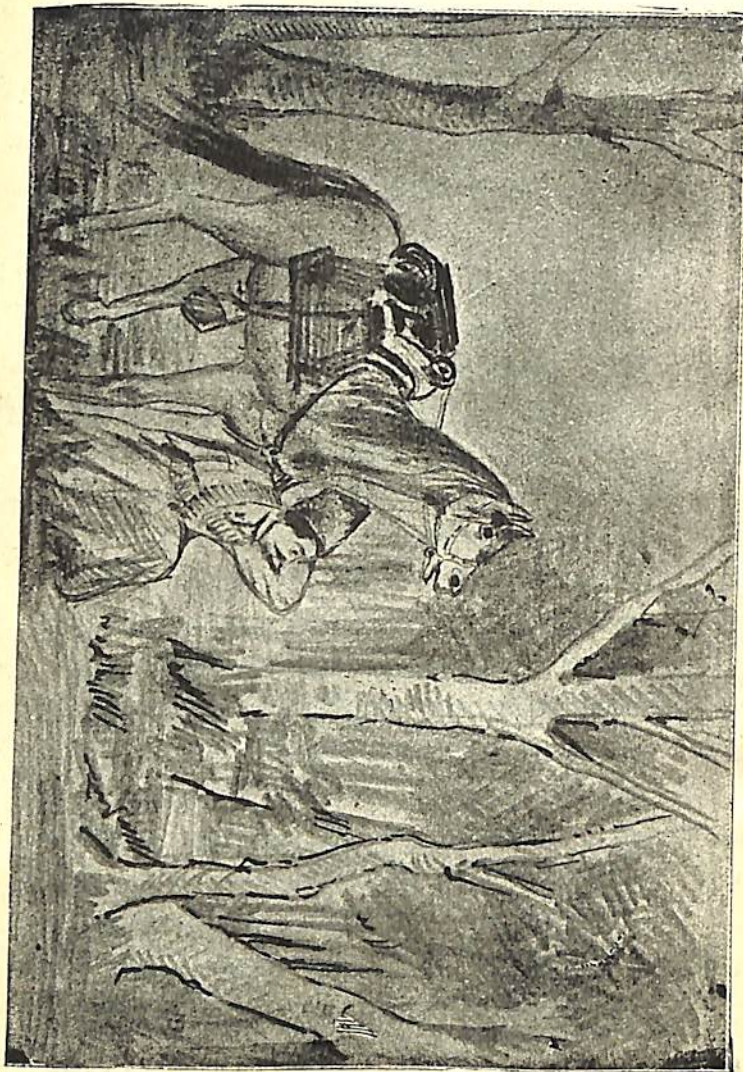
— Միթէ չեն ճանաչում փախցնողներին, ընդհակառակ սրտացաւութիւնից յետոյ հարցրաւ Ասլանը Կովհարից:

— Ի՞նչպէս ճանաչեն, ասում են թուրքի կանայք են եղած:

— Թուրքի կանայք... ինչես ասում, կինը կին փախցնէ, մեքենական զարմացմամբ շարունակեց Ասլանը, ախ թէ նրանք իմ սրի առաջը դուրս գային...:

Ասլանը բոլորն իմանալուց լետոյ, ասաց որ ինքը դեռ լոյսը չ'բացուած պիտի ճանապարհուի Ռուսաց սահմանագլուխը դէպի բէկը, ուրեմն «Կովհար ես արաբիս գարին ու դարմանը տամ, դու էլ չմոռանաս ինձ համար պաշար ու հագուստ պատրաստելու:» Կէս ժամից լետոյ, երկու ամուսինները գրկախառնուելով պարզուեցին իրենց հնամաշ անկողնի մէջ:

Լոյսը դեռ չէր բացուած, գիշերուայ լուսթիւնը թագաւորում էր ամեն տեղ, կարծես լուսնեակը դադարել էր երկնային ովկիանոսի մէջ լողալուց: Արաբը գարին կերած մի բնազդամբ սպասում էր ճանապարհորդութեան: Ասլանն էլ բոլորովին պատրաստ էր թողնելու իւր հայրենի օջախը: Այդ անհամար փորձութիւնների մաղովն անցած մարդը գրկելով իւր կին Կովհարին զգացուած ձայնիւ ասաց, «սիրելի, ես դնում եմ դէպի այնտեղ, ուր մահուան սարսափեցուցիչ սուրը և հրացանի սպանիչ գնդակները պատերազմում են կեանքի դէմ: Եթէ ճակատագիրն իմ ցանկութեան հակառակ կգրկէ ինձ միւս անգամ ձեզ և որդիքս տեսնելու, կ'խնդրեմ շատ չ'մտածէք, ես վստահ եմ որ իմ ասլանբալասի Սիւլէյմանը իբրև արժանաւոր որդի կ'հոգայ ինչպէս ձեր՝ նոյնպէս և իւր փոքրիկ եղբայների պիտոյքը:» Այս խօսքերը ասելով համբուրեց Կովհարին և իւր երկու քնած երեխաներին ու դուրս թռաւ տանից, շրջելով

արաբի սանձը դէպի Գեահաճի հիւղը տանող ճանապարհը:

Ասլանը պիտի անցնէր Ս. գիւղի մօտով, նա հասնելով Ս. և Ք. գիւղօրայքի սահմանները բաժանող մեծ ընկուզենուն, կարծես թէ նրան կանգնեցրին, նորա լիշողութեան մէջ զարթնեց հին շատ անցքեր և նա կարծես լսում էր մի ծանօթ ձայն որ կոչում էր «Ասլան Ասլան, դուք իմ ո՞ր վատութեան փոխարէնը կ'վճարէք, դուք ի՞նչու մոռացիք իմ ձեզ արած այնքան լաւութիւնները. եթէ բոլորն էլ մոռանալու լինէք, գոնէ հէնց այս ընկուզենու տակ եղածը բաւական է որ լիշէք և իմ կինը ու զաւակս, որոց դժբաղդութեան պատճառ դարձիք. ազատէք այն բարբարոս Քեարամի ձեռքից» Ասլանը սարսափի մէջ ընկնելով, նորա երկաթեայ բազուկները թուլացան և ձիի սանձը ընկաւ ձեռքից, նա լիշեց այն սուկալի օրը, որ իշխանութեան հրամանաւ պիտի իւր գլուխը կտրէին, եթէ Աննայի այր Մարութը մի նշանաւոր գումար չվճարէր զինքը պարտքից ու մահից ազատէր, նա վայր իջնելով ձիից և ծնկաչոք ձեռքերը դէպի երկինքը բարձրացրած, արտասուքը աչքերին ներումն էր խնդրում Աստուածանից:

Ասլանը հենց այն բոպէին կարող էր հեռանալ Քեարիմ-բեկից եթէ մի կողմից կենդանացած խղճի զօրաւոր խայթը, միւս կողմից դէպի Աննան

և Շուշանը սաստկացած սրտացաւութիւնը և մի այլ կողմից բէկի գազանաբարոյութիւնը արգելք չ'լինէին: Նա երգուեց ամեն կերպ աշխատել թէ հայուհիների պատիւը պահպանելու և թէ նրանց ազատելու միջոցներ հոգալու: Նոր նոր թուչունները արթնանալով քնից, սկսել էին իրենց փառաբանական ճուղոցը, երբ արարը խիսնջաց ծանօթ հիւղի դրան:

Ասլանը առանձնանալով բէկի հետ, պատմեց նրան իւր կնոջից լսածները առանց պակասութեան: Բէկը Ասլանին հետն առնելով դուրս գնաց: «Ասլան, ասաց, դուք որ իմ հաւատարիմ ծառաներից մէկն էք եղած, ձեր քսանամեայ ծառայութեան ընթացքում ես մի փոքր անգամ անհաւատարմութիւն չեմ նկատած. այլ միշտ ձեր հաւատարմութեան, հնարագիտութեան և վեհանձնութեան վրայ զարմացած եմ. այժմ հասել է այն ըոպէն՝ որ պիտի թողէք ծառայական պաշտօնը և իբրև եղբայր ամեն կերպ աշխատէք ինձ Փաթմայի և Մուշտէիտի որոգայթներից ազատելու»:

ԳԱԶԱՆՆԵՐԻ ԱՆՏԱՌԸ

Ասլանը նկարագրելով որ ինչեր պիտի անէ Միւշտէիտը իւր մի հատիկ աղջկայ համար ասաց բէկի, ես որ տարիքով եմ ձեզնից և դեռ հորդ ժամանակից ծառայել և ծառայում եմ ձեր տան ամենայն հաւատարմութեամբ, պարտք եմ համարում տալ ձեզ իմ անկեղծ խորհուրդը, քանի որ այժմ էլ ինձ եղբայր էք համարում: Այժմ խիղճս տանջում է ինձ և վկայում որ մեծ անիրաւութիւն է հայուհիներին փախցնելը: Վրեժխնդիր մարդն երբէք չէ կարող հանգստութիւն գտնել: Գէպի վրիժառութիւնը և չարութիւնը յօժարակամ մարդը լաւ իմացէք որ ապագայում չէ կարող մնալ առանց նեղութիւնների, թշուառութիւնների, պատիժների, տանջանքների և զղջումների: Քանի ուշ չէ՝ շատ լաւ կ'լինէր հայուհիներին ազատ թողնելնք, մանաւանդ որ նրանց տունը մեզ վրայ երախտիք ունի: Ապերախտութիւնը լաւ բան չէ, խնդրում եմ լսեցէք ինձ, յարգեցէք խնդիրս: Մարդ պիտի աշխատի լաւ բարեկամների թիւը շատացնել, որովհետև որքան բարեկամ՝ նոյն չափ պաշտպան և զգայարանքներ: Ազատեցէք անմեղ հայուհիներին և կպակասեն

արդար և իրաւացի թշնամիներիդ թիւը յանձին կնոջդ, աներոջդ և հայերի: Յանցանքդ գետե կինդ, աներդ կնշանակէ բոլորը պիտի իմանան: Բայց նկատելով բէկի չափազանց բարկութիւնը, որոշեց փախչելու տեղը, որի մասին սկսեց պատմել թէ ինչպէս ինքը շատ տարիներ առաջ Ա. քաղաքից որսի դուրս գալով և ճանապարհը կորցնելով ընկել էր մէկ ահագին խոր անտառի մէջ, որի դարևոր սաղարթախիտ ծառերի գագաթները կարծես երկինքն էին հասնում և արեգակի ճառագայթներն անզօր էին նրա խորքը հասնելու:

Անտառի մէջ տարիների ընթացքում բուսած և կրկին տմկած խոտը, ծառերից թափուած բորբոսնած տերեւները և վայրենի պտուղները հաստատ ցոյց էին տալիս որ այն տեղ բացի վայրենի թռչուններից և գազաններից ոչ ոք մինչև այն օրը մահկանացուներից ոտք չէր դրել:

Արևը մօտ էր մայր մտնելուն, յուսահատութեանս չափ չ'կար, բաւականին նեղացած էի, տերեւների խշխշոցը երկիւղ էր ձգում սիրտս, մտածեցի գազաններից, որոց գոռուն գոչիւնը սարսափեցնում էին ինձ, ազատելու համար գիշերուայ տեղ գտնել, վերջապէս հասայ մէկ քարափի, որի բարձրութեան վրայ նկատեցի մէկ քարայր: Մեծ դժւարութեամբ բարձրացայ այն տեղ, նրա միջից գահավիժում էր մէկ ականակիտ ջուր. բնութիւնը պատրաստել էր այս անմարդաբնակ

քարայրի մէջ մէկ հրաշալի միապաղաղ ահագին սենեակ, որի յատակին մի առանձին փափկութիւն էր տուել վայրենի այծերի կտիտը:

Ես ինձ գազաններից ազատ էի համարում, լաւ համարեցի կրակ վառել քարայրի մուտքում, որով հազիւ մէկ մարդ կարող էր մտնել: Կրակը կարճ ժամանակից լուսաւորել էր անտառը, նրա ճարճատումները խլացնում էին ականջներս, նրա հազարաւոր միմեանց ետեւից վայր թափուող պայծերից քարայրի ստորոտում չորացած խոտերը և թուփերը վառուելով հրդեհի մի գօտի էին ներկայացնում, սովածութեանս չափ չ'կար, միայն երախտաւոր քունը ինձ ամեն ինչ մոռանալ տուաւ:

Լոյսը բանուայու մօտ էր որ խառն ու սարսափեցուչից ցնորքները զարթնացրին ինձ, յոգնածութիւնս անցել էր, կրակը հանդարտուել, ամեն տեղ տիրում էր լուութիւն, քանի որ մտածում էի թողել այս դժոխային տեղը, մի ձայն հասաւ ականջիս, դա շան հաչիւն էր բայց շատ հեռու: Վերջապէս յոյս դնելով Աստուծոյ վրայ, վերառի հրացանս և թողեցի քարայրը:

Մէկ ժամից յետոյ ես անտառի խորքում էի և բացի գազանների, ուրիշ ձայն չէի լսում, շատ անգամ ես ինձ ազատելու և մի որ և իցէ ուրախացուցիչ ձայն լսելու համար, բարձրանալով ամենաբարձր ծառերի գագաթները մի ծառից միւսն էի անցում:

Յանկարծ մի բան եկաւ իմ միտքը, լիշեցի ես որ Ա. քաղաքից որսի դուրս գալուց դէպի հիւսիսարեւմուտ եմ եկած, ուրեմն պէտի հարաւարեւելք դառնամ. մի կողմից արեգակի ծագումով և միւս կողմից ծառերի բուների վրայ դէպի հիւսիս աւելի առատութեամբ բուսած մամուռներովը օգտուած, հանեցի ինձ մի ամենաբարձր ծառազարդ լեռան կատարը: Աերջապէս արեգակը մօտ էր իւր շրջանը կիսելու, երբ ես էլ թողնելով այն տարտարուր հասայ մի խաշնարածի:

Այդ ինձ անծանօթ բարերար հովուի մօտ քաղցածութիւնս լքցնելով, հանգստացայ նրա վրանի տակ: Երեկոյ էր, հովուին մօտ գտնվում էին և նորա ընկերները, բոլորեքեանս բռնած էինք անշուք սեղանի շուրջը և նրանց հարցմանը համաձայն պատմեցի թէ իմ որտեղացի լինելս, և թէ խոր անտառի մէջ ընկնելս: Իմ ասածների վրայ կասկածում էին, որովհետև նրանք ասում էին այն գազանների անտառ է և ինչպէս վկայում են մինչև անգամ ամենածեր մարդիկ, մինչև օրս այնտեղ մարդ չէ գնացած:

Ասլանը իւր պատմութիւնը վերջացնելուն պէս, Քեարիմ-բէկը, ասաց «Ասլան, էլ լինչու կ'ուշանանք, կարծես բնութիւնը այդ տեղը հէնց մեզ նմանների համար է ստեղծել, եթէ մարդիկ թողած լինեն այդ իւր վաղեմի կուսականութեան մէջ»:

Նախ քան մեր ճանապարհուիլը հարկաւորէ մեզ հաց և Աննայի համար փափախ. Խուրշիտին այս շրջակայքում հազիւ թէ ճանաչեն, ուրեմն շատ լաւ կանէիք բէկ որ նրան յանձնէիք այս բաներն-ասաց Ասլանը: Կէսօրուայ ճաշը վերջացել էր, բէկը իւր երկու ծառաներով կանաչ գետնի վրայ ննջում էր, Խուրշիտը արդէն յանձնարարական գործով հեռացած էր. միայն Ասլանն էր որ հիւզի շուրջը կ'հսկէր:

Խուրշիտը իւր գործը կատարելով վերագարձել էր, լուսինը գիշերուայ թագուհին դուրս գալով առագաստից փայլուն աստղերով երկնային կապուտ տիեզերակալ ովկիանոսի մէջ իւր ծովագնացութեան ընթացքն էր կատարում. ծառերի տերևների զովարար սոսաւիւնների հանդարտ խշխշոցը, բարեխառն օդը մէկ առանձին հոգեկան ուրախութիւն էին ներշնչում մարդուն: Ասլանը որ մինչև այն օրը չէր խօսած Աննայի հետ, մօտենալով նրան մեղմ ձայնիւ ասաց «Թշուաւ քոյր, բէկը՝ որ ձեր տժբաղդութան պատճառ է եղած կամենում է տեղափոխվի, ձեր օգտի համար ահա այս տղամարդի հագուստը և այս դաշոյնը գուցէ կ'հարկաւորուի»:

Աննան հիւզը եկած օրից բէկին երգմնեցրնելու ժամանակն էր նկատել Ասլանի կարեկցութիւնը, որի խօսքը յարգելու համար իւր հագուստի վրայով հագնելով նրա տուած հանդերձը և

գլխի արծաթեայ զարդերը գրպանը դնելով սև սաթի նման մագերը անհետացրաւ ոչխարի մորթուց բրդոտ փափախի տակ: Խուրշիտի ձին նստել էր Աննան Շուշանի հետ, պաշարեղէնը և հիւղի մէջ առաջուց ունեցած ամանները Աբբասը և Ալին էին վերառած, իսկ Խուրշիտը երբեմն Ասլանի և երբեմն բէկի գաւաղը նստելով գնում էին:

Մէկ ամսից յետոյ Ասլանը իւր փոքրիկ խրմբով հասաւ գազանների կոչուած անտառը: Նրանք երբեմն ձիով և երբեմն ոտքով հասան այն ահագին խոր ձորակին, որը առանց ոչինչ փոփոխութեան մնացել էր իւր վաղեմի դրուածան մէջ, նրա արեւմտեան կողմում քարափի վրայ Ասլանը նկատեց քարայրը, որից մի ժամանակ ազատվելու համար չէր խնայած իւր բոլոր աշխատանքը: Քարայրի մուտքը տանող նեղ շաւիղը համարեա՞ն անհետացել էր թփերի խտութիւնից: Քանի քայլ հեռու, Ասլանը նկատեց քարայրի մէջ մի այծեամի իւր ձագով և իսկոյն բռնելով Խուրշիտի օգնութեամբ ընծայեցին Շուշանին:

Յերեկները բէկը երկու ծառաներով միշտ որսի էր գնում, նա չէր խնայում պատահած գազաններին և էրէներին: Հրացանների անընհատ ձայներից, գիշերուայ քարափի շրջագայքում վառուած կրակներից գազանները հեռու էին փախած, բէկը այս տեղից չէր հեռանալ եթէ անյաջող դէպքերը չ'հարկադրէին:

Աննան բոլորովին մոռացած իւր կանացի տկար բնութիւնը, յոյսն Աստուծոյ վրայ դրած աշխատում էր Ասլանի աջակցութեամբ Շուշանին միշտ բէկի գազանական կրքերից սզատելու, կարացածին չափ բարոյապէս նրան կրթելու, քրիստոնէական հաւատի սրբութիւնը նորա փափուկ սրտի վրայ դրոշմելու և իւր իմացած աղօթքները սովորացնելու, Շուշանն էլ օրէկան քանի անգամ մօր ասածները կրկնելուց յետոյ, պարապ ժամերը խաղում էր իւր ընտելացած այծեամների հետ:

Աննան գուցէ բէկի մի հարուածով շատ առաջ հոգիների աշխարհը գնացած և Շուշանը նորա անասնական կրքերին զոհ դարձած լինէին, եթէ Ասլանը ամեն մի բոսլէ չհսկէր նրանց վերայ և Շուշանի ջահելութիւնը ու նրանից լառաջ գալի վնասները առարկելով շատ անգամ չսպառնար բէկին հակառակ դէպքում զինքը միայնակ թողելու և իսպառ հեռանալու: Բէկն էլ շատ լաւ իմանալով որ առանց Ասլանին ոչինչ չէ կարող անել, կամայ ակամայ ստիպուած էր իւր աջ բազուկին չ'հակառակուիլ:

ԽԱՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ

Թողենք բէկին իւր փոքրիկ խմբով քարայրի մէջ, և դառնանք դէպի Միւշտէիտի նամակ ստացած խաները: Երկու խաները նամակ ստանալուն պէս, իրենց կառավարութեան տակ գտնուող վալիներին, նաչիբներին և քեանդխուտաներին հրամայեցին որ բոլոր պատահած անձանօթ մարդկանց, որոնք օրինաւոր հաստատուած թուղթ չեն ունենալ իրենց ո՞վ լինելու և ո՞րտեղ գնալնեւրուն մասի, իսկոյն բռնեն և ներկայացնեն ուղղակի իրենց:

Պարսից խաժամուժ ամբոխը սովոր չ'լինելով այսպիսի խորթ կարգադրութիւնների, որը շատ անգամ իրենց անզգուշութիւնից մեծ նեղութիւններ և վնասներ էր պատճառում՝ մէկ օր իրենց հոգևոր ներկայացուցիչներով հաւաքվել էին խաների դուռը. բայց լսելով նրանցից որ այդ կարգադրութիւնը ժամանակաւոր արուած է Մ. քաղաքի սրբազնասուրբ Մուշտէիտի հրամանով, բոլորովին լուռ ու մունջ դարձան իրենց տեղը:

Տասն և հինգ օր բէկը քարայրը գալուց անցել էր, պաշարն էլ վերջանալու վրայ, Ասլանը միայն ծանօթ լինելով այն կողմերին պիտի գնար

պաշարի, բայց նա չէր ուզում Աննային և Շուշանին միայնակ թողել, ուստի նա բէկին իւր վճռողական վերջին զգուշացնող խօսքերը կրկնելուց յետոյ, իւր ազգակից Աբբասի հսկողութեանը թողելով Աննային և Շուշանին, կէս օրից շատ առաջ առանց խաների նոր կարգադրութեան գիտակ դուրս եկաւ քարայրից և նրան ստորոտին հասնելով սկսեց ծառերի վերայ նշան անել, այնպէս որ մուժ գիշերը անգամ կարելի էր նկատել ծառերի բունների վրայ անկեղև պայտաշափ սպիտակ տեղերը: Ասլանը ուղղուելով դէպի հարաւարեւելք և Ալիւն թողելով անտառի եզրում նշան արած ծառի մօտ, քայլերն արագացրաւ դէպի Ա. քաղաք:

Երեկոյեան ազանի ժամանակ՝ Ասլանը մտնելով քաղաքի նախադռնով. նկատեց մի խրճիթի առաջ կանգնած պառաւի, մօտեցաւ նրան և ասաց. «մայրիկ, ես մի անձանօթ օտարական եմ, խնդրեմ ինձ գիշերելու տեղ շնորհէք»:

— Աստուծոյ հիւրն էք, ես չեմ արգելում ձեզ, միայն թէ աղքատ եմ ոչինչ չունիմ, ասաց կիսով չափ կոյր պառաւը:

— Հոգ չէ, մայրիկ, ասաց Ասլանը ձեռքը գրպանը ձգելով, ահա փող որքան և կամիք, պատրաստեցէք ինչ հարկաւորն է, միայն չ'մոռանաք բաւականին հաց, բրինձ, իւղ, միս և մի փոքր մրգեղէն առնելու, որովհետեւ ես ունիմ

ընկերներ, որոնք ինձ-պէս քանի օր է հացի երես չեն տեսել գուցէ նրանք ևս գան այստեղ քանի օր մնալու:

Պառաւր թողնելով Ասլանին իւր տանը, ուրախ ուրախ գնաց իւր հարեանի որդի Բէհրուտի մօտ Վէհրուտ, գնանք շուկան (բազար) հաց ու միս առնելու քեզ էլ փող կ'տամ:

— Երազ լինի, ինչ ես ասում, քեզ ո՞վ կ'տայ հաց ու միս, զարմացմամբ հարցրաւ Բէհրուտը:

— Որդեակ, դու ծաղրում ես ինձ, միթէ Աստուած աղբատներին հարուստների ձեռքով չէ կերակրում, մեծ է Ալիի Աստուածը, վեր կ'աց տեղիցդ ահա քեզ նեղութեանդ համար մի ղրուան: Բէհրուտը փողը տեսնելուն պէս՝ վեր թըռաւ տեղից և պառաւի ձեռքից բռնելով գնացին շուկան:

Այն մարդիկ, որոնց մօտ պառաւը գնացած էր բան գնելու, ճանաչելով մուրացիկ Փարիւն, հարցնում էին Վինչ կայ, ինչ պատրաստութիւն է, և ո՞րտեղից է քեզ այդ փողը պառաւ:

— Ե՛հ որդեք միք հարցնիլ, Աստուած ինձ համար մի բարի հիւր է ղրկել, որը քանի օր պիտի մնայ իմ տանը:

Բէհրուտը ծանր խուրջինի տակ տնքալով, պառաւի ձեռքից բռնած, հասաւ տուն և Ասլանի հետ հաց ուտելուց լետոյ գնաց իրենց տուն, պառաւն էլ իւր հնամաշ անկողինը տալով

Ասլանին ու հանգիստ քուն բարեմաղթելով, հեռացաւ դէպի իւր հարեանի տունը, Ասլանն էլ հէնց այդ էր ուզում:

Քաղաքի հասարակ դասը քնած էր, մի քանի նշանաւոր տների մէջ հեռուից երևում էր ճրագի աղօտ լոյս, երբեմն երբեմն լսվում էր գիշերապահների միմեանց զգուշացնող ձայնը: Ասլանը պնդացնելով խուրջինը՝ շալակեց ու դուրս թռաւ տանից և հասնելով Ալիւն, բռնեցին դէպի քարայրը տանող նշան արած ծառերի շարքը:

Լոյսը գիշերուայ քօղը կ'պատուէր և հրեղէն գունդը իւր փառաւոր կառքով հանդարտ վեր կ'բարձրանար և իւր շողշողուն ճառագայթները ջրերի վրայ ձգելով նրանց փողփողալովը հալած սսկու մի վտակ կ'ձևացնէր: Բէկը սովորականին համաձայն որսի էր գնացած, Աննան քարայրի մի անկիւնում առաձին ծնկաչոք իւր աղօթքն էր կատարում. իսկ Շուշանը Ասլանի բերած մրգեղէնից իւր այծեամներին մասն էր տալիս: Քարայրը թողելով մի կարճ ժամանակ իւր խաղաղ դրութեան մէջ, դառնանք դէպի Ա. քաղաքը:

Ա. քաղաքի խանի փառաշները հացթուխների մէկի խօսքով հասել էին պառաւի տանը հէնց այն ժամանակ, երբ պառաւը քարացած իւր հիւրի անհետանալուն վրայ, ինքն ինքը խօսելով կամենում էր դուրս գնալ կարծես Բէհրուտին կանչելու:

— Պառաւ ո՞ւր ես գնում, ինչո՞ւ երեկոյեան չես լայտնել խանի պատուէրի համաձայն հիւրիդ

մասին. այժմ նա զրտեղ է:

— Ես էլ նրան եմ փնտռում, սատանան գիտէ որտեղ է գնացել. իսկ պատուէրի համար ես ոչինչ չ'գիտեմ պատասխանեց պառաւը: Փառաշներն առնելով պառաւին իրենց հետ՝ պատահած անցքի համար յայտնեցին խանին:

Խանը սկսեց պառաւից հետեւեալ հարցերն անել: «Հիւրիդ անուան ինչ էր, զրտեղացի և ո՞ւր էր գնում»:

— Դրանց և ոչ մէկի համար չեմ հարցրել, պատասխանեց պառաւը:

— Լաւ, քանի՞ տարեկան կ'լինէր, և ինչպիսի՞ գէմք ունէր:

— Ես լաւ չեմ տեսնում, երեկոյեան իմ հարեան Բէհրուտի հետ միասին հաց կերանք, նա կարողէ ձեզ բոլորը պատմել, ողորմած տէր, ահա և հիւրիս ինձ տուած փողերից:

Քանի որ խանը ուշադրութեամբ զննում էր փողերը, Բէհրուտը՝ որ 20 տարեկան կ'լինէր, սաստիկ երկիւղի մէջ, խորին երկրպագութեամբ կանգնեց խանի առաջ:

— Գու երեկոյեան տեսար պառաւի հիւրին:

— Այո՛, ողորմած տէր:

— Նրա անունը չիմացար:

— Ոչ.

— Նա քանի՞ տարեկան կ'լինէր և կարո՞ղ ես ինձ նորա գէմքը նկարագրել:

— Նա 50—55 տարեկան, գէմքն ախորժելի, մագերը համարեա՛ թուխ, բեղերը երկար, յօնքերը խիտ և աղեղնաձև, աչքերը կրակոտ, արծուաքիթ, յաղթանդամ մարդ էր պատասխանեց Բէհրուտը:

Շատ լաւ, ապրիս, հագո՞ւտը, հարցրաւ խանը:

— Սե շալից չուխայ (ղարփղի) ծմբուկի գոյն դատաք արխալուղ, սպիտակ շալից շալվար, սև փափախա: Խանը Բէհրուտի ասածները համեմատելով Միւշտէիտի գրածի հետ, իմացաւ որ անծանօթն Ասլանն է եղած, մանաւանդ որ դրամները նորա երկրում կտրվող դրամներիցն էր: *)

Խանը իսկոյն ձիաւորների մի խումբ դրկեց գլխաւոր անցքերը բռնելու և նրանց կալանաւորելու, և մի քանի փորձառու մարդկանց էլ ձգեց անտառներն որոնելու. իսկ իւր հաւատարիմ դրանիկներից երկուսին հրամայեց ծպտեալ հագուստով գիշեր ցերեկ պառաւի տսնը հսկել: Տասն օր անցել էր այդ անցքից, բոլոր հետախուզութիւններն անօգուտ էին մնացել, բէկի պաշարն էլ վերջանալու մօտ էր:

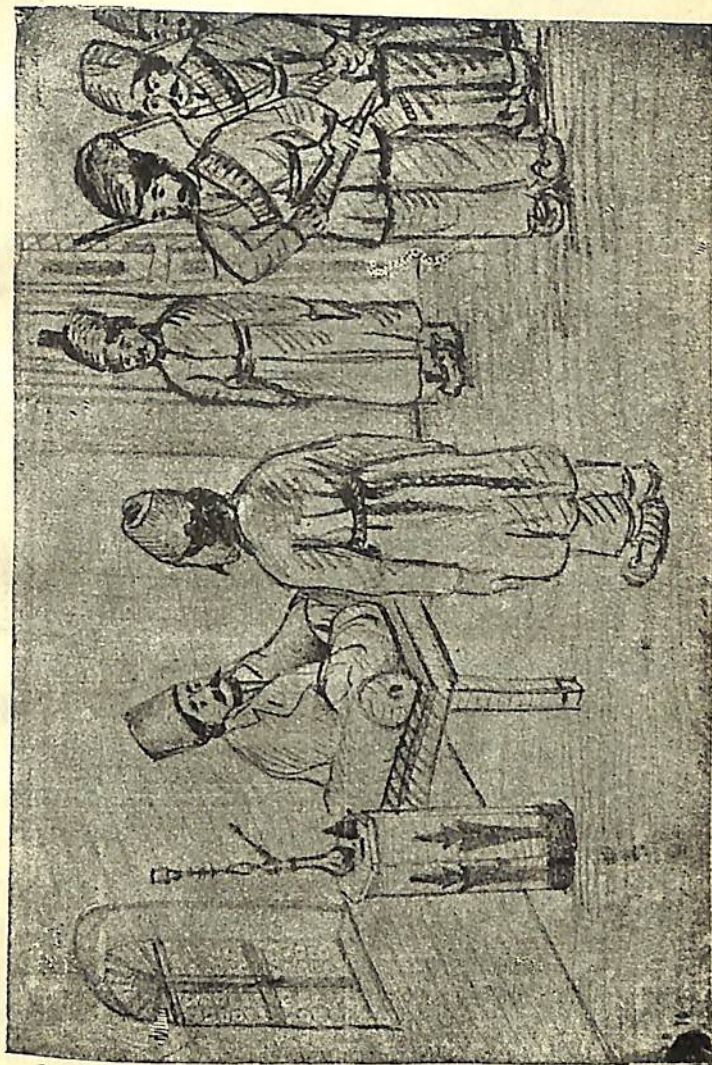
*) Հին ժամանակներում իւրաքանչիւր թէ՛ ծագումով և թէ՛ կարողութեամբ նշանաւոր Խան իւր անունով առանձին դրամն ունէր, որը ընդունվում էր պարսկաստանի ամեն կողմերում:

ԱԼԻ ԲՈՆՈՒԻԼԸ

Ալին Ասլանից հետևեալ խօսքերը լսելուց լետոյ, «նշան արած ծառերը ձեզ ուղղակի կ'տանեն հասարակաց ճանապարհը, քաղաքը մտնելուն պէս կ'նկատէք աջ թևի վրայ մի խրճիթ, որի մէջ բնակվում է մի աղքատ պառաւ կին, ինչ հարկաւորն է նա կպատրաստէ և դուք կանհետանաք այն ժամանակ՝ երբ նա կ'հեռանայ դէպի իւր հարևանի տունը, միայն զգուշացէք ինձ համար ոչինչ չասել»:

Ալին թողելով Աբբասին նշան արած ծառի մօտ, ստացաւ խուրճիկնը և հանելով Աբբասի մօռացմամբ խուրճիկի մէջ թողած կանացի հագուստը ձգեց ու հեռացաւ դէպի քաղաք: Նա հասել էր պառաւի տանը, պառաւը չ'կար. իսկ նրա տան վրայ գաղտնի հսկողներից մէկը կայծակի արագութեամբ լայտնել էր խանին: Ալին սիրտը տրոփում էր, կարծես նա գուշակում էր ինչ և իցէ մի վտտ բան, ուզում էր թողել խրճիթը, երբ քանի փառաշներ շրջապատելով նրան տարին խանի մօտ:

Խանը Մուշտէիտի նամակի մէջ նկարագրած գծագրութիւններին լաւ ուշ դարձնելուց յետոյ, հարցրաւ «Ալի, ընկերներդ որտեղ են»:

Ալին գոյնը թռած, «ողորմած տէր ես միայնակ եմ»:

— Ի՞նչպէս միայնակ, քո ընկերներդ սրանք չեն, տալով բոլորի անունները, որոնցից Ասլանը տասն օր առաջ այս տեղ է եղած զայլրացած ասաց խանը:

— Ես ոչինչ չ'գիտեմ, պատասխանեց Ալին:

— Վաղը կամ ինքնին կ'խոստովանուիս, կամ սատանայական տանջանքների գործիքները կ'մաշեն կեանքդ:

Ալին մի դարշահոտութեամբ լի, նեղ, խոնաւ բանտի մէջ էր, որի երկարութեամբ հազիւ թէ մի մարդ կարող էր պառկել, նա աւելի նման էր գերեզմանի:

Գիշերն անցել էր, խեղճ Աբբասը ծառին թիկն տուած սպասում էր, ամեն մի ձայն, մի տրոփ, նրա լոյսը ոչինչ էին դարձնում: Բէկը և Ասլանն էլ շատ անհանգիստ էին Ալիւն և Աբբասի ուշանալու համար:

Քանի արեգակը կը պատրաստուէր իւր ոսկեգոյն վարսն աշխարհին ցոյց տալու, Ասլանը թողեց քարայրն իւր ընկերներին որոնելու. իսկ Աբբասը կանացի հագուստով հասել էր քաղաք մի որ և իցէ տեղեկութիւն իմանալու: Նրա ուշա-

դրութիւնը գրաւեց քանի մարդկանց հետեւեալ խօսքերը «անունը Ալի է, պառաւի տանն են բռնեք»:

Աբբասը բոլորովին երկիւղի մէջ մօտեցաւ մի ջահիլ հացթուխի, «խանձում ինչ կ'հրամայէք:

— Հաց եմ ուզում:

Տղան հացը կշռելով, «հրամայեցէք որտեղ հարկաւոր է հասցնեմ:

— Մինչև մեծ ուռեանու տակ, մեր ծառայքը շուտով կ'հասնեն մեզ:

— Այսօր ես մի բան լսեցի չ'գիտեմ դու ևս լսած ես թէ ոչ, հարցրաւ Աբբասը:

— Պառաւի տանը բռնուած մարդի համար կ'լինի խօսքդ, այնպէս չէ շարունակեց հացթուխը, ասում են թէ նա մի բէկի ծառայ է և միայնակ չէ, Միւշտէիտը գրած է խանին որ անպատճառ բռնել տայ նրանց:

Հացթուխը հազիւ թէ փոքր հեռացել էր, Աբբասն անցաւ ճանապարհից ցած թփերի մէջ և հացը չարշաւում պնդացնելով, անհետացաւ դէպի քարայրը տանող նշան արած ծառերը: Ասլանը հանդիպելով Աբբասին անտառի մէջ հարցրաւ. «Ա՛յ տղայ, ո՛ւր էիք այսքան ժամանակ:

— Խօսելու ժամանակ չէ, շուտ արէք փախչենք որ կորած ենք, պատասխանեց Աբբասը լայտնելով թէ Ալիի բռնուելը և թէ իւր լսածները:

Բէկը և Ասլանը շատ տխուր, իմացել էին որ Ալին Միւշտէիտի հրամանաւ արդէն խանի ձեռքումն է: Բէկն այս անգամ էլ մերժեց Ասլանի հայուհիներին ազատելու համար արած խնդիրը: Ասլանն էլ թագաւորող լուռթիւնը ընդհատելով ասաց. «հարկաւոր է օր առաջ փախչել, բայց թէ ո՛ւր, կ'դժուարանամ որոշել, կանչենք Աբբասին և Խուրշիտին գուցէ նրանք մի տեղ իմանան»:

— Սիրելիք վտանգը մօտ է, պիտի փախչինք. բայց գիտէք մի այնպիսի տեղ, ուր կարողանանք ապահով մնալ, հարցրաւ բէկը:

Աբբասը կարճ լուռթիւնից լետոյ, անցնենք դէպի Բ-ի. կողմերը:

— Աբբաս, ասաց Ասլանը շատ լաւ կ'լինէր, եթէ ճանապարհն իմանայինք:

— Ես քանի անգամ գնացած եմ, միայն ճանապարհները շատ վատ են, մանաւանդ ջրի պակասութեան պատճառաւ, պատասխանեց Աբբասը:

— Հոգ չէ՛ միայն թէ փախչինք այդ գազաններից հրամայաբար աւելացրաւ բէկը:

Թողելով բէկին իւր փոքրիկ խմբով քարայրի մէջ փախչելու պատրաստութիւնները հոգալու, դառնանք դէպի բանտարկուած Ալին:

Ալին բոլորովին գունատուած և շրջապատուած քանի փառաշներով, ծանր շղթայի տակ կանգնած էր խանի դրանը:

— «Ալի, կեանքդ այժմ իմ ձեռքումս է. կեանք կամ մահ՝ քեզանից է կախուած և եթէ իմ բոլոր հարցերին արդարութեամբ կ'պա-

տասխանես, ոչ թէ միայն կազատես կեանքդ. այլ և կարժանանաս վարձատրութեան, ուրեմն ասիւր զճարձանակէ փախցրել էք հայուհիներին, որի հրամանաւ, այժմ ընկերներդ զրտեղ և քանի հոգի են, ինչպիսի՞ պատրաստութեամբ, հարցրաւ խանը:

Տէր, զթացէք վրաս՝ երիզասարդ եմ և զարնան հասակում, մահը զարհուրելի է ինձ, ձեր գեղեցիկ դէմքի վրայ գութ և արգահատութիւն է նկարողած, ուրեմն լեզուդ մահուան վճիռ չպիտի կարդայ, ես կասեմ ճշմարիտը:

— Քեարիմ-բէկի հրամանաւ ահա՛ երեք ամիս է որ փախցրել ենք հայուհիներին, բէկն ունի այժմ իւր մօտ երեք ծառայ Ասլան, Աբբաս և Խուրշիտ, հարուստ զինապաշար և գտնվում են քաղաքիս հիւսիսարեւմտեան կողմում մի անսահման և անեզր ծովի նման անտառի մէջ, որի մուտքը՝ մարդ հեշտութեամբ, բայց ելքը՝ հազիւ թէ կարող է գտնել, պատասխանեց Ալին:

— Ապիրատ, ինչպէս կարելի է այն գազանների անտառում բնակուելի, այն տեղ մինչև օրս մարդ չէ գնացած, բարկացած գոչեց խանը:

— Ողորմած տէր, արդար էք հրամայում, մեր այն տեղ գնալից լետոյ, օր չէ եղած որ մի քանի գազան չ'սպանէինք, այժմ շատ հեռու են փախած և եթէ գուք կասկածում էք իմ խօսքերի վրայ՝ կարող եմ ցոյց տալ, ասաց Ալին:

— Խօսքերիդ ճշմարտութիւնիցն է կախուած կեանքիդ թելը, տարէք ուրեմն սրան և լաւ հրակեցէք մինչև վաղը ես կ'կարգադրեմ փոքր լուծութիւնից լետոյ, ասաց խանը:

Աննան բէկի և ծառաների տխուր դէմքից, Ալին չերևալուց, գուշակում էր որ մի բան կայ. բայց թէ ինչ է, իսկապէս չգիտէր: Առաւօտեան նախաճաշիկը սովորականից շուտ անելուց լետոյ, բէկի հրամանաւ Խուրշիտը սկսեց ամանները և պաշարը պնդացնել:

Արեգակի վերջալոյսն աներևոյթ լինելու մօտ էր, գիշերը մօրը ծոցից դուրս գալը սկսած՝ ջինջ պաղպաղուն ցօղի երթեկներն օդին մէջ խաղալով ծաղիկների ու կանաչների վրայ իջնելով նրանց կենդանութիւն կ'տային, երբ Ասլանը մօտեցաւ Աննային և ասաց «քոյրիկ պիտի գնանք չ'մոռանաք հագուստդ փոխելու»:

Աննան Շուշանի ձեռքից բռնած իւր վերջին հրաժարականը տալիս էր քարայրին, Շուշանը չէր ուզում թողել այժեամներին, որոնք պիտի մորթուէին, եթէ Աննան արգելք չլինէր: Աննան արտասուքն աչքերում կարծես այսպէս էր ասում իւր սրտի մէջ, «գնացէք, ազատ էք իմ սիրելի և անմեղ այժեամներ, թո՛ղ Աստուած մեզ ևս հասցնէ այդ երջանիկ ըրպէն»:

Միւս օրը խանի հրամանաւ ձիաւորների մի ընտիր խումբ զրահաւորուած պատրաստ սպա-

սուժ էր քաղաքի արքունակոսն այգիին կից հրապարակի վրայ, երբ խանի նայիք Բասիլ-բէկը արաբական ձիի վերայ Ալիւն և խուժըը հետը առած ճանապարհ ընկաւ դէպի յայտնի անտառը:

Բասիլ-բէկը հրամայեց խմբին պաշարել անտառը. իսկ ինքը քանի քաջ մարդիկներով բռնեց Ալու ցոյց տուած նշան արած ծառերի շարքը: Լուռթիւնը թագաւորում էր անտառի մէջ, նրանք հասին քարայրին, որտեղ բացի այժեամենբից ոչինչ չ'գտան:

Անպիտան ո՛ւր են չարագործները, ինչպէս փախցրիւ, հարցրաւ զայրացած բէկը:

— Ես չեմ փախցրել երևի նրանք մի բան իմանալով փախած են, այս այժեամենբը մեր այստեղ եկած օրն ենք բռնել տուել Շուշանին, ահա տեսնո՞ւմ էք երախայի ուլուքներին և նրանց վրդին, կնշանակէ որ նրանք անցեալ երեկոյ և կամ այսօր են փախած, որովհետև դեռ օջաղի կրակը չէ մարած, պատասխանեց Ալին:

Բասիլ-բէկը ամբողջ անտառը տակն ու վրայ անելուց լստոյ, վերադարձաւ դէպի քաղաք իւր հետ այժեամենբը բերելով և եղելութիւնը յայտնեց խանին:

— Գուցէ Ալին սուտ է ասած հարցրաւ խանը:

— Ոչ՝ նրա ասածներն ուղիղ են, ձեր կասկածները թո՛ղ ցրեն օջաղի դեռ չ'մարած կրակը, ձիաների սմբակների հետքը և քարայրի մէջ բըռ-

նած երկու ընդերացած այժեամենբը, որոնք բերած եմ ձեզ համար, պատասխանեց Բասիլը:

Խանը իւր առանձնասենեակում մտածում էր երբեմն երբեմն ճեմելով և ձեռքերը տրորելով և երբեմն ոսկեգլուխ զայեանը ծխելով, նա ընկնելով թիկնաթոռների մէկի վրայ, հասաւ այս եզրակացութեան. Քեարիմ-բէկն իբրև յանցաւոր չվերադառնալ իւր հայրենիք, այստեղ էլ իմանալով որ իրան որոնում են փախել է, բայց թէ ո՛ւր, ո՛ր կողմ, Ռուսացը՝ այժմեան պատերազմի առթիւ համարեմ անկարելի. իսկ Տաճկաց՝ շատ դժուար և վտանգաւոր, ուրեմն նա անպատճառ պիտի անցնէ Բ. կողմերը, որտեղ նրանց ոչ ոք չէր ճանաչիլ, եթէ Միւշտէիտը գրած չլինէր, որի համար անկարծիք նա ոչինչ չգիտէ:

Արևն իւր առաւօտեան ճառագայթը Ա. քաղաքի արևմտեան կողմի բարձր լեռան գագաթին ձգելով կարծես հրդեհել կուզէր, Բասիլ-բէկը խանի մանկաւիկներից մէկն ետևից ձգած, օձապտոյտ ելէջներով բարձրանում էր դէպի խանի առանձնասենեակը. խանը ընդհատելով տիրող լուռութիւնը. «Բասիլ, ի՞նչ ես կարծում, դէպի որ կողմ փախած կ'լինեն:

— Դէպի Բ. որտեղ նրանց չ'պիտի ճանաչեն:

— Ուրեմն քո կարծիքը նոյն է՝ ինչոր իմս, ուստի հարկաւոր է օր առաջ մեր և Բ.-ի սահմանազուլի բաժանող մեծ կամուրջը կտրել և սրա համար Սլահոլուի խանին տեղեկութիւն տալ:

Խանը թէ Ալիի բռնուիլը և թէ Բասիւլ-բէ-
կին սահմանագլուխ զրկելու հարկաւոր անցքը կը-
տրելու համար ունեցած դիտաւորութիւնը հան-
գամանօրէն գրելուց յետոյ, կնքեց նամակը և իւր
նամակատարի ձեռքով զրկեց Ալլահզուլի-խանին:

Առաւօտեան կանուխ սպառազինուած ձիաւ-
որների մի խումբ քաղաքից դուրս սպասում էր.
Բասիւլ-բէկը իւր հրաժարականը խանին տալուց
և նրանից հետեւեալ պատուէրները լսելուց յետոյ,
«աշխատէք մարդասպանութիւն չ'լինի, յանցաւոր-
ներին բռնելուց, իսկոյն ինձ կ'յայտնէք և չ'մո-
ռանաք Ալլահզուլի-խանին մարդկանց հիւրասիրե-
լու» շրջեց իր օդապարիկ ձիու գլուխը դէպի սահ-
մանագլուխ տանող ճանապարհը:

Հինգ օրից յետոյ, Բասիւլն իւր փոքրիկ
խմբով հասաւ յայտնի կամուրջին և թաքնուե-
ցաւ նրան մօտ փոքրիկ անտառի մէջ: Բասիւլը
կամուրջը հասնելուց չորս օրից յետոյ, բարձրա-
նալով մի բլրակի վերայ, դիտակով նկատեց գետի
միւս երեսից եկող մի խումբ ձիաւորների: Նրանք
անշուշտ խանի մարդիկը կ'լինին, ասաց ինքն
իրան և իւր ձիաւորներով գնաց նրանց դիմա-
ւորելու: Այդ երկու վաղեմի ծանօթները Բասիւ-
լը և Թեմրազ-բէկը, որն Ալլահզուլի-խանի քրոջ
մարդն էր, միմեանց բարեկերպ յետոյ, դարձան
դէպի փոքրիկ անտառը:

Կէս օրվայ ճաշը վերջանալուց և մի փոքր

հանգստանալուց յետոյ, երկու գլխաւորներն իրենց
երեսուն մարդից բաղկացած խումբը բաժանեցին
երեք մասի, առաջինը զրկեցին մօտ անտառնե-
րում դարանամուտ լինելու, երկրորդը՝ կամուրջի
շրջագայքում գտնուող բլրակներից եկող գնացող-
ներին դիտելու և երրորդ մասը պահեցին իրենց
մօտ:

Կարգադրութեան երկրորդ օրն էր, անտա-
ռում դարանամուտ եղած ծառաներից մէկն ու-
րախ ուրախ ներկայացաւ գլխաւորներին:

— Հ'ը ինչ նոր լուր:

— Այս գիշեր երկու փարսախ հեռաւորու-
թեամբ մի անտառի մէջ տեսանք չորս ձիաւոր և
մի փոքր աղջիկ, նրանք խորհուրդ արին երեկոյիս
կամուրջն անցնելու. ուստի ընկերներս թողելով
նրանց դիտելու, ես ձեր պատուէրի համաձայն
շտապեցի յայտնել ձեզ:

— Շատ լաւ, սպրիս-ապրիս կրկնեցին Բա-
սիւլը և Թեմրազը վարձատրելով ծառային:

Կարճ ժամանակից յետոյ գլխաւորների հրա-
մանաւ բոլոր խումբը հաւաքուած էր մի տեղ.
Թեմրազն ուշը դարձնելով դէպի Բասիւլը. «այժմ
մեզ ինչ է մնում անելու»:

— Դուք ձեր խմբով անցէք կամուրջի այն
կողմը. իսկ ես իմ ձիաւորներով կանհետանամ
մեզ յանդիման բլրակի միւս երեսում, երբոր մեր
յանցաւորները կ'կիսեն կամուրջը և դուք կ'նկա-

տէք բլրակի վերայ ծածանվող դրօշակը, իսկոյն կ'կտրենք կամուրջի երկու կողմը, այն ժամանակ առանց նեղութեան նրանք անձնատուր կ'լինեն ասաց Րասիւլը:

Երեկոյեան զովացուցիչ հովն երբ որ նստեց երկրի վրայ, Քեարիմ-բէկը իւր փոքր խմբով հասաւ յայտնի կամուրջին հէնց այն ըոպէին, երբ արեգակի վերջին ճառագայթները բոլորովին անհետանալով բարձր սարերի կատարներից, տարին իրենց հետ և Քեարիմ-բէկի բաղբը:

Ասլանն առաջ էր ամենից, նրանք համարեալ կիսել էին կամուրջը, երբ բլրակից փողփողաց դրօշակը: Րասիւլն և Թեմրազը կտրելով կամուրջի երկու ծայրը, գոչեցին «անամօթ չարագործներ, հնազանդութիւն, կամ մահ. ընտրեցէք երկուսից մէկը»:

Աննան և Շուշանը կամուրջի բարձրութիւնից ուշաթափ վաղուց զոհ կ'լինէին գետի յորձանքներին, եթէ Ասլանը չօգնէր: Քեարիմ-բէկը փախչելու տեղ և կռվելու ապաստարան չունէր: Ասլանն ուշը դարձնելով դէպի Րասիւլը, որ աւելի աչքի էր ընկնում քան Թեմրազը իւր հսկայավայել նշաններով ասաց, «ազնուական տէր, ես ամօթ եմ համարում այն մարդկանց, որոնք երեք մարդի դէմ խմբով են դուրս գալիս և այն՝ գաղտնի ու մի այնպիսի անկնկալ տեղ, որի ոչ նեղ և սահմանափակ դրութիւնը և ոչ ձեր սպանիչ գըն-

տակները չէին կարող արգելել իմ ազատութիւնը. այլ այս անմեղ և թշուառ արարածների խնայելի կեանքը, որոց մասի պատասխանատու եմ Աստուծոյ և մարդկանց, ուրեմն հրամայեցէք մարդավայել եղանակաւ ինչ հարկաւորն է անել, մենք հնազանդ ենք ճակատագրին. միայն երգմնեցնում եմ ձեզ մեծ մարգարէների սուրբ գերեզմանով ողորմելիների պատիւը չ'ըօշափել, պարզելով ձեռքը դէպի Աննան և Եուշանը»:

Քեարիմ-բէկը իւր ծառաներով զինաթափ եղած Աննայի և Եուշանի հետ գտնվում էր սաստիկ հսկողութեան տակ: Բասիւլն իւր ձիաւորների մէկի միջոցաւ հանգամանօրէն յայտնեց Ամիրխանին:

Խանը այդ ուրախացուցիչ նամակը ստանալով, պատուիրեց իւր սենեկապետին տան բոլոր հարկաւորութիւնները հոգալ Թեմրազ-բէկին հիւրասիրելու համար, նոյնպէս պատուիրեց իւր նշանաւոր մարդկանցից մէկին, որ Թեմրազի գալու լուրը լսելուց, չմոռանայ իւր Եիրխան որդու հետ ընդառաջ գնալու:

Այս պատուէրները տալուց յետոյ, բռնեց հայելու մաքրութեամբ սալալատակ և երկու կողմից գեղեցիկ գոյնգոյն ծաղիկներով և վարդենիներով զարդարուած ուղին, որը տանում էր դէպի կանանոցը-դէպի իւր սիրելի Հիւրիզատ-խանումը*)

*) Հիւրիզատի պապն իւր անձը մահից ազատելու համար, թո-

սենեակը, որն իւր անհամեմատելի գեղեցկութեանը հետ վարձատրուած էր ամենահարուստ բնութիւնից և այլ բարեմասնութիւններով:

— Ես այսօր ձեզ շատ ուրախ եմ տեսնում. ինչ կայ, հարցրաւ Հիւրիգատը կնոջ յատուկ քրնքշութեամբ:

Խանը պատմեց թէ Միւշտէիտի գրած նամակի, թէ իւր արած խուզարկութեան, թէ Քեարիմ-բէկի բռնվելուն և թէ Թեմրազի գալուն համար:

— Հայուհիները փախել են թէ փախցրել են, հարցրաւ Հիւրիգատը:

— Նրանց փախցրել են:

— Ո՞վքեր են դրանք:

— Մայր և աղջիկ:

— Լաւ, դուք ինչ պիտի անէք այն ողորմելիներին.

— Այդ Միւշտէիտի հրամանաւ թողուած է իմ և Ալլահդուլի-խանի կամքին:

— Ուրեմն եթէ այդպէս է, շարունակեց Հիւրիգատը, սիրելի ամուսին, տուէք ինձ ձեր պատուի խօսքը, որ եթէ ձեր մէջ համաձայնութիւն չ'լինի հայուհիներին իրենց հայրենիք վերադանելու, որին ես ուզեմ. թողէք իմ հովանաւորութեան ներքոյ:

— Դուք ինչ պիտի անեք այն անպէտք հայերին:

դելով հայութիւնը կպարսկանայ Ղ. քաղաքում:

— Ես պիտի պահեմ ինձ ծառայելու համար, ասաց Հիւրիգատը:

— Միթէ պակասէ՞ ձեզ համար ազնուական աղջիկներ, հարցրաւ խանը:

— Ես ուզում եմ իմ ծնողների և պապերի խօսքի ճշմարտութիւնն իմանալ և այնու գնհատել նրանց ինձ համար անմոռանալի խօսքը թէ՛ «հայերի հաւատարմութիւնը, տիրասիրութիւնը և որ գլխաւորն է բարոյականութիւնն աւելի է, քան ուրիշ ազգերինը»: Ահա՛ այս է իմ միակ ցանկութիւնը. եթէ կ'կատարէք, տուէք ինձ ձեր ձեռքի հետ և ազնիւ խօսքը, որով և պիտի մշտավառ պահէք իմ և ձեր սրտի մէջ այն փոխադարձ սէրը, որով կապուած ենք միմեանց հետ»:

Ամիրխանը լսելով իւր սրտի ամենամօտիկ առարկայի վերջին խօսքերը, այլ ևս չ'կարողացաւ դիմանալ, թուլացած ընկաւ իւր սիրելու գիրկը:

Բուստամին նամակը խանը ստանալուց երեք օր անցել էր: Խանը իր պարսկական սովորութեան և ճաշակի համաձայն զարգարուած էր ոսկեթել և զոհարողարդ հագուստներով: Դարպասի բոլոր սենեակները ծածկուած էին սովորականից դուրս թանգագին գորգերով: Դրանիկները, աստիճանաւորները վայելուչ և պատշաճաւոր հագնուած: Դարպասի նախադրան ճակատին ծածանում էր առիւծանկար դրօշակը: Դարպասի շրջապատ այգիների անցուղարձը գիշերուայ լուսաւորութեան համար

զարգարուած էր գոյնզգոյն անհամար լապտերներով: Այգիների մարմարոնեայ լճակների մէջ արծաթափայլ ջրի մեղմ քամիներեց շարժվող ալիքների հետ խաղացող փոքրիկ ձկները գրաւում էին մարդու ուշադրութիւնը:

Կէս օրից լետոյ կեցցէների ձայնը թնդացնում էր քաղաքը, Շիրխանն իւր հիւրերով, Բասիւլն իւր գերիներով անցին նախադրնից ուղղակի դէպի խանի դարպասը տանող ծաղկազարդ ուղին, որի երկու կողմից փոքրիկ աղջիկները խառը ծաղկունքների հետ վարդեջուր կ'ցանէին Թեմրագի վրայ, և հասին այն մեծ սրահին, որ տեղ խանը Թեմրագին արժանաւոր ընդունելութիւն անելուց լետոյ, պատուիրեց Բասիւլին գերիներին պահել զգուշութեամբ առանձին դիտանոցի ներքին յարկում. իսկ հայուհիներին վերին և շուտով իրան ներկայանալ:

Բասիւլը խանի պատուէրի համաձայն գերիների վրայ պահապաններ նշանակելով, գնաց դարպաս և բռնեց իւր պատշաճաւոր տեղը:

Մութը պատած էր երկիրը, դարպասը կարծես այրվում էր իւր շրջապատ այգիներով, գոյնզգոյն անհամար լապտերների և ջահերի ճառագայթների մօտ լուսինն անզօր էր: Հազարաւոր փամփուշտների ձայնը որոտացնում էր օդը, երգեցողների և նուագածուների ձայները թնդացնում էին ամբողջ քաղաքը:

Քեարիմ-բէկը տխուր ինքն իրան ասում էր, «միթէ այս երեկունն իմ կեանքի վերջին պատկերը չէ, միթէ ես էլ դէպի վեր բարձրացող փամփուշտների պէս չեմ մեծամտաբար բարձրանում, միթէ իմ աստղը չ'պիտի շիջանի ինչպէս երկնքի բարձրութիւնից դէպի երկիրս գլորվող փամփուշտների կայծերը»: Միով բանիւ նա իւր վատ ապագան աչքի առաջ ունենալով անմռունչ, պատուհանի առաջ նստած, խորասուզվել էր մտաւանջութեան ալիքների մէջ:

Շուշանն երկար ճանապարհորդութեան երեսից նեղացած՝ քնած էր, Աննան լի դառնութեամբ մտածում էր իւր և զստերն ապագայի համար, նրա սևորակ աչքերից արտասուքն աղբիւրի պէս վազում էր:

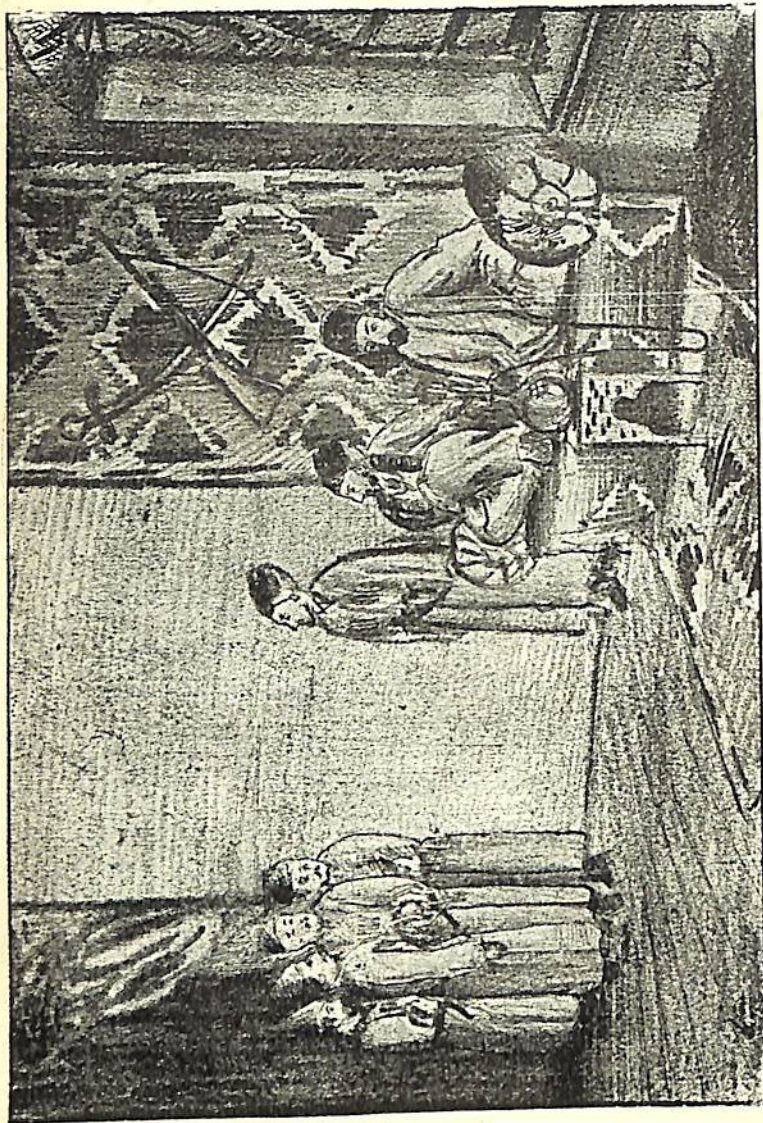
Հիւրիզատը լաւ իմանալով խանի Բասիւլին տուած գերիներին խնամք տանելու պատուէրը, հրամայեց իւր հաւատարիմ Սաչլու աղախնուն, որ հայուհիների համար հաց տանէ և նրանց առևանգելու պատճառն իմանայ:

Սաչլուն իւր տիկնոջ հրամանը կատարելուց և Աննայից հետևեալ խօսքերը «թո՛ղ տիկնոջ լաւութեան փոխարէնն երկարէ Աստուած նորա թանգագին կեանքի օրերը՝ որ չէ խնայում իւր ցաւակցութիւնը մի դժբաղդութեամբ պսակուած այրիից և նրան թշուառ աղջկանից, թո՛ղ բանայ նրան հոգու աչքերը թշուառներին տեսնելու և

օգնելու համար» լսելուց յետոյ, թողեց և հեռացաւ:

Ամառային օրերից մէկն էր, Ամիրխանը և Թեմրազը նստած մի զարդարուն գահլիճի պատուհանի առաջ, ոսկեգլուխ դալեանի անուշահոտ ծուխը կ'բարձրացնէին, երբ Րասիւլ-բէկը Քեարիմին իւր ծառաներով ներկայացրաւ խանին: Խանը Քեարիմից հարցեր անելուց յետոյ, բարկացած ասաց զու անարժան քո բարձր կոչմանը, դու ապիրատ ինչու անհաւատարիմ գտնվեցիր զէպի քո ամուսինը և չ'պահեցիր քո մեծահոջակ աներոջ տուած խօսքդ միւսանգամ յանցանք չ'գործելու: Ես երեկ քեզ իբրև հիւր ընդունեցի. իսկ այսօր իբրև կախաղանի արժանի մարդ, կ'հրամայեմ փակել քեզ ծառաներովդ այն տեղ, ուր չարչարանքի գործիքները, գարշահոտութիւնը, թունաւոր օդը վերջ կ'տան կեանքիդ»:

Քեարիմ-բէկը լուռ արձանի պէս կանգնած էր. իսկ Ասլանը զինքը ազատելու համար շարունակեց այսպէս զբարեսիրտ և արդարադատ իշխաններ զժբաղդներին շնորք, ողորմութիւն ամենևին չ'կալ, վատանշան չարագործին թողութիւն՝ երբէք չեմ կարծում, մանաւանդ ինձ նմանին, որ քան իմ տէրը և ընկերները մեծ եմ տարիքով և փորձուած. բայց մենք ստիպված կատարել ենք մեր տիրոջ հրամանը, կամ պիտի ընտանիքով սրի ճարակ լինէինք և կամ պիտի կատարէինք նրա հրա-

մանր և մենք փախացրած ենք հայուհիներին: Նրանց փախցնելու ժամանակ լսած աղաչանքները և խիղճս տանջում են ինձ և պիտի տանջեն մինչ այն երջանիկ ընդհանրապես, երբ դուրս կ'իջնի ձեր բերանից ազատութիւնը հայուհիներին իրենց հարենիք վերագարձնելու: Ա՛խ, երկինք, շնորհք, շնորհք,.... կ'աղաչեմ, կ'ղղջամ....

Ասլանի սրտաշարժ և ճշմարիտ խօսքերը, արտասուլի աչքերը, պարզ ցոյց տալով իւր անմեղութիւնը, չէին կարող չ'շարժել Ամիրի և Թեմրազի սիրտը, որոնք լուռ նայում էին այդ հսկայի վրայ:

Կարճ լուութիւնից յետոյ. Ամիրը, «Ասլան, արժանաւոր ծառայ անարժան տիրոջ, իւր անձն արդարացնում է մարդ՝ երբ իր գործած յանցանքը պարզօրէն, հեզութեամբ խոստովանում է. ուրեմն այսօրվանից ներում ենք քո ակամայ գործած յանցանքին, Աստուած՝ որ աւելի ներող է քան մարդիկ՝ նա ևս կներէ: Դու կ'լինես իմ հաւատարիմ ծառաներից մէկը և բոլորովին ազատ լինելուդ համար, Միւշտէիտին ևս պիտի խնդրենք. իսկ քո Քեարիմը՝ իւր միւս ծառաներով շղթայակապ կ'ղրկենք նրան:

— Գթառատ իշխանք, դուք ունիք իրաւունք ազատելու և ոչ ներելու. իմ յանցանքը կարողէ ներել այն ընտանիքը, որը բարերարել և օգնել է ինձ կարօտութեանս մէջ բայց ես օձի պէս

խայթել եմ ինձ տաքացնող կուրծքը: Իմ յանցանքին միայն Աննան, Շուշանը և նրանց ամբողջ տունը կարողէ ներել և այդ ներումը կ'լինի այն ժամանակ, երբ հայուհիները կարժանան ձեր շքնորհիւ իրենց հայրենի տանը: Այն ժամանակ կատարեալ իրաւունք կունենաք պարծենալու թէ վարձահատոյց Աստուծու և թէ մարդկանց առաջ և ես իրբրև երախտապարտ, ոչ թէ միայն, այլ իմ ամբողջ ընտանիքով պարտաւոր կ'լինեմ մինչև իմ կեանքի վերջը ծառայել ձեզ հաւատարմութեամբ և անձնուրացութեամբ:

Ամիրը գուցէ Ասլանի խնդիրը կատարէր, եթէ Ալլահզուլի-խանը իւր նամակով հայուհիներից մէկը պահանջած չ'լինէր, նա հրամայեց Ասլանին մնալ իւր դրանիկների մօտ մինչև վաղը:

Կէսօրուայ ճաշը վերջացել էր, ամեն մարդ մտել էր իւր առանձնասենեակը հանգստանալու. իսկ Ամիրն ընկղմուած խորին մտածմունքի մէջ, հայուհիներին ազատուելու համար հնարք կորոնէր: Նա աչքի առաջ ունենալով իւր և Ալլահզուլի խանի մէջ եղած նախկին խռովութիւնները, նրա հայուհիներից մէկի պահանջը, Ասլանի սրբտաճմլիկ արգարացի խօսքերը հայուհիների ազատելու համար, չէր կարողանում վճռողաբար մի բան անել եթէ ոչ, խորհրդակցել Թեմրազի հետ:

Քանի որ Ամիր-խանը, այդ վեհանձն մարդը,

խորին մտածմունքի մէջ ընկղմված, այն անդնդախոր ծովի մրրկալի ալիքներից դուրս գալու ելք կ'որոնէր, Թեմրազն արթնանալով մտաւ դահլիճ և լսելով նրան կից խանի առանձնասենեկում քայլելու ձայն՝ մտաւ ներս:

— Ինչպէս երևում է դուք անհանգիստ էք:

— Այո՛, պատասխանեց խանը, ես հենց անհանգստութեանս վերջ տալու համար կուզէի ձեր խորհուրդն իմանալ, եթէ ես համաձայն խղճի և Ասլանին աղաչանացը հայուհիներին ազատելով հայրենիք վերադարձնեմ, Ալլահզուլի-խանի նախկին թշնամութիւնը չ'պիտի նորոգեմ, և դուք կ'խոստանաք ինձ իբր դժբաղդների խնամածուի պաշտպանել աներոջ մօտ:

— Մեծազօր իշխան, շարունակեց Թեմրազը, դուք գթած ու բարեսիրտ էք, իսկ իմ աները ձեր հակապատկերն է, ես իբրև բարեկամ, ձեզ մինչև վերջին շունչս կաշխատեմ պաշտպանել, միայն շատ լաւ գիտեմ, որ 'ի զուր պիտի անցնէ և գուցէ ձեր բարեգործութեամբ պատճառ լինիք մի այնպիսի անբաւակոնութեան և խռովութեան, որի նմանը սատանան միայն կարող է մտածել: Նրա մի աննշան բանի համար չափազանց զրգրովոյ բնաւորութեան պատճառով, հեշտ չէ նրա հետ այդ տեսակ մի խաղ խաղալ: Նոյն իսկ մենք նրա մերձաւոր բարեկամներս բաւական նեղութիւններ ենք կրում նրա այդ անտանելի բնաւո-

րութիւնից: Սմիր-խանը զգալով այդ խօսքերի ճշմարտութիւնը՝ վճռեց կատարել Սլաշուլի-խանի կամքը:

Ոսկեղէն մանգաղի նման բաւականին բարձրացել էր գիշերվայ շարժուն լապտերը-մահիկն իւր զուարթարար թոյլ լոյսը տարածել էր բոլոր լեռների և դաշտերի վրայ, դարպասը շրջապատող գեղեցիկ այգիների կճեայ աւազանների մէկից դէպի միւսը հոսող վճիտ ջրերն էլ լուսնի փողփողումից հալուած ոսկու էին նմանվում:

Սաչլուն՝ Հիւրիզատի աղախինը, իր տիկնոջ հարամանով հայուհիները հետն առած գնում էր դէպի կանանոց-Հիւրիզատի սենեակը: Հիւրիզատը մի կարեկցական ակնարկ Աննայի և Շուշանի վրայ ձգելուց և մի քանի հարկաւոր տեղեկութիւններ իմանալուց լետոյ, հետեւեալ հարցերն արաւ:

— Քանի՞ որդի ունիս:

— Երկու, իսկ այժմ և ոչ մի. պատասխանեց

Աննան:

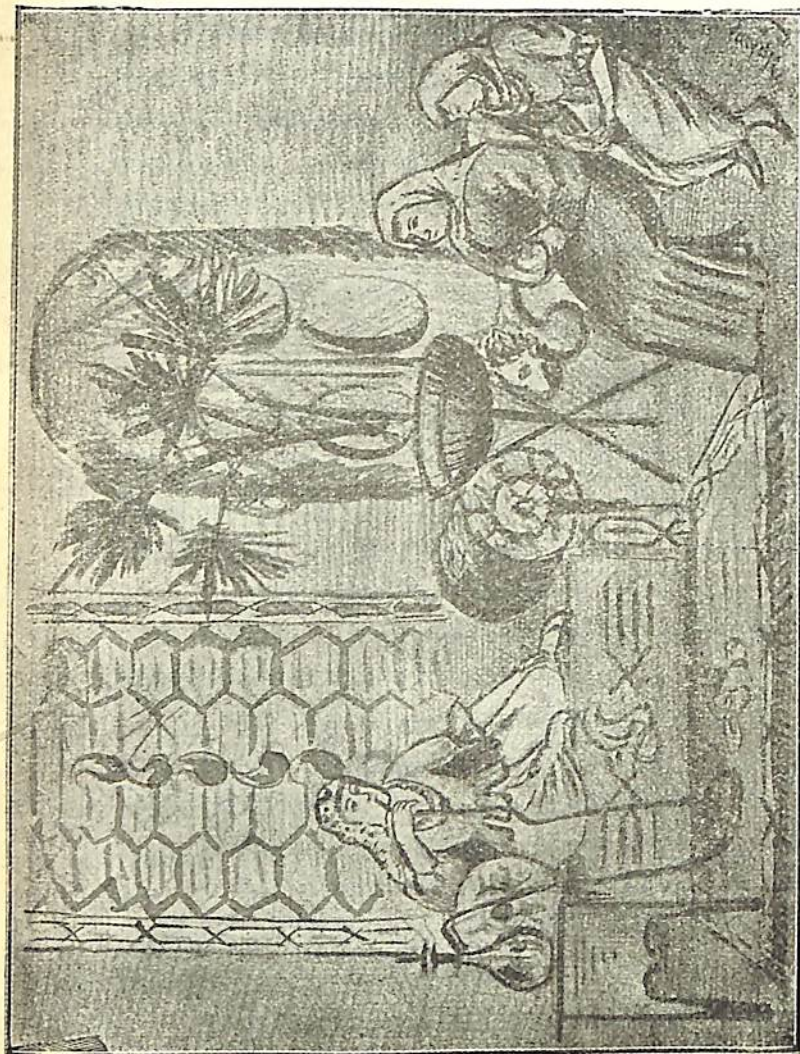
— Իսկ այս հրաշագեղ աղջիկը:

— Սյդ աղջիկը... արտասուքի կաթիլները ցուլացին Աննայի սևորակ աչքերում:

— Միւս որդուդ անունը ի՞նչ է:

— Վահան, և մի այնպիսի եղանակով արտասանեց Վահան բառը, որ ամենաքարասիրտ մարդն անգամ խղճահար կ'լինէր:

Հիւրիզատն այն տեսակ խանումներից չէր,

որոնք բոլորովին զուրկ ուսումից և բարոյականութիւնից՝ լոկ ամուսնական բնական պարտք կ'կատարեն, նա համարեա՞ օրուայ մեծ մասը պարավում էր իւր լեզուի բարոյական գրքերի ընթերցանութեամբ:

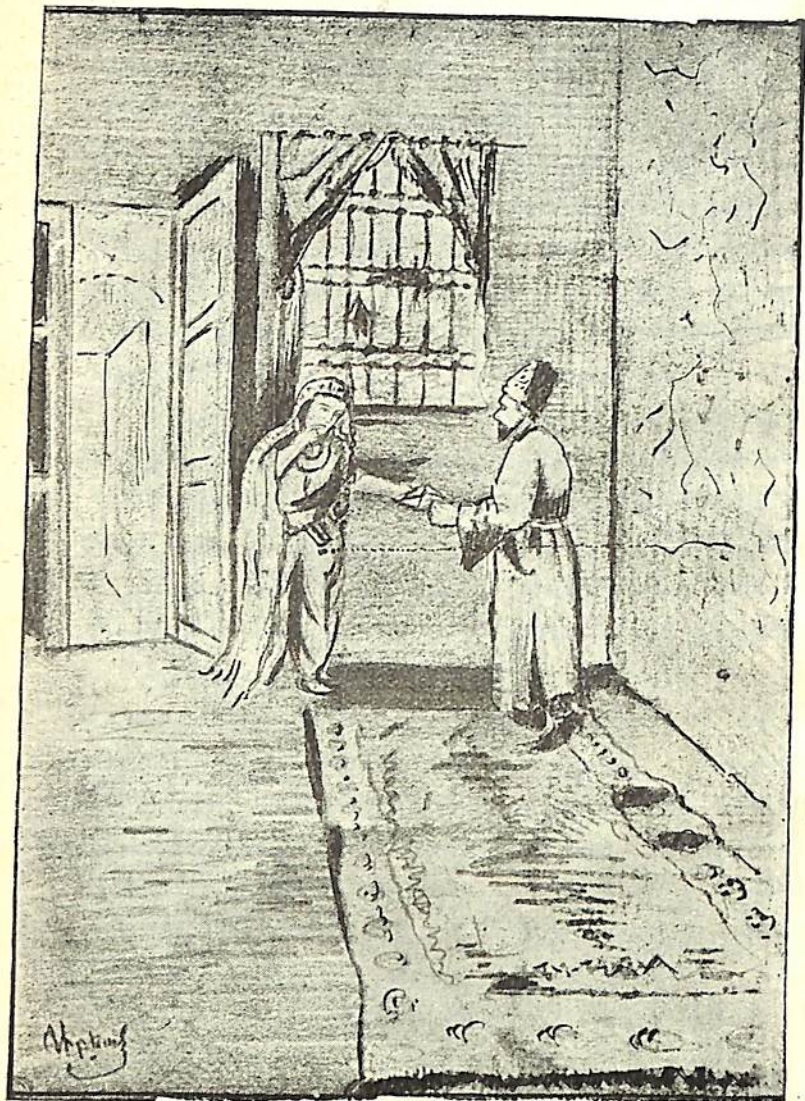
Քանի որ Աննան, Շուշանը Սաչլուի հետ Հիւրի-գատի սենեկի արևելեան կողմի փոքրիկ պատշգամբից կ'դիտէին արուեստական ահագին լճի մէջ լուսնի ճառագայթների տակ խաղացող ջրահալներին, Հիւրիգատը մտասուզված կրօնի անթափանցելի վերացականութեան մէջ, ինքն իրեն կհարցնէր: «Ի՞նչու մէծ մարգարէներն առանց մի օրինաւոր ապացուցութեան պիղծ կ'համարեն միւս ազգութիւնները և այն ուղղափառ մահմետականը, որ կ'համարձակվի մօտ յարաբերութիւն ունենալ նրանց հետ: Այս ի՞նչ մի անարդարութիւն է, միթէ նոյն իսկ սրա մէջ նկատելի չէ՞ ազատ կամքի այն անարդար ճշնշումը, որը մենք սխալմամբ իբրև սուրբ օրէնք և կրօն ենք ընդունում. բայց այն կրօն չէ, որը բռնութեամբ և սրի ուժով կ'մտցնուի մարդկանց մէջ: Այն անձը, որը կուզէ փոխանակ խաղաղասիրական և բարոյական հոգով, սրով և բռնութեամբ օրէնք և կրօն մտցնել մարդկանց մէջ, նա չէ արժանի մարգարէի և մարդկութեան կոչմանը ու պատուին. այլ բռնակալի և մարդկութեան թշնամու ու նրանց դէպի խաւարը տանող առաջնորդի: Կրօնը բռնակալների ձեռքում միթէ մի ամենա-

հատու սուր չէ. ուրեմն չէ հարկաւոր խորշիլ այս աղաւնու պէս անմեղ հայուհիներից, որոց ազգի անդամ է եղած երբեմն իմ պապն ինչպէս կ'պատմէր իմ հայրը: Իմ ներքին մարդը ստիպում է ինձ օգնել, սիրել և կարեկից լինել առհասարակ թշուառներին մանաւանդ սրանց: Ես պիտի լսեմ ինձ հոգեկան բերկրանք և ուրախութիւն տվող խիստ ձայնը, որն Ս.ստուածային է քան մի որ և է սխալական և բռնակալ մարդու հրամանը թէ և այդ լինի մինչև անգամ մի մարգարէի»:

Հիւրիգատն իր նոր հիւրերով բռնած էր անուշահոտ կերակուրներով հարուստ սեղանի շուրջը: Անթրիքը վերջանալուց յետոյ, Աննան իր խոնարհ շնորհակալիքը մատուցանելով Հիւրիգատին և վարձատրված նրանից մի մետաքսեայ կտորով, Սաչլուի առաջնորդութեամբ գնաց դէպի դիտանոց:

Թեմրազի գալուն երրորդ օրն էր, նա իւր երկար մնալու անկարելիութիւնը յայտնած էր Ամիրին: Օրից բաւականին անցել էր, անհամար ծառաներ դարպասի առաջ անցուդարձ կանէին, մանկաւակները մի սենեկից դէպի միւսը կանցնէին, աստիճանաւորներ և նշանաւոր մարդիկ բռնած էին Թեմրազի և Ամիրի շուրջը: Սալանը կանգնած դահլիճի դրան ներսի կողմում՝ սպասում էր հայուհիների մասին Ամիրից մի որ և իցէ ուրախացուցիչ բան լսելու:

Ամիրը կարեկցական մի ակնարկ Սալանի վրայ

ձգելով, շարունակեց «Սուլան, երեկվայ խնդիրքդ որքան յարգելի, նոյնչափ և սրտաշարժ էր. բայց ցաւում եմ որ կան հանգամանքներ, որոնք արգելք են լինում: Հայուհիների ազատութիւնը միայն իմ իրաւունքի ներքոյ չէ. այլ մի այնպիսի բնաւորութեամբ մարդու, որի սրտի ծալքերի մէջ ո՛չ իմ և ո՛չ քո աղաչանքն արձագանք չպիտի տան: Կու քանի որ չես կամենում մնալ իմ իշխանութեան տակ, վաղն իրաւունք ունիս յանցաւորների հետ հայրենիք վերադառնալ. թո՛ղ Քեարիմն իւր միւս ծառաներով ամաչեն իրենց շղթայակապ ձեռք ու ոտքով ազատութեանդ առաջ, որի պատճառը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ անմեղութիւնդ և բարեսրտութիւնդ:

«Ո՛ իշխան, այն բարի և արդար սիրտը, որի շարժողը չէ ոչ ոք, եթէ ոչ, անտեսանելի Սատուծոյ ձեռքը, թո՛ղ այս անգամ ևս շարժէ դէպի ապերախտիս խնդիրը: Մի փոքր ՚ի շատէ զգայուն մարդու՝ անտանելի է ուղղեկցել իբրև ազատ իւր շղթայակապ տիրոջ և ընկերներին, որոց և ինքն է մեղսակից, ուրեմն կ'խնդրեմ կամ առանց շրջթայի ուղարկել և կամ ինձ ևս բաղդակից անել նրանց. և յառաջ քան իմ այս տեղ թողնիլս, թոյլ տւէք մի անգամ գոնէ ներկայանալ այն ողորմելի հայուհիներին, որոց գերութեան պատճառ դարձայ:

—Սուլան, տիրասիրութեանդ և ազնուասրտութեանդ համար, թո՛ղ կատարվին գոնէ այդ խնդիրներդ:

Արեգակի այրող տաքութեան տեղ, երկոյեան մեղմ քամիները փչելով զովացնում էին բոլոր շնչաւորները հետ և կանաչազարդ ճիւղերի վրայ նստող զանազան տեսակ թռչուններին, որոց երեկոյեան օդը թնդացնող մրմունջը մարդ կզմայլեցներ: Ասլանը գլուխը կուրծքին ձգած, տխուր, արտասուքն աչքերում, կանգնած Աննայի դիմաց, տալիս էր իր հրաժարականը հետևեալ խօսքերով «ես չ'կարողացայ այս անգամ ազատել ձեզ, միայն երգվում եմ Աստուծով, որ եթէ շուտ չմեռնեմ, դուք պիտի ազատուիք այն ձեռքով, որը խլած է ձեր ազատութիւնը, ուրեմն թող երկարէ Ալլահը ձեր և անմեղ Շուշանի կենաց օրերը, մինչև կրծագէ ձեր փրկութեան աստղը: Վաղը ես կ'ճանապարհվիմ դէպի մեր հայրենիք, ասացէք ինչ որ կուզէք. ես բոլորը կ'յայտնեմ»:

Աննայի համար Ասլանի հեռանալը մի նոր տխրութեան առիթ էր, նրա հոգին քաղվում էր հայրենիքի քաղցր անունը լսելուց. նա խեղդուած ձայնով ասաց, «Ասլան, դուք այնքան բարի էք որ ձեր դէպի ինձ ահամայ օրած վատութիւնն ոչինչ է համարվում: Ինձ՝ թէև բազմ արգելում է հայրենիքիս արժանանալ. այլ իմ տխուր հոգին միշտ թռչում է դէպի իմ մանկութեան օրօրոցը և այն տեղ, ուր գտնվում են այն նահապետական տան բոլոր անդամները, որոնք պիտի պաշտպանեն իմ միակ յոյսը, մխիթարութիւնը իմ Վա-

հանը, որին խնդրում եմ լանձնել այս մատանին 'ի նշան մայրական սիրոյ և այս նամակը: Տարէք և իմ ողջոյնը հայրենիքի այն ծաղկափթիթ դաշտերին ու հովիտներին, որոնց բարեխառն օդը և քաղցրահամ ջրերը միանգամ սնունդ էին տալիս ապաբաղդիս: Գնացէք Ասլան, թող Աստուծոյ աջը հովանի լինի ձեզ, միայն թէ կ'խնդրեմ չ'մոռանալ ձեր այն ազնիւ խոստումը, որը տւած էք մեզ ազատելու»: Ասլանը ստանալով մատանին և նամակը դառն արտասուքով և խորին երկրպագութեամբ հեռացաւ Աննայից:

ԱՍԼԱՆԻ ՀՅԱՐԵՆԻՔ ՎԵՐԱԳՈՒՆՍԱԼԸ

Երկրի սրտից տխուր գիշերը ջնջելով, ցերեկվայ պաղպաղուն և պայծառ լույսը գահ էր բարձրացել: Ամիրը հաւատարիմ դրանիկներից մէկը ստանալով իր տիրոջ Միւշտէիտին դրած նամակը, քանի մի ընտիր զինավառ ձիաւորներով Քեարիմն իր երեք ծառաներով մէջ տեղ առած հեռացան Ա. քաղաքից. իսկ Ասլանն իբրև ազատ իւր արաբ ձիի վրայ բոլորից յետոյ, տխուր, մտքի մէջ խորասուզված, երբեմն երբեմն քաշելով ձիի սանձը դարձնում էր ուշը գէպի Աննայի բնակարանը գէպի դիտանոցը, որը հսկայի պէս գլուխը բարձրացրած ծիծաղում էր իր շուրջն եղած տնակների վրայ: Գուցէ Ասլանը չ'իթողեր այս ողորմելի արարածներին, եթէ ընտանեկան քաղցը կեանքը և հայրական սէրը գէպի իր որդիքը մագնիսի պէս չ'քաշէին նրան:

Ճանապարհելով Ասլանին իր ընկերներով կանաչազարդ և շղթայակապ բլրակների միջով ընկած ճանապարհով գէպի հայրենի երկիրը, դառնանք գէպի Աննան:

Հիւրիզատ խանումը, այն այդ մխիթարութեան հրեշտակն էր միայն որ սիրում էր Աննային և

նրա դստեր Շուշանին ինչպէս իր հարազատներին:

Ամիրը մի օր առանց Հիւրիզատին իր այցելութեան մասին առաջօրէն յայտնելու, գնալով նրան մօտ տեսաւ նրա ծաղկանոցում Շուշանին, որի մահմետական լինելու համար ոչ ոք չէր կարող կասկածել, մանաւանդ Հիւրիզատի գողտրիկ մատերով կարած հագուստի մէջ, և մի հիացողական ակնարկ ձգելով այդ հրեշտակակերպ արարածի վրայ, մտաւ Հիւրիզատի մօտ:

— Հիւրիզատ, ձեր ծաղկանոցի աղջիկն ո՞ւմն է:

— Իմ մօտ բարեկամիս, պատասխանեց Հիւրիզատը:

Ճշմարիտ, մէկ այդպէս չքնաղ արարած չէի տեսել ասաց Ամիրը փոխելով խօսակցութեան առարկան: Հիւրիզատ, գիտէ՞ք իմ անակնակալ այցելութեան պատճառը, Թեմրազն այս երկու օրս աներոջ նամակի համաձայն պիտի վերադառնայ, ի հարկէ տանելով իւր հետ և հայուհիներից մէկը. բայց նախ քան նրա հետ խօսելս, լաւ համարեցի ձեզ տւած խոստմանս համաձայն իմանալ ձեր հաճութիւնը թէ արդեօք հայուհիներից ո՞րին կ'կամենաք ձեզ մօտ ունենալ:

— Թեմրազը հայուհիներից մէկը պիտի տանէ... հառաչելով շարունակեց Հիւրիզատը, ո՞հ, այս ի՞նչ եմ լսում... դժբաղդ հայեր. միթէ դուք՝ սիրելի ամուսին, չ'կարողանցաք ազատութիւն շնորհել կամ գոնէ մայրն աղջկանից չ'բաժանել:

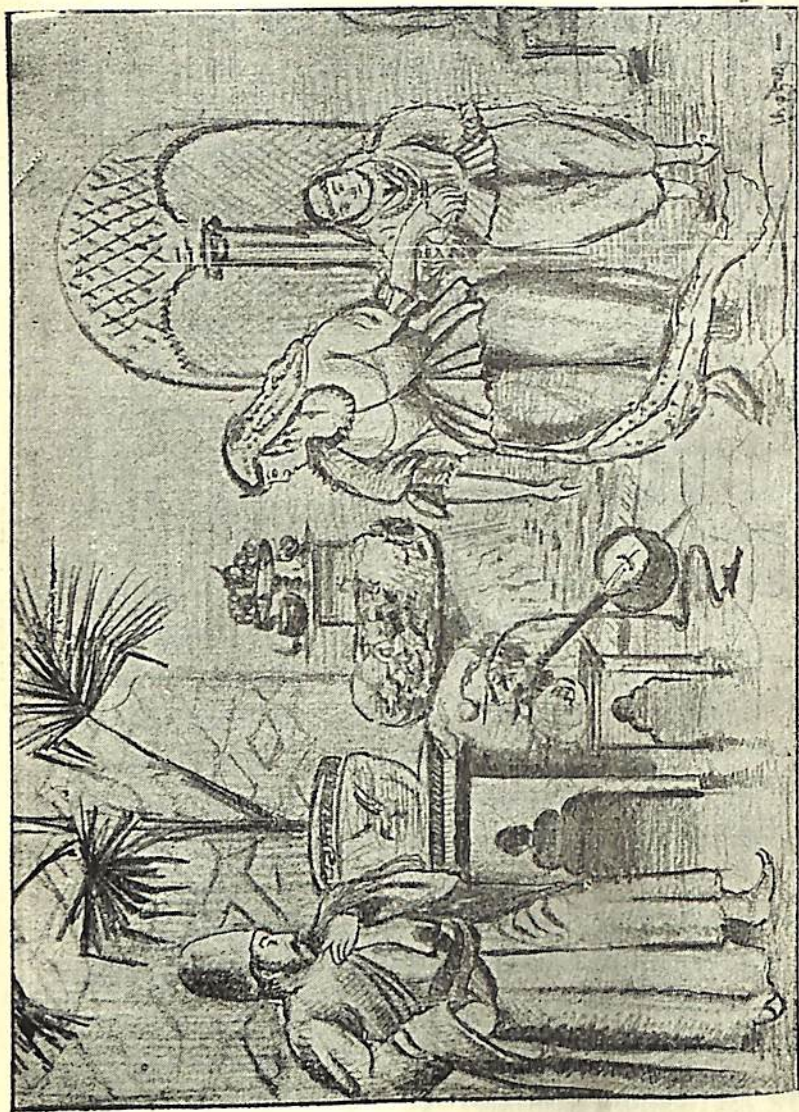
— Ո՛չ, այդ միայն ինձանից չէ կախուած Հիւրիզատ, դուք այն ասացէք, հալուհիներէից որ մէկը կուզէք:

Հիւրիզատը Շուշանին կանչելով, ահա սրան:

Ամիրը խօսքին փոքր ինչ հրամայողական ձև տալով, «կատակի ժամանակ չէ, դուք ասացիք որ սա ձեր բարեկամի աղջիկն է:

— Թո՛ղ ներողամիտ լինի ինձ իմ տէրը ասաց Հիւրիզատը, իմ խօսքերն այնքան անկեղծ են որքան մեր սրտերը, այն ես ասացի իմ բարեկամի աղջիկըն է և այն մի այնպիսի բարեկամի, որի թշուառ և դառն վիճակը տանջում են ինձ և պիտի տանջեն քանի կ'պսակէ նրա անընդհատ ձախորդութեան երեսից անժամանակ սպիտակացած գլուխն աղցալից աշխարհի դժբաղդութեան փշեայ պսակը, այն կրկնում եմ մի այնպիսի կարեկցութեան արժանի բարեկամի, որի անկեղծ պարկեշտ և բարոյական բնաւորութիւնը հաստատելով իմ նախնեաց սուրբ և անսուտ խօսքերը, ներկայացնում են մի աննման Աննայի, որի կենդանի տիպն ահա կանգնած է ձեր մեծութեան առաջ:

Ամիրի սիրտը տակնուվրայ արին Հիւրիզատի զգալի խօսքերը, նա կարեկցաբար նայելով Շուշանի վրայ, դարձաւ դէպի Հիւրիզատը «սիրելիս, ձեր մարդասիրական բարձր զգացմունքները և արժանաւոր խնդիրը յարգելու և կատարելու համար, չէ թէ կ'դանդաղիմ ոչինչ համարելով, այլ կ'սար-

սափիմ մտաբերելով այն արիւնահեղ խռովութիւնները, որոնք քանի տարի առաջ ինչպէս ձեզ ևս լայտնի է մի ամենաչնչին բանի համար տեղի ունեցան իմ և այն արիւնակղակ Ալլահզուլի-խանի մէջ, որից կրած նեղութիւններս, վնասներս և որ գլխաւորն է անմեղ ժողովրդիս ու եղբօրցս կորուստը այժմ ևս կ'մաշեն ինձ: Ահա սրանք են գլխաւոր պատճառները, որոնք արգելք են լինում սիրելուդ խնդիրը կատարելու: Ուրեմն Աննան կ'գրնայ իսկ Շուշանը, որի ընտրութեան համար չէ սխալուած իմ Շիրխանը, կ'լինի իմ տան ամենագեղեցիկ զարդը:

Հիւրիգատը կանչելով Սաչուին պատուիրեց երեկոյեան Աննային կանչել կանանոց: Այդ անասնական կրքերի զոհ դարձած մարդկութեան ամենագեղեցիկ սեռի բանտանման շինուածքը, այն երեկոյ մի առանձին ուրախութիւն էր զգացել, իւրաքանչիւր սենեկից լսվում էր սիրահարական երգերի և նուագարանի գրաւիչ ձայներ. միայն կանանոցի գեղեցիկների թագուհին-Հիւրիգատն էր որ տխրութեան ամենաթանձր մառախուղի մէջ ընկղմուած մտածում էր Աննայի համար:

Շուշանը երբեմն երբեմն փարելով Հիւրիգատի վզովը և մայրական քաղցր ու վսեմ անունը տալով հարցնում էր նրան տխրութեան պատճառը: Շուշանի այդ անմեղ և սրտաշարժ երախայական արարքը և մայրական կոչումն աւելի ևս կրշարժէին Հիւրիգատի գութը:

Աննան մտնելով Հիւրիդատի մօտ և տեսնելով նրան ամենադառն տխրութեան քողով ծածկուած, ինքը ևս խորասուզվեց տխրեցուցիչ մտածմունքների մէջ և երկար չ'կարողանալով համբերել, թագաւորող լռութիւնը ընդհատելով շարունակեց, «Թշուառների բարերար ազնիւ տիկի՛ն. երեկոյիս ձեզ մի այնպիսի անսովոր տխրութեան մէջ կ'տեսնեմ, որը կաւելցնէ թշուառիս անթիւ ցաւերի վրայ մի նոր հոգեկան վիշտ: Եթէ անկեղծ էր ձեր մինչև օրս անսպասելի կարեկցական ակնարկը դէպի աղախինս, եթէ ես և իմ ողորմելի աղջիկն ենք ձեր տխրութեան պատճառը՝ կաղաչեմ յայտնեցէք:

— Սիրելիս, աշխարհի միլիոնաւոր կամ լաւ ևս ասել անհամար ձախորդ դէպքերը, սկսեց Հիւրիդատը, որոնք օդի պէս խաղում են երկրագնդի մակերևոյթի վրայ, մեզ մահկանացուներին համար են, և ահա՛ այսօր նրանիցից մէկն ամենակիսկծեցուցիչը և բաժանարարը պատրաստ է հարուածելու մեզ իմ և առաւելապէս դժբաղդիդ բացի հին վէրքերը նորոգելու. այլ և մի այնպիսին որն աւելացնելու, որ միայն նախախնամողի ամենազօր ձեռքը կարող է բուժել կամ դէպքերը դէպի լաւը փոխելով և կամ սառը գերեզմանի ծոցը մեզ զրկելով:

— Արիացիր խղճով, մարդիկ որքան բաղդաւորութեան մէջ ուրախ և զուարթ են լինում,

դժբաղդութեան ժամանակ՝ կրկնապատիկ տոկուն և սրտապինդ պիտի լինեն, ինչպէս քաջ զօրական պատերազմի մէջ. և քաջօրէն պիտի մաքառեն այն սարսափեցուցիչ պատահարների դէմ, որոց տեւին երկար չէ քաշում, ինչպէս ամենասաստիկ փոթորկալի և կարկտախաւն անձրևից յետոյ երևում են պարզ երկինք, մաքուր օդ, նոյնպէս ձախորդութիւններին փոխարինում են ուրախալի և ցնծալի օրեր, որոնք մոռացման են տալիս տխուր անցեալը:

— Որքան ես և ամուսինս կ'ջանայինք ձեր ազատութեան համար՝ հանգամանքները չէին յաջողիլ. վաղը կէս օրից յետոյ, պիտի բաժանենք բեզ ոչ թէ միայն ինձանից, այլ և ամենաքաղցր զաւակիցդ, որն որդեգրած եմ Աստուծոյ, ամուսնուս և քո առաջ նրան մայրաբար խնամելու և կրթելու չ'ճնշելով նրա խղճի և կրօնի ազատութիւնը:

Իսկ պիտի զնաս Թեմրազի հետ Ալլահզուլիխանի սիրուհիներից մէկի մօտ ծառայելու, ուրեմն դու պիտի չ'մտածես Եուշանի համար, մոռանալով նրա կեանքի ներկայ և ապագայ ամենահարկաւոր պէտքերը, որոնց ծանրութիւնն արդէն ես ընդունելով ինձ վրայ, պիտի կատարեմ իբրև իմ հարազատ դստեր համար, որին նախախնամութիւնը պարգևել է ինձ կարծես իմ ամուլութեան պատճառով տխուր սիրտս մխիթարելու:

— Իսկ միայն պիտի հոգաս կեանքդ պահ-

պանելու, և ես վստահ եմ որ քո համեստութեամբ, ազնուասրտութեամբ և շնորքով կարող ես գրաւել և գուլթերը շարժել մինչև անգամ քարասիրտ և բարբարոս մարդկանց, իսկ ես առանձին նամակով պիտի խնդրեմ Սլլահղուլի-խանի սիրուհիներէրց առաջնուն քեզ իր մօտ ընդունելու և արժանապէս քեզ հետ վարվելու:

Լսեցէք Աննա, իմաստունի այս խելօք խօսքերը «ինչպէս առաքինութիւնը ձախորդութիւնների, նոյնպէս և մանուշակը մացառոտների մէջ կաճէ և կ'սփռէ անուշահոտութիւնն իր շուրջը, այսպէս էլ դու իբրև բանաւոր մանուշակ քո պարկեշտ բնաւորութեամբ և համեստութեամբ պիտի մի գարմանալի օրինակ լինես այն օտար երկրում, որտեղ դէպքերը կ'փոխադրեն քեզ:

Աշխարհի հոսանքի դէմ չէ կարելի գնալ... անաջողութիւնների դժբաղդութիւնների անընդհատ վրադ կուտվելը, նենգաւոր մարդկանց քաղցր լեզուները, չ'լինի թէ մի ժամանակ յուսահատացնելով շեղեն քեզ այն ուղիդ ճանապարհից և բերեմտութիւնից, որոնք ուղղակի տանում են դէպի երանութեան այն մշտադալար այգին, որի ինքնաբուն բարի սյգեպանը վարձադրում է իւրաքանչիւր մարդի իր գործած առաքինութեան ամենաքաղցր պտուղներով:

Աստուած բոլոր կենդանիներին և գազաններին իրենց պաշտպանելու համար զէնքեր է

տուել, մարդուն էլ՝ խելք, որն ինչպէս զէնք պիտի գործադրի անձնապաշտպանութեան համար: Եթէ խելքը ձեռքէ առնում խոհեմութիւնը, արդարութիւնը, աչքաբացութիւնը, ուղղադատութիւնը և համբերութիւնը իբր զէնք այն ժամանակ յաղթութիւնն իրենն է:

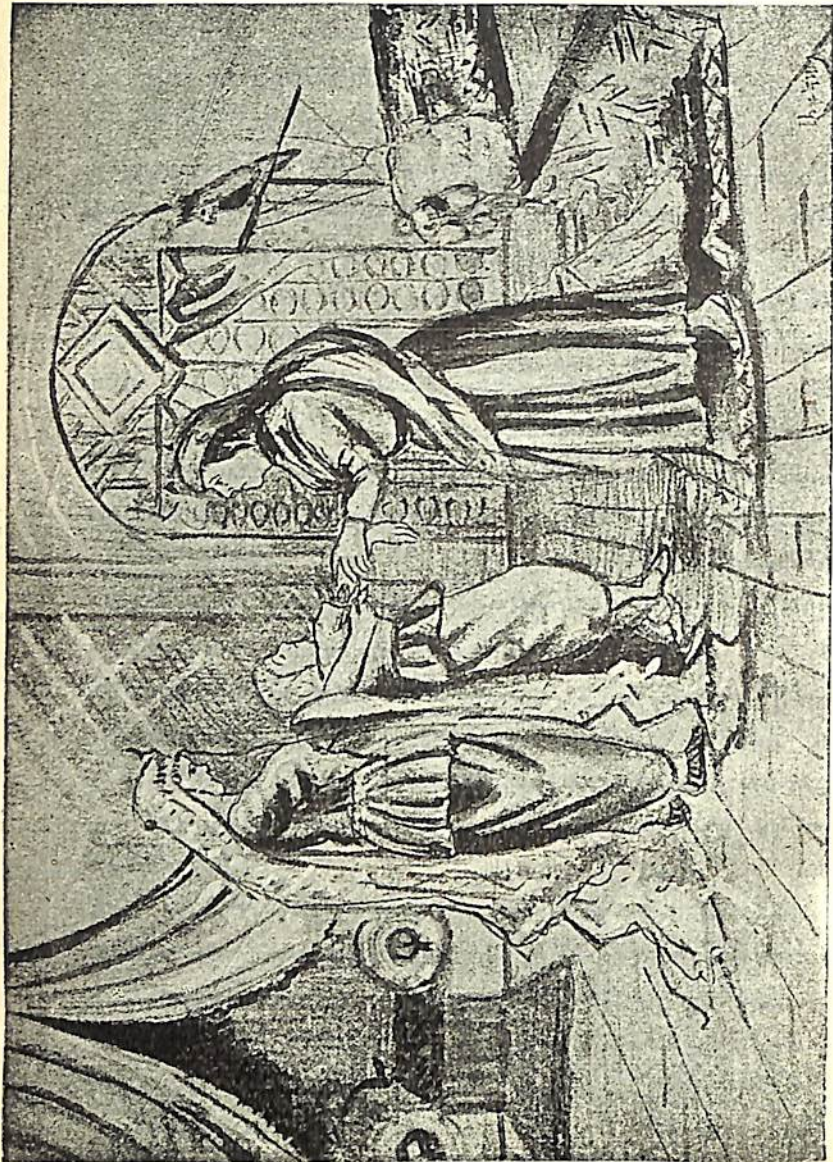
Քաջի պէս պիտի դիմագրաւ լինես ամեն նեղութիւնների հաստատ հաւատալով որ կ'գայ մի օր, մի գեղեցիկ առաւօտ, որ կ'ծագի փրկութեանդ արևը և դու կ'գտնես քո կորցրած բաղան, որը և կ'վերադրաձնէ քեզ քո զաւակները, սիրելիները քաղցր հայրենիքիդ հետ»:

Հիւրիգատի խրատական խօսքերի ժամանակ, Աննային կարելի էր կատարեալ արձան համարել, եթէ նրա սևորակ աչքերի աղբիւրներից արտասուքը ջրի պէս չվազէր, Հիւրիգատն իւր խօսքերը վերջացնելուց յետոյ, Աննան ընկաւ նրա առաջ և խեղդուած ձայնիւ ասաց, «ո՛ բարերար հրեշտակ, ձեր անգնհատելի երախտեաց փոխարէնն ես ուրիշ կերպ չեմ կարող հատուցանել, եթէ ոչ՝ այս իմ անկեղծ բայց խոր վիրաւորուած սրտից աղբիւրացած արտասուքներով լուանալ ոտքերդ, և բռնելով Շուշանի ձեռքից ուշը դէպի Հիւրիգատը դարձնելով ասաց, ահա իմ սիրելի զաւակս իբրև աւանդ, յանձնում եմ ձեր խնամատարութեանը զրկվելով դրա մայր լիշվելուց, իսկ դու սիրելի աղջիկս, ինձ չ'պիտի տեսնես, ահա քո

մայրը, քո բարերարը և խնամատարը, որի անգին երախտեաց փոխարէնը պիտի հատուցանես հաւատարիմ և անկեղծ սէրդ յարգելով նրան որպէս հարազատ ծնողի և բարերարի: Ահա քեզ և իմ մայրական ընծան. հանելով իւր վզից մի փոքրիկ խաչ կախեց Շուշանի վզից և ասաց այս պիտի ունենաս միշտ քո անմեղ սրտի վրայ 'ի նշան քրիստոնէութեան և չ'պիտի մոռանաս քարայրի մէջ սովորացրած Տէրուհեանական աղօթքները ամեն առաւօտ և երեկոյ մտքումդ ասելու: Այս մասին գիտեմ որ մայրդ-բարի Հիւրիզատն արգելք չ'պիտի լինի:

Աննան խօսքերը վերջացնելուց լետոյ, միտքը դէպի երկնային կապուտ կամարը սլացնելով այսպէս կ'մըմնջար, «ն թշուառների, անօգնականների Տէր և ապաւէն, որ չես մոռանամ նրանց, որոնք դառնում են սրտանց դէպի քեզ, ուղարկիր երկնային բարձրութիւնից քո խաղաղութեան հրեշտակն անմեղ գաւախս պահպանելու. բայց նրա մանկական հոգու աչքերը միայն քեզ տեսնելու և քրիստոնեական սուրբ հաւատի մէջ անսասան մնալու»:

Արեւելեան կողմի արշալուսից առաջ ծագվող լուսաւոր աստղը պլպլում էր կապուտ երկնակամարի վրայ, հրեշտակագեղ Շուշանի վրայ ՈրՖէտուր թեւատարած անուշ օրօր կ'երգէր, երբ Աննան թողեց կանանոցն անուշիկ քունն մաղթելով իւր բարերարին:

ԱՆՆԱՅԻ ՇՈՒՇԱՆԻՑ ԲԱԺԱՆՈՒԻԼԸ

Կէսօրից մօտ էր, Ամիրի ապարանքում ասեղ ձգելու տեղ չ'կար, քաղաքի ամբողջ նշանաւոր, աստիճանաւոր և բարձր դասի մարդիկ հրաւիրուած էին ճաշի 'ի պատիւ Թեմրազին: Ամիրի պատուէրի համաձայն Բասիւլն արդէն ամեն հարկաւորութիւններն առանց պակասութեան պատրաստել էր, իսկ Հիւրիգատն Ամիրի թոյլտուութեամբ հայուհիների հետ, գտնվում էր կանանոցին կից Ամիրի առանձնասենեակներից մէկի մէջ:

Հիւրիգատն Ամիրի միջոցաւ իմացել էր Ալլահուլի-խանի ամենասիրելի կնոջ Հափիս անունը, և պատրաստել երկու նամակ, մինը Հափիսի, և միւսն՝ Թեմրազի անունով: Թեմրազին խնդրում էր Աննայի հետ վարուել ո՛չ իբրև մի ալլազգի աղախնու, այլ իբրև իրեն շատ մօտ մի դժբաղդ քրոջ, որն օժտուած է կնոջ վայել ընտիր բարեմասնութիւններով: Իսկ Հափիսին պարսկական լատուկ քաղաքավարութեամբ այսպէս կ'շարունակէր «Անճանօթ քոյրիկ Հափիս-խանում, ահա՛ մի արժանաւոր պատճառ, որ չէ թէ պիտի վերցնէ մեր միջից անճանօթ բաւը. այլ և հազարաւոր վերստ

մէկը միւսից հեռու գտնվող երկու նոր քոյրերի սրտերը պիտի կապէ անկեղծ սիրոյ ոսկի շղթայով. ահա պատճառն, իմ ազնիւ բարեկամը կամ լաւ ևս ասել դժբաղդ քոյր Աննան, որը Թեմրազբէկի արժանաւոր հսկողութեամբ զրկեցի ձեզ: Դրա հեռանալն այնքան ցաւ և տրտմութիւն պիտի պատճառէ ինձ, որքան ձեզ բերկրանք և ուրախութիւն: Ահա այն դժբաղդ կիներ, որ իւր բարձրը և արժանաւոր բարեմասնութիւններով և համեստութիւնով կանգնած է մարդկութեան քընքուշ սեռի ամենաբարձր աստիճանի վրայ: Ահա այն ողորմելի արարածն, որի հոգացողութիւնը և խնամատարութիւնը յանձնում եմ ձեզ, յուսալով որ դուք ձեր բարձր անուան բուն նշանակութեան համաձայն, իրբև պահապան հոգ կ'տանէք աստուածահաճոյ եղանակաւ ո՛չ իրբև մի անարժան աղախնու. այլ որպէս ձախորդութեամբ պըսակուած ամենաարժանաւոր կնոջ, որը գնահատել գիտէ երախտագիտութիւնը բարութեան հետ: Հիւրիգատը նամակները վերջացնելով, Հափիսի անուկով գրածը յանձնեց Աննային. իսկ Թեմրազինը՝ իւր հաւատարիմ աղախնու այր Իբրահիմին: Ծաշը վերջացել էր, շատերն ազնուականներէց և նշանաւոր մարդկանցից պատրաստ էին Թեմրազին հանդիսաւոր եղանակով ճանապարհ ձեռն գելու, դարպասի առաջ եղած մեծ հրապարակի վրայ ամենաթանգագին ոսկեթել թամբերով զար-

դարուած արաբական նժուգների տրոփիւնը և խիսնջոյր մէկ առնաձին հանդէս էին պատկերացընում. իսկ դարպասի հիւսիսային կողմի խանի առանձնասենեակներից մէկի մէջ երեք չքնաղ արարածներ մի տխուր տեսարան էին ներկայացնում:

Ցերեկուայ լուսաւոր աչքն երկնքի մի ծայրից հողագունդը դիտելով միւս ծայրին մօտեցած էր, Բասիւլբէկն իւր կազմ ձիաւորներով, իսկ բէկազնեայք փրփրերախ նժուգներով խմբուած էին մեծ հրապարակի վրայ: Թեմրազն առանձին իւր սուր աչքերը Հիւրիգատի քնքուշ մատներով գրած սահուն ու իմաստալի ոճով նամակի վրայ անյագ ախորժակով պտտացնելուց լետոյ, Ամիրի հետ մեծ սրահի մի ծայրից միւսը կ'հասնէր:

Հասաւ վերջապէս և այն ցաւալի ու սրտաճըմլիկ ըոպէն, որին սրտատրոփ կ'սպասէր Աննան, նա պարսկական հագուստով, փաթաթուած ծածկոյցի մէջ, դուրս գալով Շուշանի և Հիւրիգատի հետ հասան այն պարսպապատ փոքրիկ դրան, որը բաժանում էր կանանոցին կից առանձնասենեակներն այն մեծ սրահից, ուր կ'ճեմէին Ամիրը և Թեմրազը, որսնք առանց իմանալու Աննայի և Շուշանի արտասուելի կցկտուր խօսքերի միտքը, լուում էին միայն նրանց սրտաշարժ հեկեկանքը:

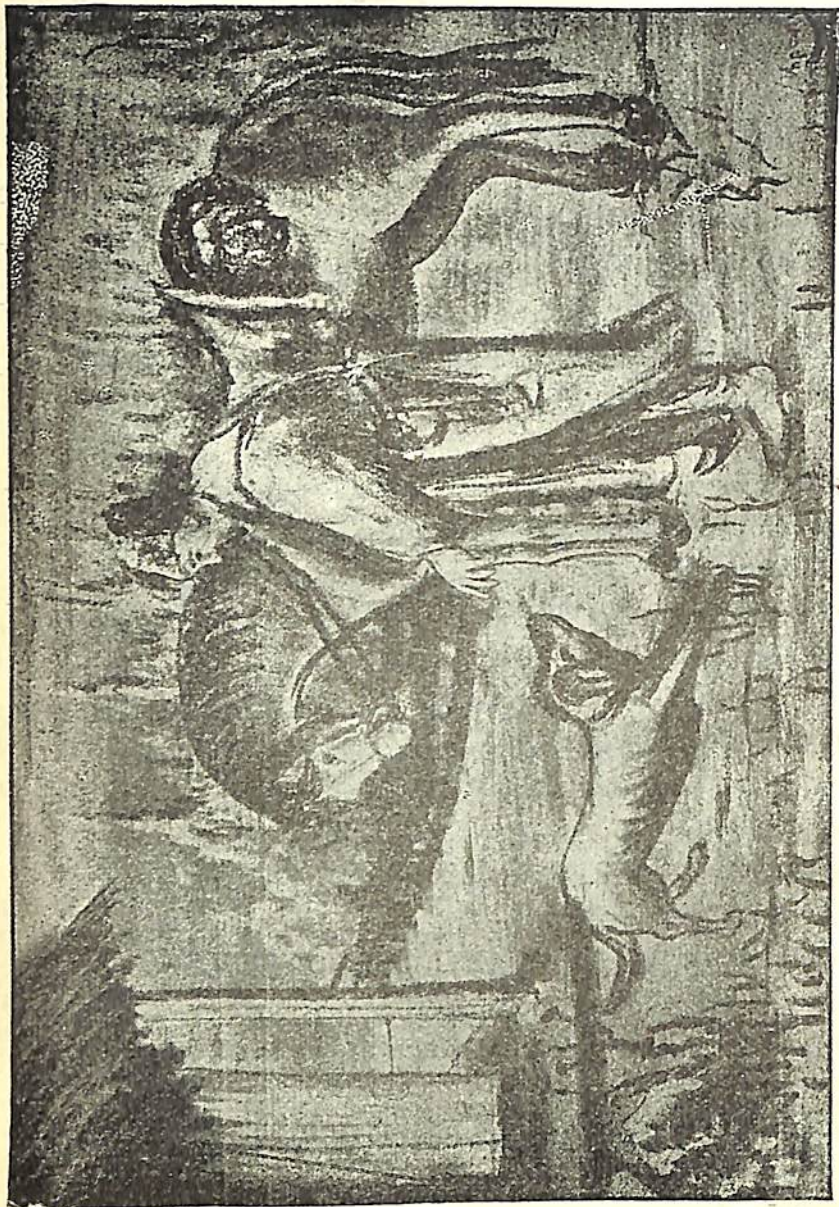
Ամիրի և Թեմրազի գուլթն աւելի շարժեց Աննայի պարսկական լեզուով դէպի Հիւրիգատը և

Մուշանն ուղղած վերջին խօսքերը «գերութեան ծանր շղթաների օղակը փշրում է մեր անրակները, այսօր անգլթաբար խլում են մայրն որդուց, որդին՝ մօրից և բարեկամը բարեկամից: Չաւակս, կ'դադարէք այսուհետեւ ինձ մայր կոչելուց, ահա ձեզ մայր բարի Հիւրիգատն-ողորմած խանումը: Այսուհետեւ չ'պիտի տեսնեմ ձեզ, չ'պիտի լսեմ ուրախացուցիչ ձայնդ, ահա և իմ մայրական վերջին համբուրիս հետ և օրհնութիւնս.... Երկինք.... մահ.... գթացէք....»

Ողորմելի Աննան իրանից բաժանվող աղջիկը կարծես չէր ուզում թողել. նրան գրկած, իր երկու ականակիտ աղի աղբիւրները վրան կ'հոսացնէր. իսկ Հիւրիգատն այդ ողբալի տեսարանին շուտ վախճան տալու համար, Մուշանին մօրը բազուկներից պրծացնելով հեռացրաւ ինչպէս դեռ յագուրդ չ'ստացած որթ՝ մօրը ստինքներից: Հիւրիգատը մխիթարելով Աննային, տուաւ իւր հրաժարական ողջոյնն ստելով «առէք այս փոքրիկ քրտակը ևս ձեր անձնական հարկաւորութեան համար»:

Աննան նստելով յատուկ իրեն համար պատրաստուած ձիի վրայ, Թեմրազի հաւատարիմ ծառաներից մէկի առաջնորդութեամբ դուրս եկաւ դարպասից:

Քանի օրվա անընդհատ ճանապարհորդութիւնից յետոյ, մի գեղեցիկ օր Թեմրազն իր խմբով

Հասնելով Բ. քաղաքը յանձնեց Ալլահուլի-խանին Ամիրի զրկած թանգազին ընծաների հետ և նամակը, որով Ամիրն անկեղծաբար ցոյց էր տալիս իւր ունեցած դէպի խանը բարեկամութիւնը և հաւատարմութիւնը:

Հափիսն իւր հարճերի մէկի ձեռքով ստանալով Հիւրիգատի նամակը, հարկաւոր հոգատարութիւնը չէր մոռացած Աննային իւր մօտ բերելու: Կարճ ժամանակից յետոյ, Աննան իւր համեստ բնաւորութեամբ զրաւելով Հափիսին, սկսեց մի փոքր ուրախանալ, որովհետեւ նրա անուանը տակ մի երկրորդ բարերար Հիւրիգատ կ'տեսնէր:

Շուշանին թողելով Հիւրիգատի՝ իսկ Աննային Հափիսի մօտ, դառնանք դէպի ընթերցողին յայտնի Քեարիմ-բէկը:

Մէկ ամիս անցել էր երբ Քեարիմն իւր երեք ծառաներով Ամիրի մարզիկը ներկայացրին Միւշտէիտին, որի հրամանով Քեարիմն ենթարկուեց անսահման ժամանակով խիստ բանտարգելութեան, նրա երեք ծառաները թեթեւ պատժի և տուգանքի. իսկ Ասլանն իբրև ազատ, բռնեց իր գիւղը տանող ճանապարհը:

Կանուխ գեռ արեգակի ճառագայթներն երկրագունդը չ'տեսած, Ասլանը կանգնեց իր դրան առաջ: Տիրասէր շան կաղկանձոցի և ձիի խխնջոցի վրայ իսկոյն դուրս թռաւ տանից Կովհարը Սուլէյմանի հետ: Ասլանն իր հայրական սիրոյ համ-

բօլորները Սուլէյմանի ճակատին դրօշմելուց լետոյ, ձին թողելով որդու խնամատարութեանը, ինքը Կովհարի հետ մտաւ տունն և գրկելով իւր երկու քնած անմեղ զաւակներին ինքը ևս ընկաւ զօրացուցիչ քնի գերկը:

Ճաշի ժամանակ էր, Ասլանն իւր ընտանիքով բռնած էր սեղանի շուրջը, Կովհարն Ասլանի վերադարձը Ռուսաստանից կարծելով՝ հետաքրքրաբար հարցնում էր «ինչպէս անցաւ ձեր արշաւանքը կեաւուրների դէմ, ո՞ւր են Քեարիմ-բէկը և նրա միւս ծառաները, մի գուցէ թշնամիների սուրը կամ զնգակները զրկած են նրանց մի այլ աշխարհ»: Ասլանն այլ ևս ծածկելու տեղիք չունէր, նա պատմեց Կովհարին թէ Աննային և Շուշանին բէկի հրամանով փախցնելը, թէ Ամիրի մարդկանց ձեռքով բռնվելը, թէ Միւշտէիտի հրամանով Քեարիմ-բէկի միւս ծառաների հետ բանտարգուելը և թէ իւր ազատուելը:

Յուլիս ամիսն էր, քրտնածակատ գիւղացին ամենահարուստ բնութեան առատ պարզաբարձ-խութիւններից լցնում էր իւր ամբարները, տեղ տեղ կալերումը գիւղուած էր դեռ աշխատասէր երկրագործի արդար աշխատանքի պտուղն. իսկ հանգուցեալ ծերունի Աբրահամի հարուստ ընտանիքի ոսկեգոյն արտերը կիսով չափ դեռ գեղաճիւճազ կանգնած սպասում էին անխոնջ մշակի սուր մանգաղին:

Արևի բօլորշի դիմաց տեղ, շերդացեալ լուսնի եղջիւրը կերևար, անհամար աստղերի բազմութիւնը զարդարելով երկնային կապուտ կամարը՝ ցոյց էին տալիս անհասանելի բնութեան ամենասքանչելի արարչագործութիւնը, խորհրդաւոր լուութիւնը թագաւորում էր ամեն տեղ, միայն հովիւների քաղցրահնչիւն սրիգների մելամաղձալին ձայնն էր որ հեռուից թմրութիւն էր ձգում լսողների վրայ: Ասլանը չէր մոռացած Աննայի աւանդը և նամակը, նա դուրս գալով տանից ուղղեց իր քայլերը դէպի Ս. գիւղը:

Ասլանն ապերախտութեան աներևույթ ծանր շղթայի տակ, գլուխը կախ՝ գնում էր դէպի այն աղքատասէր տունն, որի օգնութեամբ քանի անգամ ազատած էր իւր ընտանիքը թշուառ դրութիւնից և իրեն մահից: Ծերունի Աբրահամի մեծ որդի Գաբրիէլը շների հաչիւնի վրայ դուրս գալով և տեսնելով իւր վաղեմի ծանօթ Ասլանին՝ հրաւրեց տուն: Ասլանը խորին տխրութեան մէջ և առանց նրանց երբեմն երբեմն արած հարցերին պատասխանելու, ձեռքը ճակատին, աչքերը դէպի Վահանը յառած, արտասուքի կաթիլներ կ'գլորէր չոր այտերի վրայ:

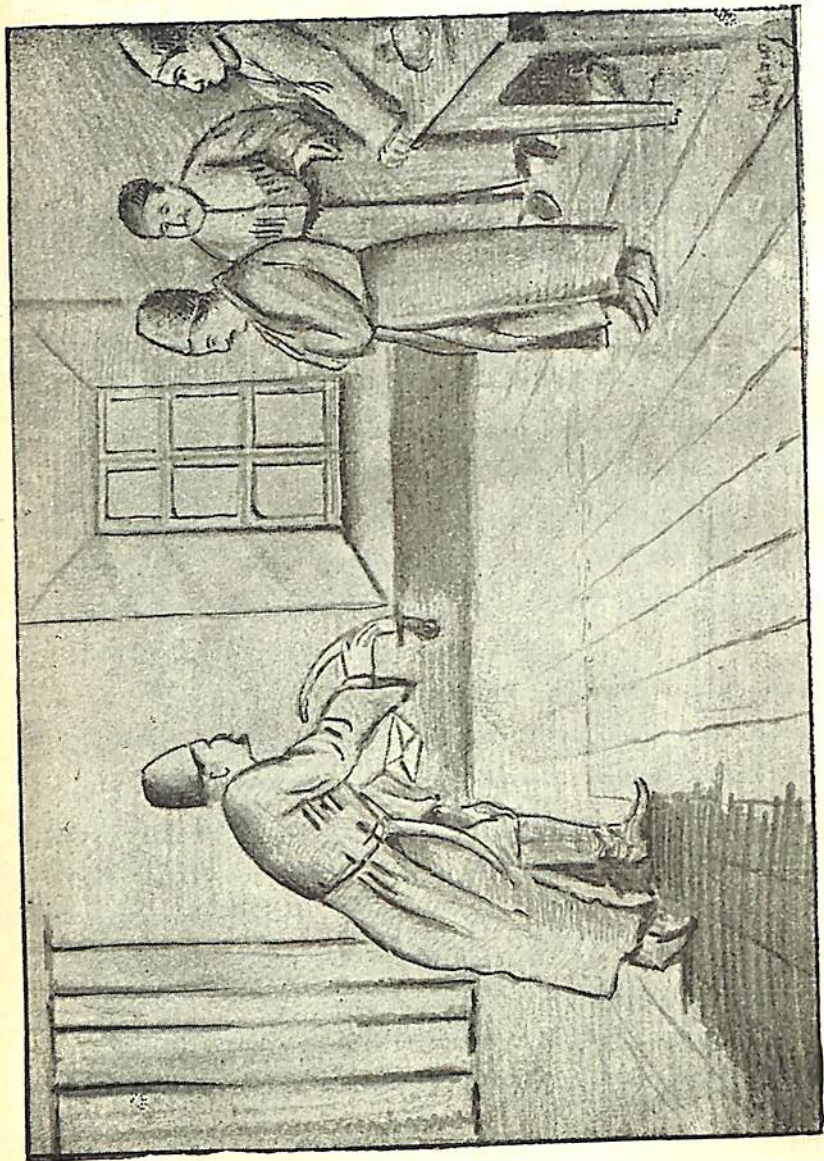
Ծերունու երկու որդիները Գաբրիէլը և Միքայէլը տեսնելով Ասլանի արտասուքը և կարծելով որ նա մի կարիք կունենայ, խղճահարուած քաջալերում էին նրան ցոյց տալով իրենց օգնելու յօժարակամութիւնը:

Ասլանն այլ ևս չ'կարողանալով սիրտը պայ-
թեցնող գաղտնիքի հետ և խոշոր աչքերի հոսան-
քը պահել շարունակեց «իմ բարերարներ, ես ան-
արժան եմ ձեր օրհնեալ օջաղի հիւրասիրութեանը.
իմ ակամայից գործած եղեռնագործութեանս հետ
և ձեր երախտիքը տանջում են ինձ: Ես իբրև
ծառայ կուրօրէն կատարած եմ իմ անիրաւ տիրոջ
Քեարիմ-բէկի հրամանն Աննային և Ծուշանին
փախցնելով, ես յանցաւոր եմ, ահա իմ պարանո-
ցը և ահա սուր, մահ, կամ ներում... ո՛հ ան-
դունդ... դժոխք... դուք ևս կ'խորշէք ինձ նմանն
ընդունելու: Ո՛չ դեռ արիւնս կեռայ երակներիս
մէջ. Աննան և Ծուշանը պիտի դառնան իրենց
սիրելիների գիրկը, ու թէ նրանց հետ ինչպէս եմ
վարված, ահա նամակիցս և ինձ տուած աւանդի-
ցը, որը յանձնում եմ քեզ սիրելիդ իմ Վահան,
կարողէք իմանալ»:

Ո՛չ լեզուի ճարտարութիւնը և ո՛չ գրչի սրու-
թիւնը չեն կարող իսկապէս նկարագրել մի պատ-
կեր, որը յառաջանում է երկար ժամանակով մի-
մեանց տեղ չիմացող և միմեանցից խլուած սիրե-
լիների հազարաւոր զգացմունքներից, մանաւանդ
այն ժամանակ՝ երբ գերի մայրը գրում է իւր
հարազատ որդուն, Վահան, սիրելի Վահան, կար-
դա՛ն այս վերջին բառերը ևս, համբուրի՛ր արտա-
սուքով թրջած նամակս, որովհետև մօրդ սէրը
այդ արցունքը թափեց, երկար չեմ կարող գրել...

ահա քեզ և վերջին օրհնութիւնս... Աստուած...
գուցէ էլ չտեսնվինք այս աշխահրում. մնաք բարև:

Ասլանը Գաբրիէլի և Միքայէլի խնդրքի հա-
մաձայն պատմեց թէ Աննայի և Շուշանի փախ-
ցընելը, թէ Մուշտէիտի հրամանով իրենց բռնվի-
լը, թէ Աննայի և Շուշանի համար իւր դիպի Ա-
միրին արած աղաչանքը և թէ նրանց ուր գտնվի-
լը: Այս բոլորը լսելուց լետոյ, վճռեցին որ արտե-
րը շուտով հաւաքեն և Ասլանի առաջնորդու-
թեամբ Միքայէլին ու Վահանին ճանապարհեն
դէպի Աննան ու Շուշանը:

ԱՍԼԱՆԻ, ՄԻՔԱՅԷԼԻ ԵՒ ՎԱՀՍՆԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ

Աշնանային գեղեցիկ առաւօտներից մէկն էր, դեռ նոր ամենաբարձր լեռների գագաթները ծիածանի գոյնէին ստացել, երբ Ասլանը, Միքայէլը և Վահանը հրաժարական ողջոյն տուին իրենց հայրենի տանը:

Նոր նոր Ռուսաստանի մէջ խաղաղութիւնը վերականգնել էր, պարսից ասպատակիչ զօրքը չրկարողանալով զիմադրել Մ. քաջութեանը. մեծ կորուստ ստանալուց յետոյ, ինչպէս փոշի քամու առաջ փախել էր մինչև Դ.

Ա. քաղաքի Ամիր-խանի Ռուսաց կողմից ստացած հարուածն անբուժելի և անմոռանալի էր, նրան կրտսեր եղբայրը և երկու եղբօր որդիքն, որոնք պարսից արքունի վաշտի մէջ կ'ծառայէին ընկած էին պատերազմի դաշտում: Ամիրն իւր սիրելիների մահից յետոյ, երկար չ'կարողանալով ապրել, թողեց մահկանացուների աշխարհը:

Երիտանը, Ամիրի միակ որդին՝ հօր մեռնելուց յետոյ, նրա կանանցը հեռացրաւ. իսկ Հիւրիզատին, որի մօտ լինում էր Շուշանը, պահեց իւր մօտ մի առանձին նախտակով այն է՝ Շուշանին կին առ-

նելու համար: Հիւրիզատը լաւ իմանալով որ Երիտանը միայն իւր մտադրութիւնը կատարելու համար կ'յարգէ իրեն, մի հանգամանօրէն նամակով լայտնեց իւր հօրը:

Հիւրիզատի հայրը, պարսից շահի գլխաւոր նախարարներից մէկն էր, ստանալով աղջկայ նամակը, իսկոյն իւր որդի Բուստամին ղրկեց նրա մօտ: Բուստամը Երիտանին կասկած և անբաւականութիւն չ'պատճառելու համար, հիւրասիրութեան պատրուակով առնելով քրոջը Հիւրիզատին և Շուշանին տեղափոխեց իւր հօր կալուածների սահմաններից մօտ Ա. դարպասը, որն իւր մօտագայ գիւղով Ամիրը կտակած էր Հիւրիզատին:

Չմեռն արդէն իւր սպիտակ ու փափուկ սրբուցով ծածկել էր ամբողջ երկիրը: Ընթերցողին յայտնի երեք ցրտահար ճանապարհորդները մօտացել էին Ա. քաղաքին, որի դիտանոցի հսկայաձև գմբէթը լիշեցնում էր Ասլանին իրեն Աննայից և Շուշանից բաժանող տխուր ընկերները:

Միքայէլը հետաքրքրվելով Ասլանի աչքերում փայլող արտասուքի կաթիլներով, իմացաւ որ նոյն իսկ քաղաքումն է թողած Ասլանն Աննային և Շուշանին և ահա՛ դիտանոցը՝ ուր կ'ընակէին նրանք:

Միքայէլի և Վահանի սրտերը կը տրոփէր, ուրախութեան արցունքը կ'թրջէր նրանց սառած դէմքը, նրանք աւելի արագացնելով իրենց գնացքը

կուղէին մի ժամ առաջ տեսնել իրենց սիրելիներին:

Ասլանը քաշելով իւր ձիի սանձը և կանգնեցնելով ընկերներին քանի մի զգուշացնող խօսքեր կրկնելուց յետոյ ասաց, «եղբայրք մենք արդէն գտնվում ենք մի այնպիսի երկրում, ուր անպատճառ ձեզ պիտի մահմետական ձեռքնէք, ձեր արտաքինը շատ համապատասխան է, իսկ ներքինը միայն Աստուած և մենք պիտի իմանանք. ուրեմն Միքայէլ ձեր անունն այսուհետև կ'լինի Քեարիմ, իսկ Վահանինը՝ Նուրի: Երեկոյեան ազանի ժամանակ Ասլանն իւր երկու ընկերներով վաստակած երկար ճանապարհորդութեան և ցրտի երեսից, իջաւ մի քարլանսարայում:

Միւս օրն Ասլանը Միքայէլի հետ դուրս գալով գնացին դէպի Ամիրի դարպասը, որի նախադրան վրայ ծածանւող սև սգառիթ դրօշակը տեսնելով, մօտացին մի ծերունու հետևեալ հարցով «հայրիկ, այս ինչ դրօշակ է:

—Մեր ամենից յարգուած Ամիր-խանը քանի ամիս առաջ վախճանվեց, 'ի նշան դէպի այն բարերարն ունեցած սիրոյ, քաղաքը սուգ կ'պահէ:

—Իսկ նրա որդին և բազմաթիւ կանայք ո՞ւր կ'գտնուեն:

—Ամիրի որդի Եիրխանը հօր մահից յետոյ, նրա բոլոր կանանց հեռացնելով՝ պահած է միայն Հիւրիգատին, որի իւր հօր հիւր գնալուն շատ ժամանակ չէ, պատասխանեց ծերունին:

Ասլանը ծերունու ասածները լաւ ստուգելուց յետոյ, Միքայէլի հետ դարձաւ իւր իջևանը, նրանք տխուր վարանմունքի մէջ, չ'գիտէին ինչ անել, դէպի Աննան գնալ, թէ Շուշանը, վերջապէս աչքի առաջ ունենալով Շուշանի ջահելութիւնը և նրա կեանքի վտանգաւոր դրութիւնը, վճռեցին ուղղւորիլ դէպի Գ. քաղաքը:

Միւս օրն երբ արեգակի անգօր ճառագայթները կաւետէին երկրագնդին, Ասլանն իւր ընկերներով եափուկներին մէջ փաթաթուած բռնեցին Գ. քաղաքը տանող քարուտ ճանապարհը:

Զմեռուայ սաստիկ ցրտի, դժուարագնաց ճանապարհի և Վահանի երկար ճանապարհորդութեան անսովոր լինելուն համար, հազիւ թէ մի ամսից յետոյ մեր ճանապարհորդները կարողացան հասնել Գ. քաղաքը:

Ասլանը և Միքայէլը զանազան միջոցներով հարցուփորձ էին անում Հիւրիգատի մասին և ոչ մի ուրախացուցիչ բան չէին լսում: Մի օր վրձնողաբար Ասլանն ասաց Միքայէլին, «ես էլ երկար չեմ կարող համբերել, անպատճառ պիտի ներկայանամ Հիւրիգատի հօր տանը, այնտեղ մի որ և իցէ ծառայական պաշտօն ստանալու. գուցէ և կարողանամ իմանալ թէ ո՞րտեղ է Հիւրիգատը: Այդպէս էլ արաւ և ստացաւ ախոռապետի պաշտօն, որի մասին յայտնեց Միքայէլին և խնդրեց որ իրենց մօտ ունեցած փողը չ'սպառելու համար,

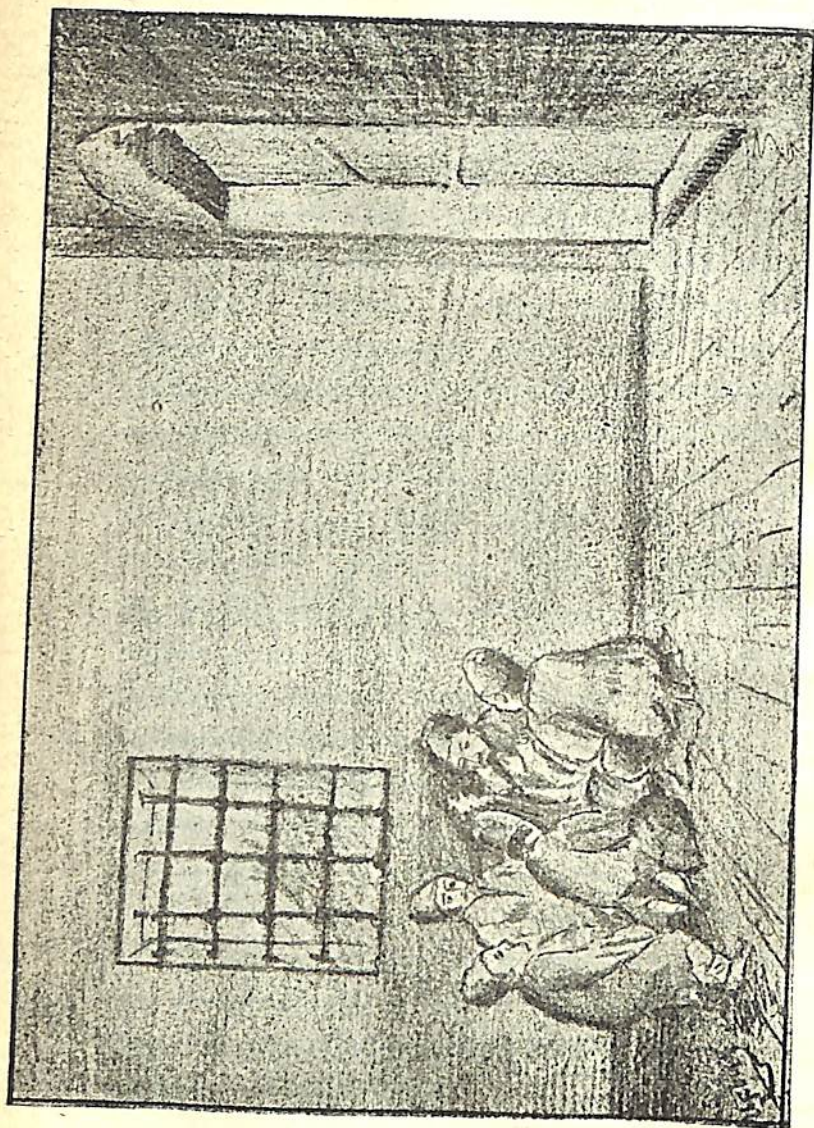
գոնէ մինչև դարնանամուտ Վահանի հետ իրենց դարբնութեան արհեստը բանացնեն:

Քանի շաբթից յետոյ, Ասլանը մտերմացաւ տան բոլոր ծառաների և մէկ պառաւ կնոջ հետ, որն իւր բազմամեայ և հաւատարիմ ծառայութիւնով նախարարի տան մէջ սիրելի էր բոլորին: Մէկ երեկոյ քանի որ պառաւը մի հին անցք կը պատմէր, Ասլանն ի միջի ալոց խօսք ձգելով իմացաւ որ նախարարն ունի երկու տղայ, և մի աղջիկ, որոնցից մեծը գտնվում է զինուորական ծառայութեան մէջ, փոքրն-Րուստամը գնացած է Ա. քաղաք իւր քրոջ Հիւրիզատ-խանումին այցելութեան, նրա այր Ամիրի մեռնելու համար:

Ասլանը Հիւրիզատի համար նախկին լսածները համեմատելով պառաւի խօսքերի հետ, սլարդ տեսնում էր որ մէջ տեղ մի գաղտնիք կայ, որն իմանալու համար հարկաւոր էր սպասել մինչև Րուստամի վերադարձը:

Գարնանային տաք քամիները փչում էին, ձիւնապատ լեռները և բլրակները ծածկուած էին կանաչ գորգերով, վերակենդանութեան ուրախացուցիչ ոգին մի փոքր առաջ մեռած բնութեան մէջ սկսել էր իւր զօրութիւնը ցոյց տալ, դարնանաւետ թռչունները ճախրում էին մաքուր օդի մէջ, երբ մի գեղեցիկ առաւօտ յայտնեցին նախարարի որդի Րուստամի գալուստը:

Երեկոյեան դարպասը բոլորովին լուսաւորված

էր, նախարարի բարեկամներն եկած էին Րուստամի գալուստը շնորհաւորելու, ուրախութիւնը թագաւորում էր այդ նշանաւոր տան ամենագեղեցիկ շինուածքի մէջ: Ասլանն էլ իւր առանձին ուրախութիւնն ունէր. նա իւր շուրջն առած նախարարի քանի մի նշանաւոր ծառաների հետ Րուստամին բերող մարդկանց, երբեմն երբեմն աստիճանաբար պատմում էին հին դիւցազունների առասպելական քաջագործութիւնները, պարսից շահերի միւս ազգութիւնների հետ արած արիւնահեղ պատերազմները, զանազան խաների միմեանց հետ ունեցած արշաւանքները, իրենց կրած նեղութիւնները, յաղթութիւնները, աւազակութիւնները և այլն: Ոմանք էլ զալեանի թանձր ծխի հետ արձակած խոր հառաչանքներով, աւազում էին իրենց երիտասարդութեան ժամանակ կորցրած ոսկի ժամերի վրայ:

— Անցեալն անդառնալի է, նրա համար աւելորդ է ափսոսալն ասաց Ասլանը, ձեզ տխրութիւն չ'պատճառելու համար, մեր խօսակցութեան նիւթը լաւ կ'լինի փոխել, դուք այն ասացէք, շատ ժամանակ է Րուստամին մօտ էք, դարձնելով ուշը դէպի Րուստամին բերող մարդիկը:

— Երկրորդ օրն է:

— Ի՞նչպէս թէ երկրորդ, աւելացրաւ Ասլանը. ես ահա երկու ամիս է այս տեղ. բայց Րուստամն ինձանից շատ առաջ է հայրենիքից բացակայած:

— Արդարև այդպէս է, մենք նրա մշտական ծառաները չենք. այլ իբրև նրա կալուածականներ պարտաւոր ենք մեր տէրը մի որ և իցէ տեղ գընայուց, գիւղից գիւղ տանել. պատասխանեցին նրանք:

Ասլանի ծառայութեան երրորդ ամիսն էր, նա ներկայանալով իւր տիրոջ՝ յայտնեց որ իւր ընտանիքից ստացած տիրեցուցիչ նամակի համաձայն, ցանկանում է կարճ ժամանակով գնալ հայրենիք: Մի գեղեցիկ օր Ասլանը, Միքայէլը և Վահանը մի մի լիքը պայուսակ պնդացնելով իրենց ձիաների վրայ, թողեցին Գ. քաղաքը:

Մի սակաձև կանաչ և ծաղկազարդ ձորակի մէջ երփնեքփն սոխակների դայլալիկը քանի մի թռչունների բազմահագագ գրաւիչ սուլելը, ծաղկազարդ ծառերի և թուփերի արմատների տակով թագուն հոսվող օձապտոյտ առուակների կարկաչիւնը, համեստ մանուշակի և այլ բազմատեսակ վայրենի ծաղիկների անուշահոտութիւնը մի փոքրիկ դրախտ էին ներկայացնում: Այս հրաշալի բնութեան գեղեցիկ անձեռագործ դրախտի մէջ, յայտնի ճանապարհորդները բռնել էին մի համեստ սեղանի շուրջը:

Մութը դեռ երկիրս չէր պատել, երբ Ասլանն իր ընկերներով վայր իջաւ Խ. գիւղացի Խալիլ տանը, որը Բուստամին իւր հայրենիք բերող մարդկանցից մէկն էր: Խալիլն իր նոր բարեկամներին լաւ հիւրասիրելուց յետոյ, առաւօտեան

առաջնորդեց մինչև Ք. գիւղը և քանի օրից յետոյ Ասլանն իր ընկերներով հասաւ այն գիւղին, որը բաժանում էր մի այլ խանի պատկանող հողերի սահմանը: Այս գիւղումն էլ թէ և Ասլանն իջեանած էր Բուստամին դէպի հայրենիք բերող մարդու տանը, այնուամենայնիւ նրանից հաստատապէս ոչինչ չ'կարողացաւ իմանալ բացի այն, որ Բուստամին մինչև սահմանագլուխ բերող ծառաները բոլորովին անձանօթ մարդիկ էին և հազիւ քանի օրվայ մէջ կարողացել էին հասնել իրենց գիւղը: Ասլանը շուտրած չ'գիտէր դէպի որ կողմը դնար, վերադառնալ նորէն քաղաք՝ անօգուտ էր բոլորովին, առանց Աննայի և Շուշանի դէպի հայրենիք, որտեղ անհամբեր աչքը ճանապարհին սպասում էր մի ուղորմելի ընտանիք իւր սիրելիներին, խիղճը կ'տանջէր: Վերջապէս Ասլանն երկու օր Բ. գիւղում մնալուց և ոչինչ ուրախալի հետք չ'գտնելուց յետոյ, ասաց Միքայէլին «ձախորդ դէպքերն արգելք են լինում մեզ, միայն վհատիլ չէ հարկաւոր. այլ հաստատուն կամքով և տոկնութեամբ պիտի աշխատենք և ես վստահ եմ որ Աստուած կ'պսակէ մեր յոյսը: Հիւրիգատը դեռ մընում է իւր անյայտութեան մէջ և մեզ ոչինչ չէ մնում անելու, եթէ ոչ՝ վերադառնալ Ամիրի քաղաքը, ուր եթէ չ'յաջողվի իմանալ Հիւրիգատի տեղը, գոնէ կ'գնանք դէպի Աննան:

Գարնանային անձրևոտ օրերից մէկն էր, կապուտակ երկնքի տակ սև սև թանձր ամպերը վարագուրելով անթափանցելի էին դարձրել մայր մտնող արեգակի ճառագայթները, կայծակնացայտ անընդհատ որոտմունքներին արձագանք էին տալիս անդնդախոր ձորերը, հինաւուրց քարայրները և մէկ առանձին սարսափ էին ձգում մարդու վրայ:

Ընթերցողին յայտնի ահաբեկ և անձրևի երեսից բոլորովին ուղղված ճանապարհորդները գիշերուալ մթութեան մէջ ճանապարհները կորցրած, կանգնեցին մի փոքրիկ ապաստարանի առաջ, որը գտնվում էր մի ծառոտ բարձրաւանդակի վրայ:

Ասլանի ձայնի վրայ դուրս գալով մի բարձրահասակ, ածխագործի սևութեամբ թաւամագ մարդ, հրաւիրեց ներս: Խրճիթը կրակի լուսից բոլորովին լուսաւորված էր, Ասլանն իւր ընկերներով բռնած թէժ կրակի շուրջը թրջած հագուստները կը չորացնէին, ձիանքը խրճիթի մի կողմում ագահաբար քաղցած որովայները կ'լցնէին. իսկ բընութիւնը դեռ իւր կատաղութեան մէջ գոռալով գոչելով շանթեր կարձակէր:

Գիշերից բաւականին անցել էր, մի փոքր առաջ սարսափեցնող որոտմունքների, փայլատակումների տեղ տիրում էր խորհրդաւոր լուսթիւն: Երկնային փիրուզագոյն կամարի տակ սև սև ամպերի տեղ փայլում էր բոլորշի լուսինը շրջապատուած անհամար աստղերով: Քանի որ մեր ճանապար-

հորդներն իրենց վաստակած մարմնին փոքր ինչ հանգիստ կ'շնորհէին, նրանց հիւրընկալ աւագակ Մամատը իւր ընկերներով առած նրանց ձիաները և հրացանները հեռու կ'փախչէին:

Ասլանն իւր ընկերներով երկար որոնելուց և ոչինչ չգտնելուց յետոյ, ճանապարհ ընկաւ և քանի օրից յետոյ վաստակած հասաւ Ա. քաղաքը:

Ասլանը Ամիրի դարպասի մօտ տեսնելով մի մարդ և ճանաչելով որ նա իւր և Քեարիմ-բէկի կալանաւորվելու ժամանակ Թեմրազի թիկնապահ ծառաներից մէկն էր, հարցրաւ նրան:

— Ո՞ր տեղացի էք:

— Բ. քաղաքից.

— Ի՞նչով կ'պարապվիք այս տեղ:

— Նամակ էի բերած Ամիրի որդի Շիրխանին, որը դժբաղդաբար այս տեղ չէ:

— Այժմ ի՞նչ էք ուզում անելու:

— Վերագառնալ հայրենիք.

— Ե՞րբ.

— Շաբաթ օրը պատասխանեց նամակաբերը:

— Բարեկամ, ես հենց ձեզ պէս մի լուսալի մարդ կ'որոնէի, որ կարողանայի նամակս հասցնել իմ բարեկամ Թեմրազ-բէկին ասաց Ասլանը:

— Ներեցէք պարոն, ես շատ ուրախութեամբ կ'կատարէի ձեր պատուէրը, եթէ մահուան սուր մանգաղը կ'տրած չ'լինէր բարեկամիդ կեան-

քի թելը: Ասլանը քանի մի ցաւակցական խօսքերից լետոյ, սեղմելով խօսակցի ձեռքը վերադարձաւ դէպի իւր ընկերները և յայտնեց որ վաղը հարկաւոր է ճանապարհվիլ դէպի Աննան, որովհետև Թեմրազն՝ որը միայն կարող էր ճանաչել իրեն, արդէն վախճանված է:

ՍՍԼԱՆԻ ԴԵՊՒ Բ. ՔՍՂԱՔ ՈՒՂՂԵՒՈՐՎԻԼԸ

Գարունն իւր վերջին հրաժարականը տալով հողագնդին կատարել էր իւր շրջանը, արտորայքը դեղին գոյն էին ստացել, տեղ տեղ տաքուլթիւնից թխացած քրտնածակատ աշխատասէր գիւղացին հաւաքում էր իւր աշխատանքի պտուղներն իւր ծիծաղելի և վշտալի կեանքի համար, որին և սիրում էր և արհամարհում: Հազարաւոր խուրձերի գեղեցիկ կապուկները բոլորովին մոռացութեան տալով գիւղացու նեղութիւններին, մէկ առանձին հոգեկան ուրախութիւն էին պատճառում: Նա գոհ իւր վիճակից և իրեն ստեղծող անհասանելի բնութեան հետ արած անխարդախ առևտուրից, աշխատում էր ապրել և հէնց դրա համար քրտինքը ճակատին վազում էր սնունդի ետևից առանց ուրիշինը խլելու և յափշտակելու իւր ողորմելի կեանքի կանթեղին մի փոքր ևս իւր աւելացնելու, որն այնու ամենայնիւ մի օր անորոշ ժամանակով պիտի շիջանի:

Ամառային ժամանակ էր, երբ որ փերուզագոյն երկինքն երկրի չորս բևեռների վրայ անաստղ մնաց, թողելով ասպարէզը լուսաւոր մար-

մինների հսկային, Ասլանն իւր ընկերներով շաբաթ առաւօտեան թողեց Ա. քաղաքը և ուղևորվեց գէպի Աննան:

Ասլանը բոլորովին անծանօթ մնալու համար, մտնելով մի գիւղ ածիլել տուաւ միրուքը և հագնելով օր առաջ իւր համար գնած աղնուականավայել զգեստը, պատուրեց Միքայէլին և Վահանին օտարների ներկայութեամբ իրեն իշխանի տեղ գնել, յարգել և զգուշանալ Աննայի ու Շուշանի մասին մի որ և իցէ բան խօսելու, չձողանալով նաև իրենց կեղծ Քեարիմ և Նուրի անունները:

Քանի օրից յետոյ, դեռ մեծ կամուրջին չըհասած, Ասլանն նկատեց հեռուից Իբատին, որը թէև մօտեցած, բայց չէր կարող ճանաչել Ասլանին, մանաւանդ այն ծպտուած իշխանական հագուստի մէջ: Նա ողջունելով իւր անծանօթ ճանապարհորդներին Միքայէլին և Վահանին սկսեց նրանց գնալու տեղն և անուններն իմանալ:

Կամուրջն իւր երկուստէք կանաչազարդ փոքրիկ անտառներով երևում էր, Ասլանը մի փոքր առաջ իբր անլուր իւր ուղեկիցների խօսակցութեանը ձիի բաշը շոյելով առաջ կ'գնար, նրան կրակոտ աչքերից թափվող կաթիլներից ընթերցողը կարող է իմանալ որ նա լիշում էր մի տխուր անցեալ, որը ստիպել էր իրեն թողնել իւր ընտանիքն և ծննդավայրը:

Կէս օրին Ասլանն իջնելով կամուրջի մօտ,

փռեց վերարկուն կանաչ գետնի վրայ և թիկն տուած մի հաստաբուն կաղնու, սկսեց ծխել և ինչ և իցէ ուտելու բան պահանջել:

Հացը վերջացել էր, Ասլանն Իբատին իւր մօտ կանչել տալով և Ալլահդուլի-խանի մասին մի բանի հարկաւոր տեղեկութիւններ իմանալուց յետոյ ասաց, «Իբատ, մենք ևս պիտի գնանք Բ. քաղաք, եթէ չունիս մի ստիպողական պատճառ շուտ գնալու, կարող ես մեզ հետ ուղեկցիլ և առանց ամաչելու իմ ծառայ Քեարիմի և Նուրու հետ ուտել»: Իբատը մեծ յօժարակամութեամբ հեռացաւ գէպի ծառաները:

Մէկ օր Ասլանն իւր ընկերներով Իբատի առաջնորդութեամբ իջաւ մի գեղեցիկ կարաւանսարայի մէջ: Նրազի աղօտ լուսով լուսաւորված սենեկի և նրան երկարութեամբ դրած գեղեցիկ թախտերից մէկի վրայ ընկած էր Ասլանը հանգրստանալու. իսկ նախասենեկի մէջ Միքայէլը և Վահանը հաւաքելով իրենց պայուսակները և գէնքերը, գտնվում էին Ասլանի մօտ:

Կարաւանսարայի ելեէջների և պատշգամբների վրայ անցուդարձ անողներից, բոլոր սենեակների մէջ վառվուռն ճրագներից, խոհանոցների մէջ պատրաստվող կերակուրների անուշահոտութիւնից, պարսկական լեզուի ամենաբնտիւր բառերով խօսակցութիւնից, պարզ երևում էր որ կարաւանսարայի մէջ բնակվողներն առաջին աստիճանի մարդկանց կ'պատկանին:

Առաւօտեան արշալոյսը ընկել էր քաղաքի ամենաբարձր շէնքերի վրայ, քաղաքի ամբողջ դասակարգի մարդիկ գնում էին իրենց գործին. իսկ Ասլանի լինում կարաւանսարայի մարդիկ նուրբ սպիտակ վերարկուներով վաճառատների մէջ բռնած էին իրենց տեղերը:

Ասլանն իշխանավայել հագնված Վահանն ետևից ձգած դուրս գալով սենեկից, ուղղեց քայլերը դէպի բաղնիս: Միքայէլն էլ ձիոցը խնամք տանելուց լետոյ, դուրս եկաւ կարաւանսարայի առաջ եղած մեծ հրապարակը, որտեղ կարծես հաւաքուել էր քաղաքի ամբողջ բազմութիւնը:

Կանանցից և աղջիկներից շատերը վաճառում էին գուլպաներ, երեսուրբիք, ուլունքներով զարդարած ծամկաններ, զանազան տեսակ ասեղնագործ արախչիներ և ուրիշ մանրուքներ. իսկ տղամարդիկ՝ մատանիներ, քարեղէններ մի բանով այն ամեն թանգագին և աժանագին նիւթեր, որոնց մարդ կարևորութիւն ունի: Միքայէլը հետաքրքրութեամբ նայելով վաճառելի նիւթերի վրայ, անցնում էր մէկից դէպի միւսը, նա նկատեց մի գեղեցիկ արախչին, որի վրայ ասեղնագործութեամբ գրուած էր հայերէն հետևեալ բառերը «Եթէ այս արախչինն անցնի հայի ձեռք, թող զգուշութեամբ որոնէ թշուառ Աննայիս»:

Միքայէլն իւր յուզմունքը ծածկելով, աղջրկան կասկած չ'տալու համար, ինչ և իցէ մի բան

գնելով հարցրաւ այս արախչինն էլ քո ձեռագործն է:

— Ո՛չ՝ այդ մեր Հափիս-խանումի սիրելի աղախինն Շահնիսայի գործն է: Միքայէլն այլ ևս չ'երկարացնելով, վճարեց գինը և հեռացաւ դէպի իւր իջևանը: Սիրտը բաբախում, ուրախութեան արցունքն աղբիւրի պէս հոսում էր նրա աչքերից, ստէպ ստէպ մօտացնելով նա իւր շրթուներին համբուրում էր իւր սիրելու ձեռագործը:

Ասլանը վերադառնալով բաղնիսից իմացաբոլորն և հրամայեց ճաշ պատրաստել: Գետրիմը խոհարարներից մէկին հարկաւոր պատուէրը տալուց լետոյ, պատահեց Իբատին: Երկու ծանօթները միմեանց բարևելով դիմեցին դէպի մի գեղեցիկ ահագին շինուածք, որը բաժանվում էր ընթերցողին յայտնի կարաւանսարայից մի ամենաբարձր պարսպով:

— Բարեկամ այս շինուածքն ո՞ւմն է:

— Ալլահդուլի-խանին:

— Դեռ կենդանի է:

— Ինչպէս չէ, նա ահա երկու շաբաթ է որ

հարկաւոր կարգադրութիւններ անելուց և կառավարութիւնն իւր մեծ որդի Մահմուտին յանձնելուց լետոյ, իւր սիրելի կնոջ Հափիս-խանումի և նրա հարճերի հետ գնացած է Մեկկայ ուխտ:

Միքայէլը տխուր և յուսահատ դրութեան մէջ, եկաւ և լսածները պատմեց Ասլանին: Ճաշը

վերջացրել էր Ասլանն իւր ընկերներով տխուր մտածմունքի մէջ չ'գիտեր ինչ անէր Աննային և Շուշանին ազատալու համար. խոչընդոտ հանգամանքներն ոչնչացնում էին նրանց յոյսը: Ասլանն իրեն այդ տխուր մտածողութիւնից ազատելու համար հրամայեց ձիանքը թամբել:

Միքայէլը դուրս գալով դէպի ձիաների սրբահր, պատահեց Իբատին և յայտնելով Ասլանի դիտաւորութիւնը, խնդրեց որ ինքն իբրև ծանօթ քաղաքի ամեն թաղերին առաջնորդէ իրենց: Կարճ ժամանակից յետոյ, Ասլանն երեք ծառաներով դուրս ելաւ կարւանսարայից և Իբատի առաջնորդութեամբ քաղաքի ամենանշանաւոր տեղերը պտտելուց յետոյ, ուղղեց ընթացքը դէպի այն ճանապարհը, որի երկու կողմը զարդարում էին սաղարթախիտ ուռենիների և զանազան կանաչազարդ գեղեցիկ ծառերի շարքը:

Ասլանը Աննայի մասին հարկաւոր և ճիշտ տեղեկութիւններ իմանալու համար, աւելի քաղցրը ակնարկ ձգեց Իբատի վրայ և զանազան անկասկածելի դարձուածներով և հնարներով իմացաւ որ ինքն Իբատը նամակատարի պաշտօն կ'կատարէ խանի դրանը, որը շատ սիրով կ'վարվէ իւր ժողովուրդակաների հետ, որի համար և ամենից յարգուած է, ունի չորս կին, մի տղա և երկու աղջիկ. իսկ Հափիսին՝ որ իւր ամենասիրելի կինն է, կամքը կատարելու համար, գնացած են Մեկկայ ուխտ:

— Ուրեմն դու Ա. քաղաքը նամակատարութեան պաշտօնով էիր գնացած, հարցրաւ Ասլանը:

— Այո՛, միայն նամակը՝ որին պիտի յանձնէի, ասացին որ Դ. է գնացած:

— Կ'նշանակէ նամակը Հիւրիգատին պիտի հասնէր:

Իբատը զարմացմամբ, «տէր դուք ո՞ր տեղից գիտէք:

— Զարմանալ հարկաւոր չէ, շարունակեց Ասլանը, քանի որ գիտեմ Ամիրը վախճանված է՝ նրա որդի Շիրխանը գտնվում է Թ. քաղաքում, իսկ Հիւրիգատն է որ գնացած է Դ. քաղաքն իւր հօր այցելութեան:

— Իսկութիւնը ծածկել ձեզանից ո՞ իշխան, անազնուութիւն է. ձեր ասածն ուղիղ է պատասխանեց Իբատը:

Ասլանը, ես վստահ եմ որ ինձ չ'պիտի խաբես. Հիւրիգատն իբրև իմ ազգականի աղջիկ գիտեմ որ թէ և ոչինչ բարեկամութիւն չունի թէ խանի և թէ նրա կանանց հետ, այնուամենայնիւ՝ տարած նամակը պիտի լինի կնոջ կողմից քան թէ խանի: Իբատը խոստովանվեց որ նամակն եղած է Հափիս-խանուծի կողմից:

Ցերեկուայ լուսաւոր և այրող արեգակը հեռանալով, իւր վերջին ճառագայթները ձգել էր ամենաբարձր լեռների և բլուրների գագաթներին, մեղմ քամիներից շարժվող տերևների խշխշոցը, վճիտ

առուակները կարկաչիւնը, թռչունների երեկոյեան դայլայլիկը, բարձր մինարետների գլխից ժողովուրդին աղօթքի հրաւիրող մօլլանների կոչը, կարծես ձայների ներդաշնակութեամբ փառաբանում էին հրաշալի բնութեան ստեղծողի ամենաբարձր անունը, երբ Ասլանը վերագառնալով իւր իջեանը և վարձատրելով Իբատին արձակեց:

Գիշերվայ քողը պատել էր աշխարհը, Ասլանն իւր ընկերներով խորին լուութեամբ ընկած էր մըտածողութեան մէջ. 'ի վերջոյ նա ուշը դարձնելով դէպի Միքայէլն ասաց, «մենք պիտի աշխատենք Հափիսի նամակը ձեռք բերել, բայց չ'գիտեմ, կարո՞ղ ենք, թէ ոչ»:

Միքայէլն այն նամակը ձեռք բերելու համար, հարկաւոր համարեց Իբատի հետ մտնել սերտ բարեկամութեան մէջ, և կարճ ժամանակից յետոյ, այնքան մտերմացան միմեանց հետ, որ մէկն առանց միւսին մի օր տեսնելու չէր կարող մնալ: Մի օր Միքայէլը ճաշի վրայ ուղղելով խօսքը դէպի Իբատը, ասաց, «ազնիւ բարեկամ, ես իմ սրտի գաղտնի ցանկութիւնը բանում եմ ձեզ, որն եթէ կատարվի աւելի և աւելի պիտի պնդվի մեր բարեկամական կապը: Ես իմ սիրելի ամուսնու մահից յետոյ, այլ ևս չուզելով ամուսնանալ, Նուրին' (Վահանը) որն իմ որդի լինելու մասին դուք դեռ չ'գիտէք, պտտացնում եմ հետս, նրա համար՝ որ իմ հայրենիքում ոչ մի ազգական և բարեկամ չու-

նիմ որ նրանց խնամատարութեանը յանձնէի: Այժմ նա 19 տարեկան է. իսկ ձեր Փաթման՝ դեռ 10. ուրեմն եթէ կ'ցանկանաք այդ երկու երախանների ապագայ երջանկութեանը, տուէք ձեր պատւի խօսքը ժամանակին մեր ցանկութիւնը և ուխտը կատարելու:

Իբատը շատ լաւ ճանաչելով առօրգ և գեղեցիկ Նուրուն (Վահանին) առանց այլ ևս երկար մտածելու բռնեց Միքայէլի ձեռքը և աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով ասաց «թո՛ղ Աստուծու զօրեղ աջը հովանի լինի մեր որդիների վրայ, թո՛ղ նա իւր երկնային բարձրութիւնից օրհնէ մեր բարի մտադրութիւնը և ուխտը միայն թէ սիրելի բարեկամ, այս բանը պիտի ծածուկ մնայ, մինչև մեր երախաները կ'հասունանան»:

Այն օրվանից Միքայէլը և Վահանն Իբատի մօտ բարեկամները դարձան, նրանց համար արգելք չ'կար Իբատի տունը գնալ գալու: Վահանն իւր վայելչակազմ գեղեցկութեամբ հանդարտաբար ուրութեամբ՝ այնքան գրաւել էր Իբատին և նրա կնոջը, որ առանց նրան մէկ օր հացի չէին նստում: Վահանն էլ գիտէր իրենց կեղծ բարեկամութեան նպատակը:

Մէկ օր Իբատը Վահանի հետ վերագառնալով տուն, հրամայեց իր կնոջը շուտով ճաշ պատրաստել և յետոյ քանի մի տնային յանձնարարութիւններ անելով, տուաւ նրան մի ծրար զգուշու-

թեամբ պահելու համար և յայտնեց որ ինքը քանի օրվայ ժամանակով հարկաւոր գործով պիտի գնայ Տ. գիւղը: Ճաշը վերջանալուց լետոյ, Իբատը մնաք բարև ասելով կնոջը և Վահանին, ձիու գրլուխը շրջեց դէպի իւր գնալու ճանապարհը:

Վահանը հէնց այն րոպէին կարող էր գողանալ ծրարը՝ միայն նա աւելի լաւ համարեց առաջօրէն յայտնել Ասլանին և Միքայէլին ու նրանց խորհուրդովը բան բռնել: Միւս օրը Վահանն այցելեց Իբատի տանը և քանի նրա կին Սանամը խառնված էր տնային գործով, առաւ նամակը և հեռացաւ: Նամակն անմիջապէս ամենայն զգուշութեամբ Ասլանը բանալով կարգաց հետեւեալ տողերը շարժել քոյրիկ Հիւրիգատ-խանուժ, մեր անկեղծ բարեկամութեան կապը, և սկզբնապատճառն եղած է ձեր և իմ ամենասիրելի Աննան. այդ աւելի ամրապնդելու համար, գուցէ եթէ Աստուած յաջողէ եկող գարնան Մեկկայից վերադառնալուց իմ այր Ալլահդուլի-խանի համաձայնութեամբ և ուղեկցութեամբ այցելենք ձեզ, այն նպատակով որ իմ այրը լսելով ձեր Շիրխան որդու լաւ անունը, մտադիր է իւր գեղեցիկ դուստրն տալ նրան կնութեան: Ահա ես իբրև քոյր օր առաջ նախապատրաստութեան համար կ'յայտնեմ, ընդունեցէք իմ ողջօյնը: Աննան երախտագէտ սրտով կ'ողջունէ ձեզ և կ'խնդրէ չ'մոռանալ իւր թշուառ զաւակը: Նամակն օրինաւոր եղանակով կրկին

փակելով յանձնեցին Վահանին իւր տեղը դնելու:

Ասլանի խորհրդով Միքայէլն Աննայի անունով գրեց հետեւեալ նամակը «սիրելի քոյրիկ, ես ձեր որդի Վահանի հետ Ասլանի առաջնորդութեամբ գաղտնի որոնում ենք ձեզ, սրտապինդ և խորհրդապահ եղէք մինչև բաղբը կ'յաջողէ միմեանց տեսնել. իսկ եթէ նամակիս համար ձեզ հարցնելու լինեն, ասացէք Շուշանիցն է: Միքայէլ»:

Իբատը տուն վերադառնալուց մէկ օր լետոյ, Միքայէլը ներկայանալով իւր բարեկամին, տուաւ նրան Աննայի անունով ծրարը, հաւատացնելով որ նամակաբերն երկար չ'կարողանալով սպասել, աղաչեց ինձ այս նամակն անձամբ ձեզ յանձնել, որ դուք ժամանակին յանձնէք Շահնիսային: Իբատն առանց ոչինչ կասկածանքի ստացաւ նամակը, և դրաւ Հափիսի գրածի մօտ:

Ամառվայ սաստիկ տոթը խեղդելու չափ ծանր էր, քաղաքի նշանաւոր մարդիկ զնում էին ամառանոց, հեղհետէ գարշահոտութիւնները, անմաքրութիւնները, որոնք կարծես բնական են պարսկաստանի քաղաքներում, սկսեցին օդը թունաւորել. կարևանսարանների և գմբէթաւոր շուկաների անցողարձի վրայ ճապարած ընկած էին առաւելապէս մշակներ. վերջապէս հասաւ այն սարսափելի րոպէն որ ամեն մարդ աշխատում էր փախչել այն անկոչ հիւրի—խօլերայի թունաւորված մանգաղի սուր ժանիքներից՝ որն անխնայ հնձում էր մարդկանց:

ԱՍԼԱՆԸ ՅԱՀՐԱՏ-ԲԵԿԻ ՄՕՏ

Ասլանն առանց ժամանակ կորցնելու դուրս եկաւ քաղաքից Միքայէլի և Վահանի հետ, զնաց քաղաքից քանի օր հեռաւորութեամբ Փ. գիւղը, որն իւր գեղեցիկ անտառներով և շրջակայ կանաչազարդ լեռներից գահավիժող սառն և պարզ ջրերով, մաքուր առողջարար օդով առաջին տեղն էր համարվում այդ շրջագայքում:

Երեկոյեան մեղմ քամիներից զովացած և այրող արեգակից տերեւախիտ ծառերի մէջ թաքնված թռչունները ճուլղում էին, կարծես սրանք էլ մի որ և իցէ բնագղմամբ գիւղի մէջ աշտարակի զըլխից Աստուծու փառաբանող մօլլայի և նամագակատար ժողովրդի հետ օրհնում էին երախտագէտ սրտով ամենահրաշալի տիեզերքի կառավարչին, երբ Ասլանը նախկին հասարակ զգեստով իւր ընկերներով վայր իջաւ մզկիթի փոքրիկ սրահում:

Միւս օրն առաւօտեան արեգակի ոսկի ճառագայթները խաղում էին ամենաբարձր ծառերի տերեւների վրայ, կապուտակ պայծառ երկինքը, մաքուր և ջինջ օդը մի առանձին բերկրանք էին պատճառում մարդուս. իսկ գիւղի արեւմտեան և

հիւսիսային լեռներից թափվող մաքուր սառնորակ առուակների ջրերն անհետանում էին հարաւից դէպի հիւսիսարեւելք հոսող մեծ, փրփրադէզ գետի յորձանքներում:

Գիւղի հիւսիսարեւմտեան կողմում սակաձև ծառազարդ բլրակի վրայ կառուցած երկյարկանի շինուածքից դուրս գալով մի վայելչակազմ երիտասարդ, փրփրերախ ձիի վրայ երկու ծառաներով, բռնեց այն նեղ ճանապարհը, որը մզկիթի դռնով անցնելով տանում էր դուրս: Դա գիւղի բէկն էր, որը տեսնելով Ասլանին իւր ընկերներով, հարցրեց՝ «ինչ մարդիք էք:

— Մենք օտարականներ ենք և կամենում ենք եթէ կ'թողատրէք ձեր հովանաւորութեան տակ մնալ ինչպէս ձեր հպատակներ, պատասխանեց Ասլանը խոնարհութեամբ գլուխ տալով: Բէկը լըսելով Ասլանի քաղաքավարի խօսքերը և նկատելով նրա հսկայական զրաւիչ տիպը ասաց՝ «ես գնում եմ զբօսնելու, կարճ ժամանակից յետոյ կարողէք գալ ինձ մօտ:

Բէկը վերադարձած և իւր վերնայարկի գեղեցիկ սենեակների մէկի մէջ նստած ղալեանը ձեռքին, առանձին հրճվանքով նայում էր դէպի ծաղկազարդ այգին, որի սալայատակ մաքուր առուակի արծաթափայլ սառը ջուրը պտտելով ուղղաբերձ, մշտադալար և զանազան պտուղներով բեռնաւորված ծառերի տակով, թափվում էր կանանոցի բա-

կում վարդենիներով և երփներանգ ծաղկունքներով շրջապատուած մարմարոնեայ լճակները, ուր լողանում էին առաւօտ և երեկոյ բէկի կանայք:

Ասլանն իւր ընկերներով բէկի դրանիկների մէկի թոյլտուութեամբ նստած նրա ամրոցանման տան բակի մի անկիւնում, սպասում էր տան տիրոջ երևալուն: Բէկն իւր փոքրիկ որդու ձեռքից բռնած՝ վայր իջնելով վերնայարկից, նկատեց ընթերցողին յայտնի օտարականներին:

— Հ՛ր, եկել էք, շատ բարի, ասացէք ո՞ր տեղացի էք և ի՞նչով կ'պարապիք:

— Գ.-ի գիւղօրայքից, ես ծառայութեամբ. իսկ ընկերներս դարբնութեամբ. պատասխանեց Ասլանը:

— Գուք ձեր հայրենիքում ոչինչ չո՞ւնիք:

— Մինչև անգամ մօտ ազգական պատասխանեցին բէկին:

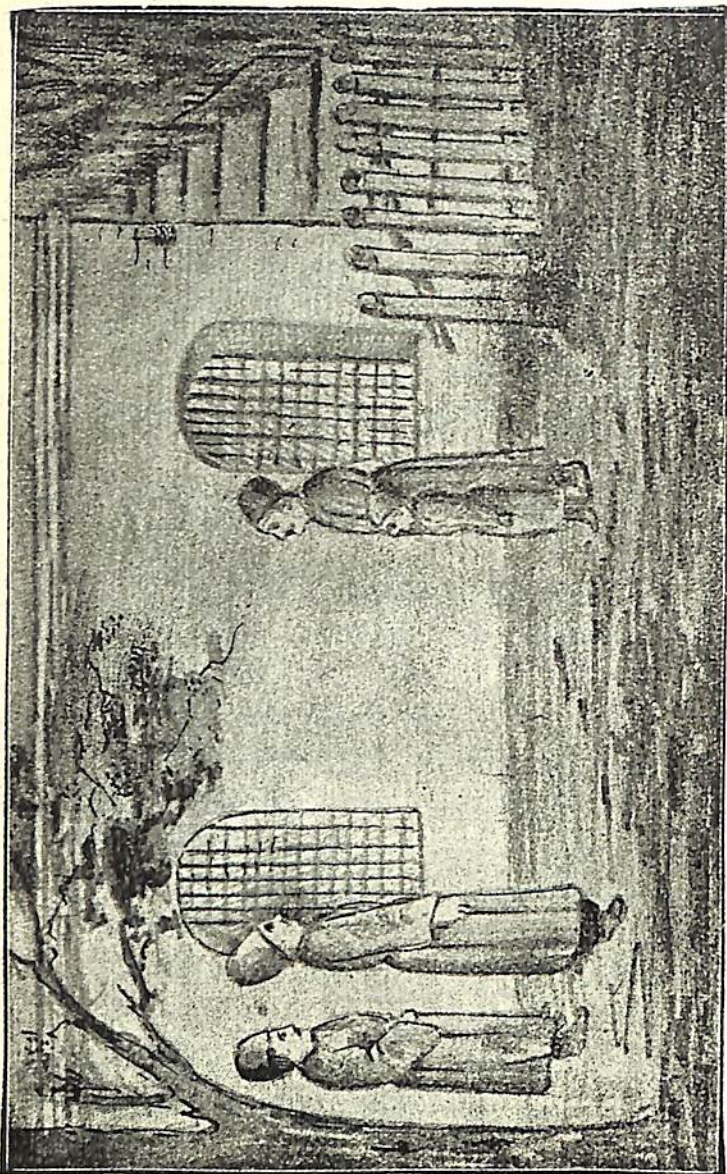
— Իսկ այս տղան ո՞վ է:

— Այդ ծառայիդ մի հատիկ որդին է, որի մայրը մեռնելուց լետոյ, առնելով հետս թափառում եմ մեր օրականը աշխատելու համար, պատասխանեց Քեարիմի անուան տակ ծածկուած Միքայէլը:

— Ասլան, ուրեմն դու կարող ես ծառայել իմ տանը, մինչև քո հաւատարմութիւնը և գործնէութիւնը կ'տեսնեմ. իսկ դու Քեարիմ որդուդ հետ կարող ես արհեստդ բանացնել իմ գիւղի

մէջ և ահա՛ ձեր բնակութեան համար, գիւղի հրապարակի վրայ իմ սեպական արհեստանոցը: Ասլանը շնորհակալ սրտով անցաւ ծառաների շարքը. իսկ Միքայէլը (Քեարիմը) խորին երկրպագութեամբ դուրս եկաւ բէկի ծառաների մէկի առաջնորդութեամբ գնաց դէպի իւր նոր կացարանը:

Ասլանն իւր յայտնի լաւ յատկութիւններով և բնական քաջութիւնով գրաւեց բէկի յարգանքը և նրա բոլոր հօտերին գլխաւոր կառավարիչ դարձաւ. իսկ Միքայէլը բարեբաղդաբար միակ դարբինը լինելով այն շրջագայքում, իւր քաղցր վարվողութեամբ և հմուտ արհեստագիտութեամբ աւելի և աւելի սկսեց ժողովրդականների և բէկի յարգանքին արժանանալ:

Ծ Պ Տ Ե Ա Լ Ի Ա Ր Վ Ի Շ

Աշունն իւր շրջանը կատարելու մօտ էր, դաշտերը տխուր և գունաթափ կերպարանք էին ստանում, կանաչազարդ անտառները, լեռները և մարգագետինները մեռելային տալկնութեամբ էին ծածկվում. ծառերի վրայ մնացած տերևները սառը քամու փչելուց թափվում էին, մթին ամպերի ահագին կոյտերը վէտ վէտ բարձրանալով փռվում էին անսահման կապուտ երկնակամարի տակ կարծես տխուր եղանակով կուչող, դէպի օտար երկիր դիմող կռուկներին արգելելու, մի բանով բոլոր արարածներն իրենց ցրտաշունչ և անախորժ հիւրը—ձմեռը ընդունելու կ'պատրաստվէին:

Ասլանն իւր կառավարութեան տակ եղած հօտերը յանձնելով հօտապետներին և խաշնարածներին պատուիրեց նրանց քշել և պահպանել նրանց համար առանձին առանձին նշանակված տաք տեղերում և ինքը ճանապարհ ընկաւ Փահրատ-բէկին ներկայանալու: Ասլանն ամրոցի նախադռնով մտնելով տեսաւ նրան բակում մի դարվիշ, որն իւր արտաքին գեղեցիկ դէմքով և շարժումով զանազանվում էր այն դարվիշներից, որոնց

տղեղ դէմքի, կեղտոտ քրքրված հագուստի տակ ծածկուած է մի շահասէր և հարստահարիչ ոգի:

Դարվիշը փոխանակ մի որ և իցէ գազանի մորթու, կրում էր սպիտակ նուրբ մետաքսեայ շրջանակն ասեղնագործ վերարկու. նրա գոյնզգոյն թելերով գեղեցիկ նախշագիր գլխարկի տակից փայլում էին սև սաթի նման ալիքաւոր մազերը, ահարկու կացնի կամ փայտի տեղ՝ ունէր աջ ձեռքին փղոսկրից մի բարակ փայտ, որի մի ծայրը ներկայացնում էր մի քնքուշ ձեռք իւր կիսաբաց բարակ մատներով. իսկ ձախից կախած հիանալի քանդակործութեամբ մի ջայլամի ձու:

Նրա հաճելի գրաւիչ դէմքը, հագագասփիւռ զմայլեցուցիչ ձայնը, իւր մատաղ հասակի անհամապատասխան ազգու և իմաստալի խօսքերը, որով հրաւիրում էր մարդկանց դէպի սլարտաճանաչութիւն, սէր դէպի ընդհանուր մարդկութիւն, ուսում և արհեստագիտութիւն, բոլորովին գրաւած էին բէկին, որն իւր վերնայարկից խորին ուշադրութեամբ անշարժ նայում էր դէպի այդ նոր քարոզիչը:

Դարվիշը վերջացնելով խօսքերը, բարձրացաւ դէպի բէկը և տուաւ նրան մի ռեհանի ոստ, որի փոխարէն բացի առանձին վարձատրվելուց, արժանացաւ և բէկի երեկոյեան հրաւերին: Դարվիշը հասնելով ամրոցի նախադռան և առանց նկատելու Ասլանին, դարձրաւ ուշը դէպի կանանոց հե-

տւեալ խօսքերով «երեկոյեան էլ բազմ կուեննամ այցելել այս տեղին, բայց երանի թէ սրան մէջ գտնէի»... Ասլանը լսելով դարվիշի խորհրդաւոր հայերէն խօսքերը և նկատելով նրա աչքերից գլորվող կաթիլները, կայծակի արագութեամբ բարձրացաւ նախադռան վրայ շինուած փոքրիկ դիտանոցը, որտեղից հեշտութեամբ կարելի էր նկատել և լսել դարվիշի թէ շարժուածքը և թէ խօսքերը. բայց վերջինս առանց այլ ևս ոչինչ ասելու, հանդարտ քայլերով առաջ գնաց դէպի գիւղը տանող ճանապարհը:

Ասլանը թէև բոլորովին ընկած մտատանջութեան ծովի ալիքների մէջ տարուբերվում էր, այնուամենայնիւ՝ առանց լուսահատութեան հաստատապէս գիտէր որ շուտ ոտք պիտի դնէ ցամաքին և այնուհետև պիտի անհետանան դարվիշի խորհուրդաւոր խօսքերի անյայտութիւնը: Ասլանն իւր արած կարգադրութիւնների մասին մի առ մի լայտնելով բէկին, քանի ժամից լետոյ գնաց դէպի Միքայէլը: Երկու բարեկամներն ուրախ ուրախ սեղմելով միմեանց կոշտացած ձեռք, հարկաւոր հարցուփորձեր կանէին: Միքայէլը պատմեց որ ինքը միշտ արժանացել է թէ բէկի և թէ ամբողջ գիւղացոց համակրանքին, Վահանը հեռուից նկատելով Ասլանին՝ արագացրաւ քայլերը և ջրի կուժը դնելով դարբնոցի մի անկիւնում, մօտեցաւ նրան «մօրս և քրոջս համար լուր չ'կայ»:

Այս խօսքերը մի այնպիսի զգալի ներգործութիւն արին Ասլանի և Միքայէլի սրտերի վրայ, որ փոքր առաջ ունեցած ուրախութիւնը ստուերի պէս անցնելով, թողեց կրկին նրանց տխուր տրամադրութեան մէջ: Իսկ Ասլանը Վահանին սիրտ տալու համար, քանի մի լուսադրական խօսքեր ասելով, հեռացաւ դէպի ամրոց:

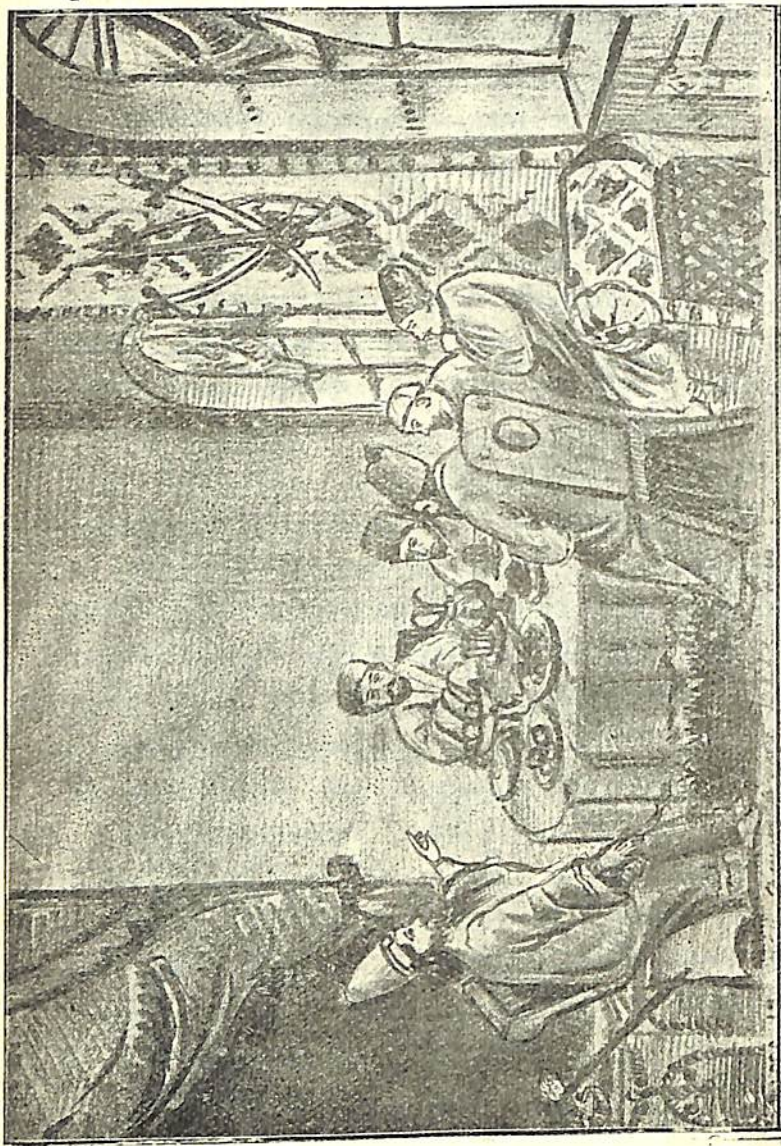
Գիշերուայ խորհուրդաւոր լուութիւնը թագաւորում էր, ջինջ երկնքի վրայ փայլում էին անհամար աստղեր և գեղեցիկ լուսնեակը, տեղ տեղ լարդգողը նմանվում էր այն ծովալին փրփրադէպ ալօսներին, որոնք առաջանում են շոգենաւների սրնթացութիւնից լետոյ, համարեան ամբողջ Փ. գիւղացիք ընկած էին հարկաւոր անգործնէութեան մէջ և Արփէօսի զօրացնող ձեռքը հանդարտ փակած էր նրանց աչքերը. գիւղի մէջ չէր երևում ճրագի լոյս և չէր լսվում ոչինչ՝ բացի գիւղի շրջագալքում ունող չաղալներին պատասխանող գամփունների ձայնից:

Փ. գիւղից կէս վերստ հեռաւորութեամբ բարձր բլրակի վրայ կառուցած ամրոցի մէջ փայլում էին ճրագներ, պատշգամբների վրայ անցողդարձ էին անում ծառաներ, պարսկական ճաշակի զանազան համեմունքներով պատրաստած կերակուրների անուշահոտութիւնը բուրում էր ամբողջ ամրոցի մէջ:

Իէկն՝ այդ վայելչակազմ երիտասարդը նստած

իւր քանի մի հասակակից բարեկամներով դարվիշի
հետ, երբեմն երբեմն ծխելով խօսում էին զանա-
զան առարկաների վրայ: Սեղանը ընտիր և անու-
շահոտ կերակուրների, ոգելից ըմպելիքների, զա-
նազան մրգերի ճոխութեամբ բէկի սովորութեան
համաձայն պատրաստ էր: Բէկն այն կրօնամուլ
պարսիկներից չէր, որոնք պիղծ են համարում այն
բոլորը, ինչ որ իրենց կրօնի հակառակ է, նա ա-
ռանց կրօնի խտրութեան մարդկութիւնը յարգող
անձնաւորութիւններից մէկն էր, նա բաւականին
հմուտ էր իւր և արաբացոց լեզուին և կեանքի
շատ մասն իւր հօր կենդանութեան ժամանակ
անցրել էր տաճկաստան և աւղանստան: Նա թէ
և առ երես յարգում էր իւր ազգի հոգեւորական-
ներին, միայն սրտանց ատում էր այդ փանատիստ
և խաւարային տգիտութիւնով իրենց ազգի առաջ
դէպի ուրիշ լուսաւորեալ ազգութիւններ հաղոր-
դակցութիւնն արգելող սարսափելի խորութեամբ
խրամատներ և անգունդներ բանողներին:

Ուրախութեան կատարեալ աստիճանին էր
հասած բէկն իւր հիւրերով, սեղանը թէ և հա-
ւաքված, բայց դեռ ճերմակ ու կարմիր անուշա-
համ գինու շիշերը թագաւորում էին մէջ տեղ:
Գարվիշը բէկի խնդրանաց համաձայն երգում էր
երբեմն արաբական և երբեմն պարսկական բար-
բառով բարոյական և սիրահարական երգեր, որոնք
գիշերվալ լուութեան մէջ իրենց մելոտեական եղա-

նակով գրաւոււմ էին ոչ թէ միայն ներկայ լինող-
ներին, այլ և կանանցի բարձր գմբէթաւոր սե-
նեակներէց սկանչ դնող գեղեցիկ հոգիներին:

Ասլանն որ ամենայն ուշադրութեամբ լսում
էր դարվիշի խօսքերը, նկատեց որ նա դուրս գալով
սենեկից և քանի ըոսպէ դէպի կանանցը նայելուց
յետոյ, ինքն իրան ասաց «ես կ'երգեմ իմ երգը նա
եթէ այս տեղ լինի, անկարծիք կ'ճանաչէ ինձ և
իմաց կ'տայ:

«Ա՛խ անհետանալուդ երկ տարին անցաւ

և տխուր սիրտն իմ չ'ուրախացաւ,

«Եւ պայծառ երկինք խաւար ինձ թուաւ:

«Թողած հայրենիք, թշուառ հայր և մայր,

պտտիմ անդադար ես աշխար օտար,

«Միայն թէ գտնեմ քեզ ով իմ հոգեակ,

վշտալի հոգուս մխիթար միակ:

«Ես քեզ մոռանալ երբէք չեմ կարող

իմ սիրատուցոր սիրտը միշտ գերնդ.

«Եւ հողագնդի միայն մի ծայրին

միշտ ուղլահայեաց մագնիտ-սլաքին

որ սաստն արդեօք բռնանալ կարէ

որ նա հիւսիսայգ դէպի չ'պշնէ:

«Մի գուցէ և դու այս կանանցուցում,

անհոգ, հրճուանքով և չես էլ ուզում,

«Մինչ լսել անգամ դերվիշիդ մըմունջ,

որ գիշեր ցերեկ քեզ է որոնում:

«Եթէ այս տեղ էք տուէք ինձ իմաց,

և շուտով կ'լինէք ինձնով ազատուած:

Բէկն իւր բազմականներով թէ և ուշադրութեամբ լսում էր դարվիշի երգը և նկատում նրա մեղուական աչքերից նորաբոյս միրուքի վրայ ընկնող կաթիլները, միայն իրան անհասկանալի լինելուն համար դարձաւ դէպի դարվիշը «աղադարվիշ, ձեր երգը, որի նմանը չեմ լսած. իւր մելամաղձային եղանակով մինչ այն աստիճան սրտակէզ է, որ արդարև իրաւունք ունիք արտասովելու, ախ թէ իմանայի դրա իմաստը»:

Այս մէկ դժբաղդ ուսանող երիտասարդի իւր պանդխտութեան մէջ մեռնելու ժամանակ դէպի իւր սիրուհին ասածն է, պատասխանեց դարվիշը:

Գիշերվայ շատ մասն անցել էր, աքաղաղները շարունակ կ'կանչէին, հիւրերը հեռանալով իրենց տեղերն՝ ընկած էին խոր քնի մէջ. իսկ Փահրատբէկը, ընկած էր իւր գեղեցկուհի Գիւլզատի մօտ, որի բամբակսնման կուրծքի վրայ թէև Սէրն ու Շնորքը կ'խաղային, սակայն նրա տախտակի տակ սիրոյ կրակից այրվում էր մի զգայուն և ազնիւ սիրտ, որ լսելով իւր դարվիշ-սիրականի խօսքերը թուչել էր ուզում դէպի նա: Այդ Մարիամն էր, այն Գիւլզատը, որի անհամեմատելի գեղեցկութեան համար մեծ գումարով գերութիւնից գնել էր բէկը:

Ասլանն իւր ննջարանի կից սենեակում լսելով դարվիշի դանդաղ քայլերի ձայնը և երբեմն երբեմն խորին հառաչանքները, առանց այլ ևս

ուշանալու մտաւ նրա մօտ և հայերէն ողջունելուց յետոյ, շարունակեց «ազնիւ պարոն, դուք ևս ինձ նման անկարծիք ուրախ պիտի լինէք այս պանդխտութեան մէջ ձեզ հաւատակից և ցաւակից գտնելով, ես գիտեմ որ հայ էք և որոնում էք նրան, որն իշխելով սրտիդ վրայ ստիպել է ձեզ թողել ծնողներ, հայրենիք և մինչև անգամ մատնել ձեզ մահուան, միայն թէ գտնել իրեն, ուրեմն խնդրեմ չ'զաղել ինձանից այն, որի մասին իմ կարացածին չափ պատրաստ եմ օգնելու»:

Գարվիշը լսելով Ասլանի խօսքերը և չ'կասկածելով նրա քրիստոնէութեան վրայ, խոստովանվեց որ ինքը Ս. քաղաքացի հայ հարուստ վաճառականի որդի է և իւր նշանած օրիորդ Մարիամի պարսիկների ձեռքով անհետանալուն համար ծպտեալ եղանակով որոնում է նրան: Ասլանն էլ պատմեց որ ինքն իւր ընկերներով հենց մի այդպիսի կորուստ գտնելու համար թողած է հայրենիք: Նրանք վճռեցին միւս օրը ժողովել Միքայէլի մօտ խորհրդակցելու, և բաժանվեցին մեկանց հանգիստ քուն մաղթելով:

Մ Ա Ր Ի Ա Մ Ի Գ Տ Ն Ո Ի Ի Լ Ը

Մուժը փախել էր, և հեռու արևելքում արշալոյսի աւետաբերը գիշերուայ քաղցր քնից զօրացած գիւղացուն իւր ապրուստը հոգալու համար դէպի գործ կ'յորդորէր, բէկն իւր սիրաբորբոք սև խոշոր աչքերը զաղած Մարիամի մարմարոնեայ կուրծքի վրայ նարնջաչափ բարձրացած երկու բլրակների մէջ, սիրային բոլոր հրճուանքով անյազաբար շոշափում էր հաճոյքը, Ասլանը դարվիշի հետ թողելով ամրոցը գնաց դէպի Միքայէլը:

Մարիամն երեկոյեան լաւ ճանաչելով իւր սիրելի Վաղարշի ձայնը, նրան զինքը յայտնելու համար, կանչեց իւր ամենահաւատարիմ ներքնի արաբ Աբտուլլային և ասաց, «դու գիտես որ մեր կանանոցի բոլոր խանութներն իրենց աւելորդ զարդերը ծախելով նոր հարկաւորներն են գնում, ահա մի հատ մատանի տա՛ր ծախելու, միայն լաւ իմացի՛ր որ դա հասարակ բան չէ և արժէ X թրման: Եթէ որ և իցէ մարդ նշանակած արժէքովս գնելու և հարցնելու լինի թէ այս ո՛ւմն է, դու միայն մատանիի վրայ քանդագործ երկու տառերը

ցոյց կ'տաս և լաւ նկատելով առնողի պատկերը, առանց կրկին ինձ ներկայանալու չ'տաս»:

Գարվիշ Վաղարշը և իւր երկու բաղդակից ընկերները նստած դարբնոցին կպած փոքրիկ սենեկի մէջ կ'խորհէին իրենց կորուստների համար, երբ յանկարծ նրանց ահանջին դիպաւ մի ձայն «այ լաւ մատանի առնող»: Վաղարշն իսկոյն ճանաչելով ի նշան սիրոյ Մարիամին իւր տուած մատանին, չ'կարողացաւ արցունքը պահել. միայն Աբտուլլային կասկած չ'պատճառելու համար, ուժն իրեն հաւաքելով, հարցրաւ. «այս մատանին ո՛ւմն է և քանի՛ արժէ»: Աբտուլլը ցոյց տալով մատանու օղակի վրայ երկու խորհրդաւոր տառերը, նշանակած արժէքն ասաց:

Վաղարշն իւր սրտի ամենամօտիկ առարկային կանանոցում լինելու և նրա իւր երգը լսելուն համար կասկածելու տեղիք չուներ. նա իսկոյն նշանակած արժէքը կ'վճարէր, եթէ Աբտուլլը չ'մտաբերէր իւր խանութի խօսքը, «առանց նորէն ինձ հարցնելու չ'տաս»:

Աբտուլլը ներկայանալով Մարիամին յայտնեց որ մատանին նշանակած արժէքով ուզում է մի գեղեցկադէմ երիտասարդ դարվիշ, որի աջ թշի վրայ կայ և մի փոքրիկ խալ:

— Ետ լաւ, գնա՛ փողը ստաց:

Աբտուլլը ստանալով մի փոքր ասեղնագործ քսակի մէջ մատանու արժէքը, հեռացաւ դէպի իւր տիկինը:

Մարիամը ճանաչեց իւր սիրական Վաղարշի համար արած քսակը, որի մէջ փողի հետ գտաւ և մատանին:

Վաղարշը և Մարիամն առանց հոգեկան հանդարտութեան սպասում էին այն ցանկալի բուստին, որը կ'միացնէր երկու սիրահար սրտերը միմեանց հետ. իսկ Ասլանը մի այնպիսի պատեհ ժամանակի, որ կարողանար առանց արգելքի քանդել այն վանդականման ամրոցի պատերը, որի մէջ փակված էր իբրև սոխակ գեղեցիկ Մարիամը:

Ասլանն աչքի առաջ ունենալով Փահրատ-բէկի մօտ ժամանակում քանի շաբաթ միջոցաւ իւր կալուածներին և հօտերին այցելելու պատճառով բացակայիլը, Վաղարշին խորհուրդ տուաւ օր առաջ ներկայանալ բէկին իւր հրաժարական ողջոյնը տալու և մի որ և իցէ եղանակով Մարիամին իւր պատրաստութեան համար բացակայիլը յայտնելու:

Վաղարշ - դարվիշը գրաւիչ և միանգամայն զմայլեցուցիչ եղանակով իւր շնորհակալիքը բէկին ցոյց տալով, վերջին հրաժարական ողջոյնը կ'մատուցանէր, նրա բազմապագա ելեէջներով ձայնը գրաւել էր բէկի ամբողջ շինուածքի մէջ եղողներին, իսկ նրա կանանոցի վերնայարկի փոքրիկ լուսամուտների մէկի առաջ նստած մէկը խոր տըրութեան մէջ, լսում էր Վաղարշի հետեւալ խօսքերը:

«Ես ութ օրվայ ժամանակով հեռանում եմ սիրելի,

«Ազատելու ձեզ միջոցներ պատրաստելու իմ թռչնակ.

«Կուք ամեն ժամ, ո՛վ իմ հոգեակ, պիտի լինէք պատրաստի,

«Որ իններորդ գիշերումը ես կ'մտնեմ ձեր վանդակ:

Նա Մարիամն էր, որին Վաղարշն իւր սրբատեսութեամբ նկատել էր վաղուց:

Վաղարշը վարձատրվելով բէկից վերադարձաւ դէպի Ասլանը ու Միքայէլը և նրանց խորհրդով ճանապարհ ընկաւ Բ. քաղաքը: Նա գիւղից դուրս գալով Ասլանի հետ անհետացաւ դէպի մթին անտառի խորքը, ուր Ասլանը մկրատելով Վաղարշի երկար մազերը և փոխելով նրան հագուստը ասաց. «այժմ ձեզ ոչ ոք չէ կարող ճանաչել, դուք նրմանվում էք մեծ մարդարէի ցեղին և ահա անձդ պաշտպանելու համար այս դաշոյնը և ատրճանակը, միայն կաշխատէք ութերորդ օրն երեկոյեան այս տեղ լինել, ուր և ես կ'սպասեմ»:

Ասլանն առնելով Վաղարշի հագուստը վերադարձաւ դէպի Միքայէլը, իսկ Վաղարշն ողջունելով Ասլանին, բռնեց Բ. քաղաք տանող ճանապարհը:

Վաղարշի բացակայութեան 5-րդ օրն էր, Ասլանը կեղծ հիւանդութեամբ պառկած էր, բէկն

էլ աչքի առաջ ունենալով ձմեռուայ մօտենալը՝
պարտաւորված էր օր առաջ իւր սովորութեան
համաձայն իւր կալուածներին և հօտերին գլուխ
քաշելու: Նա երկար չ'կարողանալով սպասել Աս-
լանի առողջութեանը, ասաց նրան. «ես գնում եմ
Ա. գիւղը, դուք ձեզ լաւ զգալուց, իսկոյն կ'ճա-
նապարհվիք դէպի ինձ» Ասլանը բարձրացնելով
գլուխը 'ի նշան հնազանդութեան, կրկին ընկաւ
բարձի վրայ:

Բէկը գնալուց երկու օր յետոյ, Ասլանը թո-
ղելով իւր մեքենական հիւանդութիւնը, ձայն էր
ձգել բէկի մօտ գնալու և երրորդ օրն առաւօ-
տեան շատ շուտ ամրոցի մէջ եղած վառօդ ու
գնդակ վեր առած բոլոր ծառաներին մնաք բարև
ասաց և ինքն անհետացաւ խոր անտառի մէջ: Մի-
քայլէն էլ գաղտնիքն առանց Վահանին լայտնե-
լու, Աննայի մասին լուր իմանալու և քաղաք
ուղարկած գործիքները վաճառելու պատրուակով
ինքն էլ հեռացաւ Ասլանի նշան արած տեղը:

ՄԱՐԻԱՄԻ ԱԶՍՏՈՒԻԼԸ

Մարիամը ցերեկվայ լոյսը մեծ ծանրութիւն
համարելով, անհամբեր սպասում էր մութ գի-
շերվան այն ցանկալի րոպէին, երբ պիտի պա-
տերազմէին մահը և կեանքը, աջողութիւնը և
ձախորդութիւնը, նա վճռել էր մեռնել ուրախու-
թեամբ իւր սիրելու գրկում, քան ապրել բէկի
շքեղ կանանոցում:

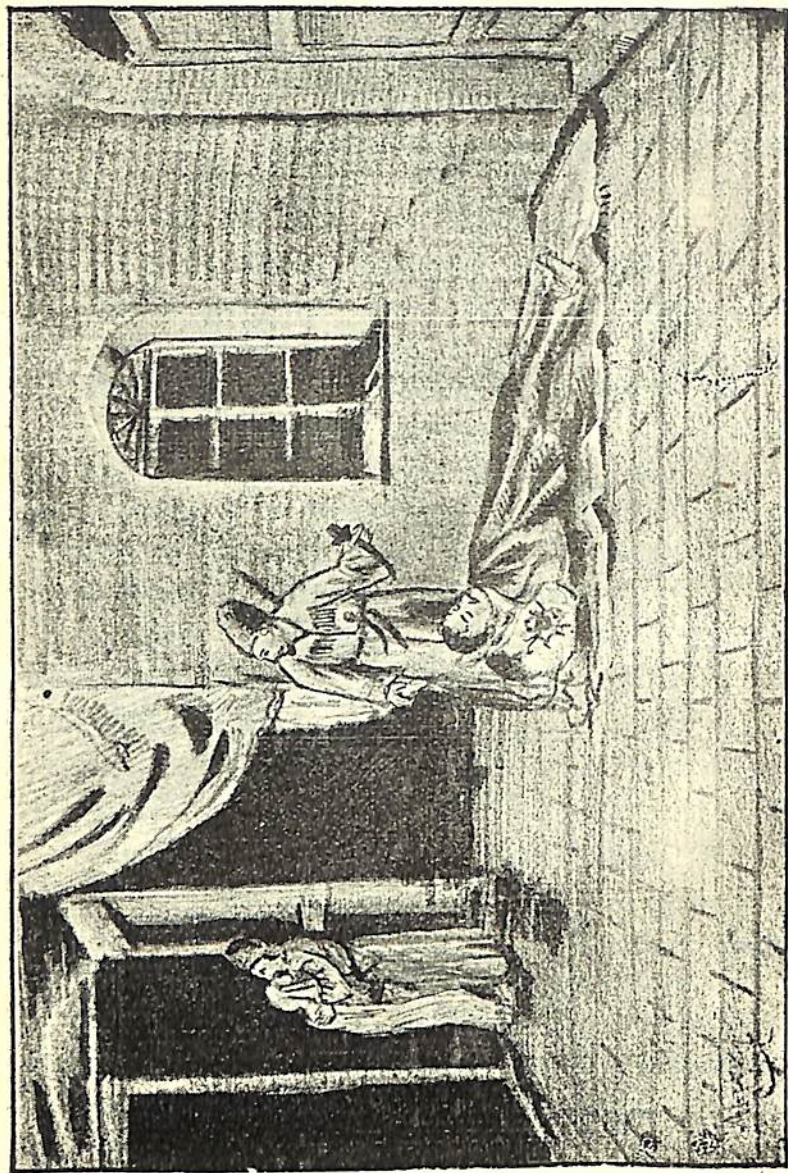
Արեգակը վաղուց էր իր հրաժարական ողջոյ-
նը տուել երկրագնդին, սև սև ամպերի ահագին
կոյտերի ստուար թերթերը ծածկել էին կա-
պուտ երկնքի և նրա լուսաւորների դէմքը: Մե-
ռելութիւնը տիրում էր գիւղի և ամրոցի մէջ.
Մարիամն իւր սենեկի մէջ, Ասլանը Միքայէլի հետ
անտառի խորքում՝ անհանգիստ սպասում էին Վա-
ղարչին և ահա մէկը ներկայացաւ իւր հաւատա-
րիմներին, այդ Վաղարչն էր ըլլորովին զինու-
ած: Մի փոքր հանգստանալուց յետոյ, Ասլանը
դարձրեց խօսքը դէպի Վաղարչը, «ուշանալն աւե-
լորդ է, ահա՛ աքաղաղները կ'կանչեն, Միքայէլը
մեզ այս տեղ ձիաների մօտ կսպասէ. իսկ մենք
բաւական ենք մեր գործը կատարելու»:

Քանի ժամից յետոյ Ասլանը և Վաղարշը գտնվում էին կանանոցի պարտիզի բարձր պարսպի տակ: Կարծես բնութիւնն էլ ուզում էր աջակցել այդ ազատութեան գործին, սաստիկ քամիներն այնպիսի սարսափելի ձայներ էին հանում, որ եթէ ամբողջ պատերը քանդէին՝ ոչ ոք չէր լսի: Ասլանը և Վաղարշը Միքայէլի շինած ելևէջներով բարձրացան պարսպի վրայ և նկատելով կանանոցի մէկ պատուհանում ճրագի աղօս լոյս, հանդարտ քայլերով գնացին դէպի գմբէթաւոր շինուածքը:

Ճրագը Մարիամի սենեակումն էր, նրանք ուղղակի մօտեցան սենեկի կիսաբաց դրան, որի առաջ քնած էր նրա Աբտուլ ծառան: Ասլանը կանգնելով Աբտուլի գլխի վրայ, Վաղարշին հրաւիրեց ներս պատուիրելով չ'ուշանալ:

Երկու սիրահարները կայծակի արագութեամբ փաթաթուեցան միմեանց, նրանք ընկղմուած զգացմունքների թանձր ալիքների մէջ, բոլորովին համարացած ուրախութեան արցունքով կ'թրջէին միմեանց:

Վաղարշը Մարիամին և նրա ոսկեայ թանգագին զարդերը մի ձեռն հագուստի հետ առնելով դուրս ելաւ բանտանման կանանոցից և վայր իջնելով պարսպից Ասլանի հետ անհետացաւ մթութեան մէջ: Նրանք Մարիամի հագուստը թողեցին գետի ափում և առանց ժամանակ կորցնելու հեռանալով անտառից մի ամբողջ օրվայ ճանապարհով, իջևանեցին մի ձորակի մէջ:

Գիշերվայ մէջ Բ. քաղաքից մէկ փարսախ
Տեռաւորութեամբ Ասլանը քաշելով իւր ձիու
սանձն ասաց «զուք այժմ սիրելի եղբայրք կարող
էք աներկիւղ գնալ ուղղակի Իբատի տունը մինչև
ձեզ համար առանձին տեղ կ'գտնէք, միայն թող-
նու՛մ եմ ձեզ այն հնարները և հարկաւոր զգու-
շութիւնները, որոնք պիտի գործ դնէք մեզ ամեն
որոգայթներից և կասկածանքից ազատ պահելու»:
Ի վերջոյ նա իւր հրաժարականը տալով Միքայէ-
լին, Վաղարշին և Մարիամին անհետացաւ խոր
մթութեան մէջ դէպի Փահրատ-բէկը:

Իբատը 5 ամիս էր որ Միքայէլին չէր տե-
սել, նա ամեն ուրախութեամբ ընդունեց իւր բա-
րեկամին և նոր հիւրերին: Վաղարշը և Մարիամը
մի առանձին սենեկում հանգստանում էին. իսկ
Միքայէլն Իբատի և նրա կնոջ Սանամի հետ նըս-
տած պատմում էր թէ ինչպէս խօյերայի ժամա-
նակ անակնկալ փախչելով դէպի Փ. գիւղը, ըն-
դունելութիւն գտան այն տեղ, ուր և լինում է
Նուրին (Վահանը) թէ՛ ինչպէս բաժանվեցին
իրենց Ասլան աղայից և վերջապէս թէ ինչպէս
ինքը Միքայէլն երկու օր առաջ ճանապարհին
գիպուածով պատահում է իւր աներ որդի Սէյիտ-
Սմայիլին և նրա կին Բէկգատին:

— Միթէ Սէյիտը ձեր աներ որդին է և
Բէկգատը նրա կինը, ուրեմն զրանք կ'լինեն իմ
պատուական հիւրերը որքան այս տեղ են ասաց

Իբատր: Քանի օրից յետոյ Սէլիսը Միքայէլի խորհրդով հաւաքուել էր Իբատի հարեւանի տունը, Բէկզատն Իբատի կին Սանամի օգնութեամբ հագում էր իւր տան տնտեսական բոլոր պակասութիւնները: Սէլիտի դիմակի տակ ծածկուած Վաղարշն իւր գրաւիչ դէմքով և բարձր գիտութեամբ հետզհետէ սկսել էր ժողովրդականների յարգանքին արժանանալ:

Միքայէլն աչքի առաջ ունենալով Վաղարշին իւր բնական արժանաւոր ձիրքերի շնորհիւ բարձր դասի մարդկանց հետ բարեկամական յարաբերութիւնների մէջ մտնելը և Վահանի միայնակութիւնը մէկ օր իւր Իբատին հետ ունեցած կեղծ բարեկամութեան պատճառը, առաջիկայ գարնան սկզբում կատարելի նպատակները յայտնելով նրան, ճանապարհ ընկաւ դէպի Փ. գիւղը և խնդրեց Աննայի համար գաղտնի տեղեկութիւններ իմանալ:

Մարիամի (Գիւլզատ) անհետանալուն լուրը տարածուել էր ամեն տեղ, բէկը չ'գիտէր դէպի որ կողմ գնալ, նրա տխրութեանը չափ չ'կար, նա աւելի ուրախ կ'լինէր իւր ամբողջ կանայք մեռնէին, քան Մարիամն անհետանար, իսկ ընդհակառակը բոլոր կանանոցն ուրախ էր Մարիամին՝ այդ բէկին բոլորովին գերի անող և իրանց նրա մօտ ստուեր գարձնող հրեշտակի կորստեան վրայ: Քանի որ բէկը խորին տխրութեան մէջ կ'սպասէր

Մարիամին որոնողների վերագարձին, գիւղականներից մէկը գտնելով գետի ափում կանացի զգեստը ներկայացրաւ Փահրատ-բէկին, որն այլ ևս անտեղի համարելով զանազան մարդկանց վրայ ունեցած կասկածները, դադարեց Մարիամին որոնելուց: Ասլանն էլ մեքենական սրտացաւութեամբ հանդերձ, աշխատում էր բէկին համոզելու որ Մարիամն անպատճառ մի որ և իցէ հանգամանքից ստիպուած՝ զինքը խեղդած է այս ահագին գետում:

Զմեռն իւր սպիտակ սաւանը փռել էր երկրի վրայ, Փ. գիւղն իւր շրջագայքով ծածկուած էր ձիւնի ահագին կոյտերով, ծառերը փոխանակ կանաչ տերեւներով, բեռնաւորված էին սառցի լուլաներով, որոնք արեգակի ճառագայթներից աւելի աղամանդի փայլ էին տալիս, գարնանային թռչունների զմայլեցուցիչ դալլալիկների փոխանակ, լսվում էր ագռաւների և կաչաղակների կռուչիւնը, որոնք օդի մէջ պտտում էին գիւղի շուրջը կերակուր գտնելու: Երբեմն երբեմն ծերունիները ժամանակ անցուցանելու համար, հաւաքվելով տաք գոմերի առանձին բաժանմունքով պատրաստված սաքունների մէջ, երանում էին իրենց անցեալը. իսկ երիտասարդներն առանց մի որ և իցէ առտնին գործով պարապվելու, օրից զուրկ է առհասարակ գիւղացի դասը, անտարբեր պատմում էին իրենց լաւ թէ վատ կողմերը: Աշխատասէր կինը նստած ուստանի տակ ջերմեռանդ

սրտով պատրաստուած էր իւր տղամարդի և երախաների հագուստը, մէկը ճախարակին տակ առանց անհագիստ անելու իւր գոգուած մոմուալով նիրհող կատուին՝ երգելով կ'մանէր, միւսը գգուած էր. իսկ մի ուրիշը պարսպվում էր տնային այլ գործերով:

Ասլանը, Միքայէլը և Վահանը բոլորված կրակի շուրջը կարգուած էին Վաղարշից ստացած նամակը ձմեռվայ սաստկութիւնը կտրելով գիւղացուց դէպի քաղաք ունեցած երթևեկութիւնը, ահա շատ ժամանակ է միմեանցից նամակ չունենք, չ'գիտեմ հետախուզութիւնը շարունակվում է թէ ոչ. սպասում եմ ձեր կարգադրութեանը: Աննայի վերաբերեալ ոչինչ չ'կայ, ես տեղիս նշանաւոր հոգևորականների թվում կ'գտնուիմ. ընդունեցէք ողջոյնս»: Ասլանը և Միքայէլը միամտացրնելով Վաղարշին, անելի կարգադրութիւնները թողեցին զարնան:

Գարնան առաջի ամիսն էր, կենդանութեան ոգին իշխում էր բնութեան վրայ, երկիրը մի կողմը ձգած սառնացուցիչ սպիտակ վերարկուն, հագել էր գոյնզգոյն ծաղկունքներով զարդարված կանաչը: Ասլանը և Միքայէլն անպատճառ վճռած էին գնալ դէպի Աննան: Վաղարշն անհամբեր սպասում էր Ասլանի նամակին, որովհետև նա աւելի յարմար էր համարում իւր երկար ճանապարհորդութիւնը կատարել նախ քան

իւր սիրելի Մարիամի մայրական վսեմ անուան արժանանալը:

Մէկ օր Միքայէլն Ասլանի խորհրդով 'ի նշան շնորհակալութեան ընծայեց Փահրատ-բէկին մի ընտիր թուր, և յայտնեց մի ամենահարկաւոր գործով իւր հայրենիք վերադառնալու զիտաւորութիւնը: Բէկը սկզբում աշխատեց նրա մտադրութիւնը փոխել, գլխաւորապէս նրա համար՝ որ դարբնութեան արհեստն իւր գիւղի մէջ ծաղկի և այն թերուս աշակերտները կատարելագործվին. բայց տեսնելով Միքայէլի հաստատամտութիւնն արձակեց նրան, նորէն վերադառնալու խոստումն առնելով: Միքայէլը և Վահանն իրենց հրաժարական ողջոյնը Ասլանին և միւս ծանօթներին տալով, ուղղւորվեցին դէպի Իբատի տունը:

Քանի օրից յետոյ Միքայէլը յայտնեց Վաղարշին, որ պէտք է շուտով ճանապարհվիլ դէպի Ա. քաղաք, միայն քանի որ առանց Ասլանին չեն կարող, ուստի նրան Փահրատ-բէկը հեշտութեամբ բաց թողելու համար հարկաւոր է մի հնար գրտնել: Վաղարշը գրեց Փահրատ-բէկին հետեւեալ կեղծ նամակը «Բ. քաղաքից ստացած նամակիս համաձայն կ'յայտնեմ ձեզ, որ մէկ հարուստ մարդ մեռնելով անժառանգ, բոլոր կարողութիւնը կըտակած է իւր ազգական Ասլանին (յիշելով և ազգանունը) որին և որոնում ենք: Ես հաստատ

աղբիւրից իմանալով որ յիշեալ Ասլանը լինում է ձեզ մօտ, ուստի հարկաւոր կ'համարիմ որ շուտով ղրկէք նրան: Ի վերջոյ Վաղարշն իւր կեղծ (Սէյ-իտ) անունը ստորագրելով կնքեց նամակը և մէկ հաւատարիմ մարդով ղրկեց Փահրատ-բէկին:

Փահրատ-բէկը ստանալով այդ հռչակաւոր մարդու նամակը թէ և ցաւում էր Ասլանի նման քաջ և պաշտօնը հաւատարմութեամբ կատարող ծառայից զրկվելուն վրայ. բայց աչքի առաջ ունենալով այն հարստութիւնը, որով պիտի բաղդաւորվէր Ասլանը, արձակեց նրան պարզեւաբաշխութեամբ:

Ասլանը Միքայէլից ստացած առանձին նամակի համաձայն գիտէր որ տեղ պիտի սպասէր, նա Բ. քաղաքից քանի փարսախ հեռաւորութեամբ մի գիւղից նամակով յայտնեց Միքայէլին որ ինքը սպասում է նշանակեալ գիւղում:

ՎԱՂԱՐՇԻ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄԻ ԴԵՊԻ ՀԱՅՐԵՆԻՔ
ՎԵՐԱԿԱՐԶԸ

Մի պայծառ և գեղեցիկ օր Բ. քաղաքի գլխաւոր մզկիթի հրապարակի վրայ, որի մօտ բնակվում էր ընթերցողին յայտնի Վաղարշը, ասեղ ձգելու տեղ չ'կար. քաղաքի բոլոր դասակարգի մարդիկ խուռն բազմութեամբ հաւաքված էին իրենց սիրելի նորահռչակ մարգարէի զաւակին ճանապարհելու, նրա ազդու, իմաստալի խօսքերը լսելու և օրհնութիւնը ստանալու: Հարիւրաւոր կանայք բոլորված Մարիամի (Բէկգատի) շուրջը բարի ճանապարհ կ'մաղթէին:

Միքայէլն իր խնամի Իբատին մի կողմ քաշած, խնդրում էր Ալլահզուլի-խանը վերագանալուց աշխատէ նուրուն (Վահանի) համար նրա տան մէջ մի ծառայական պաշտօն գտնել և իսկոյն Սէյիտի անունով Ա. քաղաք իրան նամակ գրել:

Վաղարշը Մարիամին Միքայէլի և Վահանի հետ ճանապարհ ձգելով, դուրս եկաւ տանից մի քանի նշանաւոր մօլլաների հետ և իւր խրատական, իմաստալի ճառը վերջացնելուց յետոյ, քա-

ղաքացիների կողմից պատրաստած հեծելախմբով հեռացաւ քաղաքից: Հազարաւոր բերաններ օրհնում էին այդ իմաստուն քարոզչի կեանքը, աղքատները, որոնք բռնած էին նրա անցնելու ճանապարհի երկու կողմը, ապշած նայում էին այդ առատաձեռն և աղքատասէր հոգևորականի վրայ և չէին դադարում նրա համար բարեմաղթութիւններ անելուց:

Երեկոյեան Վաղարշը մտաւ գիւղը, ուր և լինում էր Ասլանը, և առաւօտեան յետ դարձնելով իրան առաջնորդող ձիաւորներին, ինքն Ասլանի Միքայէլի և Վահանի հետ ճանապարհ ընկաւ դէպի Ա. քաղաք: Երկու շաբթից յետոյ մեր ճանապարհորդները մտան Ա. քաղաք և իջևանեցին մի հարուստ վաճառականի տան:

Մէկ օր Վաղարշը կանչելով իւր մօտ Ասլանին և Միքայէլին ասաց «բարեկամներ, դուք տեսնում էք որ հետզհետէ Մարիամը ծանրանում է և նրան ծնանելու օրերը մօտենում են. եթէ մենք այստեղ նրան պահելու լինենք, անշուշտ մեզ պիտի արգելք լինի մեր մտադրութիւնը կատարելու: Գուցէ դէպքերն այնպէս կ'փոխվին, որ կ'հարկաւորվի մեզ փախուստ, այն ժամանակ ինչպէս պէտքէ անել, չէ՞ որ Մարիամը և երեխան արգելք կ'լինեն, ուրեմն ես լաւ եմ համարում քանի տարվայ լաւ և Մարիամի թեթև ժամանակն է գնալ դէպի իմ հայրենիք, որ տեղ նրան

թողելուց յետոյ, էլի շուտով կ'վերադառնամ դէպի ձեզ իմ պարտքը կատարելու և երախտագիտութիւնս ցոյց տալու»: Ասլանը և Միքայէլը մի փոքր մտածելուց յետոյ, ընդունեցին Վաղարշի առաջարկութիւնը:

Ալլահդուլի-խանի վերադարձի համար տեղեկութիւններ իմանալու և Իբրաիմ սպասելի նամակները ստանալու համար, Միքայէլը մնաց Ա. քաղաքում. իսկ Վաղարշը Ասլանի, Մարիամի և Վահանի հետ ճանապարհ ընկաւ դէպի հայրենիք:

ԱՍԼԱՆԻ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԻԼԸ ԵՒ ԱԶԱՏՈՒԻԼԸ

Մօտ երկու ամիս-անցել էր, Միքայէլն ոչինչ լուր չուներ ոչ Իբատից ոչ Ասլանից և ոչ Վահանից, մէկ օր քանի որ Միքայէլը տխուր կ'մըտածէր, այն վաճառականի ծառան, որի տան Վաղարշն իջևանած էր, յանձնեց Միքայէլին մի նամակ: Նամակը Իբատիցն էր, նա յայտնելով Ալլահզուլի-խանի վերադարձը, կ'խնդրէր իսկոյն Նուրուն զրկել նրա մօտ: Միքայէլը մնացել էր շուարած, չ'զիտէր ինչ անէր, միայնակ ոչինչ չէր կարող գործել. նա Վահանի և Ասլանի ուշանալու պատճառով խոր տխրութեան մէջ, գնաց դէպի քաղաքի դուռը եկող գնացողներից տեղեկութիւն իմանալու. բայց քարացած մնաց՝ երբ Վահանին տեսաւ մի քանի անձանօթների հետ:

Վահանը Միքայէլի հետ վերադառնալով տուն, պատմեց թէ ինչպէս Գ. քաղաքից Վաղարշին իւր հայրենակիցների հետ ճանապարհ ձգելով և Ասլանի հետ դէպի ինքը Միքայէլը վերադառնալու ժամանակ, ճանապարհին Բ. գիւղաքաղաքի մօտ երկու մարդի ձեռքի տեսին Ասլանի արօք ձին: Ասլանն ասում էր ձին իմս է, նրանք պնդում

էին որ իրենց իշխանի մատակներից է ծնուած և հէնց իշխանի սիրելի ձին է, վերջապէս կռիւր սաստկացաւ ծառաներից մէկն ընկաւ Ասլանի սրբից. իսկ միւսը վիրաւորված փախաւ դէպի գիւղը: Մենք բաւականին տարածութիւն հեռացել էինք, Ասլանը հազնելով իւր իշխանական հագուստը դարձաւ դէպի ինձ, Վահան, դուք նկատում էք այն թանձր մառախուղի նման դէպի երկինք բարձրացող փոշին, կ'նշանակէ որ մեր ետեւից մարդիկ են դալիս. միայն սիրելի, միայնակութեանս և ձեր անմեղ կեանքը վտանգի չ'ենթարկելու համար չ'պիտի կռվիմ. ինձ անկարծիք պիտի բռնեն, միայն ձեզ կ'ազատեմ: Դուք շուտով կ'հասնէք և կ'պատմէք Միքայէլին, եթէ նա սիրում է ինձ, թող հասնէ շուտով կեանքս ազատելու, որից և կախված է մօրդ և քրոջդ ազատութիւնը: Այս խօսքերն արտասանելուց, նրա աչքերում ցոլացին արտասուքի կաթիլներ և այն երկաթեայ մարդու ձայնը բոլորովին խեղդուեց:

Արդարև կարճ ժամանակից յետոյ պաշարեցին մեզ մի խումբ ձիաւորներ, Ասլանն առանց ընդդիմութեան անձնատուր եղաւ, միայն նրա վահանական խօսքերը, իշխանական հագուստը և մօքական հայեացքը մի այնպիսի ազդեցութիւն ունեցան խմբի բարկացած սրտերի վրայ, որ առանց մի վիրաւորական խօսք անգամ տսելու, զինաթափ արին և տարին դէպի գիւղը: Ես ողբում

էի, բայց նա սիրտ տալով ինձ քաջալերում էր
 և հաւատացնում որ իմ անմեղութիւնը ինձ պի-
 տի ազատէ: Աերջապէս հասանք գիւղի իշխանի
 մօտ, որը մի բարձրահասակ տարիքն առած մարդ
 էր: Ասլանին առանձին ներկայացրին նրան, չ'զի-
 տեմ ինչ էր ասած Ասլանը՝ որ մէկ ժամից յետոյ,
 իշխանը կանչելով ինձ ասաց. «զաւակս, դուք ա-
 զատ էք և իմ ծառաներս կ'տանեն ձեզ ուր որ
 գնալու էք. միայն ձեր առաջնորդը, որին յանձնը-
 ված էիք, կ'մնայ իմ խոնաւ բանտի մէջ՝ մինչև մա-
 հը վերջ կ'դնէ նրա անպիտան կեանքին»: Յետոյ
 տեսայ ինչպէս Ասլանը շղթայակապ տարին դէպի
 գիւղից ոչ այնքան հեռու մի քարափի վրայ կա-
 ուցած ամրոցը, նա իւր վերջին մտայոյզ հայե-
 ցուածքով որ ձգեց ինձ վրայ, կարծես կրկնում
 էր այն խօսքերը, որը արտասուալից աչքերով
 ասել էր ճանապարհին:

Միքայէլը խորին յուսահատութեան մէջ չ'զի-
 տէր դէպի Աննան գնայ, թէ դէպի Ասլանը:
 Կարճ լուութիւնից յետոյ, խօսքը դարձնելով Վա-
 հանին ասաց. սիրելի, դժբաղդութեան մէջ ընկած
 մեր ընկերին թողել հեռանալ մե՞ծ ապերախու-
 թիւն է: Մենք ամեն կերպ պիտի աշխատենք
 առանց ժամանակ կորցնելու նրան օգնել: Նա իր
 ակամայից և բռնութեամբ դէպի մեզ արած
 վատութեան համար, տուն, ընտանիք թողած
 եկել է մեզ բարերարելու և օգնելու: Այժմ նա

բացի նեղութիւններ կրելուց՝ կեանքն էլ վտանգի է
 տուած. մենք հակառակ արդարութեան չալտի
 կտրենք երախտագիտութեան շղթան. այլ պիտի
 գնանք ազատենք նրան, որից կախուած է և մեր
 սիրելիների ազատութիւնը: Հաւատացած եմ որ
 Աստուած մեզ օգնելու է: Միւս օրն առաւօտեան
 շատ շուտ առանց ժամանակ կորցնելու, հարկա-
 ւոր գործիքներ և գէնքեր պատրաստելով Վահա-
 նի հետ աղքատի հագուստով ճանապարհ ընկաւ
 դէպի Բ. գիւղը և քանի օրից յետոյ, իջեանեց
 յիշեալ գիւղի անկիւնում մի կիսաւէր տան մէջ:

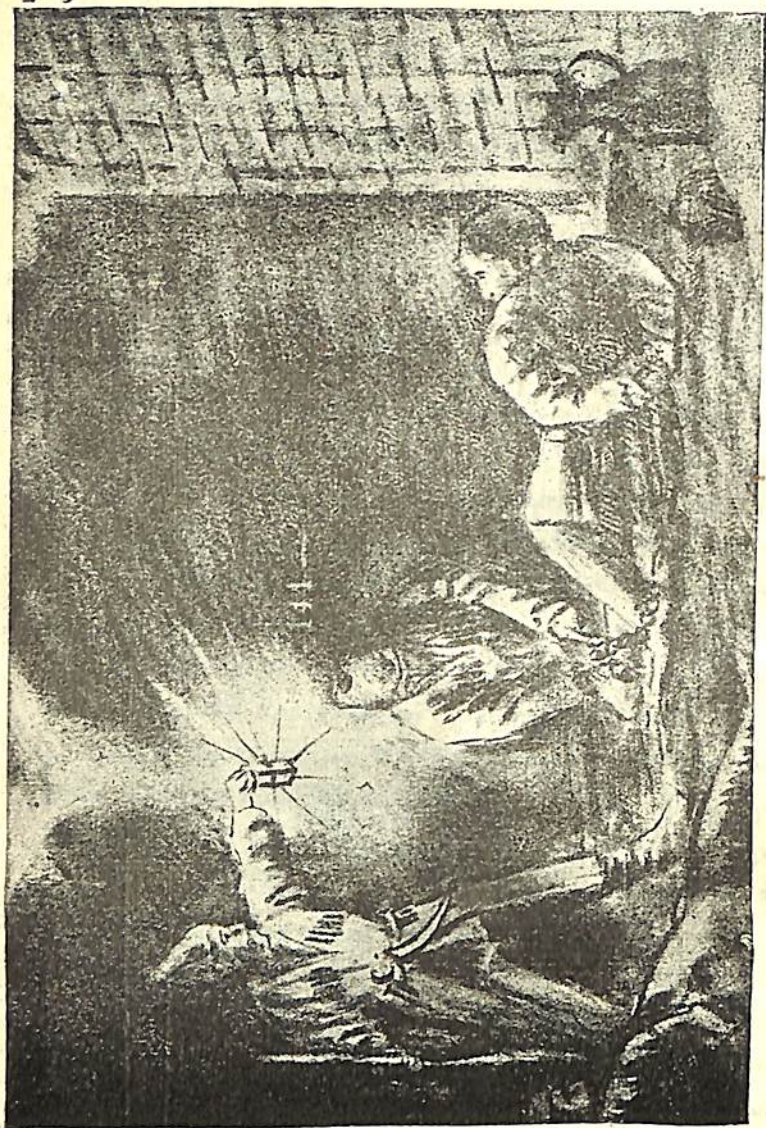
Յերեկները Միքայէլը մեքենաբար կազալով
 մախաղը Վահանի շալակը տուած մուրացկանու-
 թիւն կանէին. իսկ գիշերները պտտելով ամրոցի
 շուրջը մի որ և իցէ մուտք կ'որոնէին: Մօտ երկու
 շաբթվայ մէջ Միքայէլը հազիւ կարողացաւ սուու-
 դապէս իմանալ որ գիշերները հսկում են բանտի
 վրայ երբեմն մի և երբեմն երկու հոգի:

Գիշեր էր, կարծես նոյն իսկ երկինքը Մի-
 քայէլին կաջակցէր, շերտանման լուսնեակը և ան-
 համար աստղերը ծածկուած էին մոխրագոյն ամ-
 պերի լայնատարած քօղի տակ, բնութեան խորին
 լուութիւնը խանգարում էին երբեմն երբեմն բու-
 երի ձայնը, Միքայէլը և Վահանը պտտելով ամ-
 րոցի պարսպի շուրջը, մի յարմար տեղ կ'որոնէին
 ելևէջը դնելու: Բերգի արևմտեան կողմից Միքա-
 յէլը բարձրացաւ մինչև ելևէջի ամենավերին աս-

տիճանը և նկատելով պարսպի բարձրութիւնը մի պարանի երկու ծայրից կապած երկաթեայ ծանր գնդակները ձգեց պարսպի միւս կողմը և նրա միջոցով բարձրացաւ մինչև գլուխը. Վահանն էլ հետևեց նրան:

Կէս ժամից յետոյ նրանք գտնվում էին բանտի մէջ, որտեղ կատարեալ թագաւորում էր մեռելութիւնը: Միքայելը և Վահանը մի ձեռններումը սուր՝ իսկ միւսում ատրճանակ՝ հասին այն սրահին, ուր քնած էր բանտապահ ծառան, նրա գէնքերը կամաց մի կողմը դնելով, զարթնեցրին նրան. նա ոչինչ չէր կարող անել, եթէ ոչ՝ կամայ ակամայ կատարել իրեն անճանօթների հրամանը: Ծառան բացաւ Ս.սլանի խոնաւ սենեկի դուռը, նրան ոտները Միքայելի սուր խարտոցների շնորհիւ ազատուեցին ծանր շղթայակրութիւնից: Նրանք բանտապահ ծառայից մեծ դրան բանալին ստանալուց և նրան Ս.սլանի խոնաւ սենեկի մէջ բանտարկելուց յետոյ, իսկոյն հեռացան: Միքայելը և Վահանն իրենց կասկածի տակ չձգելու համար, Ս.սլանին ճանապարհելով գէպի Ս. քաղաք, իրանք վերադարձան կիսաւէր տան մի անկիւնում հանգստալու:

Լոյսը խաւարի հետ կ'մրցէր, կապուտակ երկնակամարի արևածին ծայրն էլ ոսկեջրել էր և հրային ծովից հողազնդի վրայ անհամար ցուքեր արձակելով սկզբնածին խաւարը կ'հալածէր տիե-

զերքին կենդանութեան ոգի փչելով: Ամբողջ գիւղաքաղաքը տակն ու վրայ եղած խօսում էր Ասլանի անհետանալու մասին. նոյն իսկ իշխանը, հիացմամբ նայում էր երկաթեայ ելեէջի վրայ, որի բաւականին երկարութեանը չ'նայած, մէկ մարդ հեշտութեամբ կարող էր մանածել:

Բանտապահ ծառան իշխանի հարցման համաձայն պատմեց որ անձանօթ չարագործներն երկու էին և մի այնպիսի միջոցում թափվեցին վրաս, որ ոչինչ չ'կարողացայ անել և մինչև անգամ սաստիկ մթութեան պատճառով նրանց երեսներն ինձ անտեսանելի մնացին: Ես կամայ ակամայ իմ գոյութիւնը պահպանելու համար, պիտի կատարէի նրանց հրամանը: Նրանք շատ քաջ էին, Ասլանին ազատելուց և ինձ նրա տեղ բանտարկելուց յետոյ, այլ ոչինչ չ'գիտեմ:

Միքայէլն այդ բոլորը լսելուց յետոյ, ասաց Աահանին «այժմ մեր ուշանալն աւելորդ է», երեկոյեան նրանք շալակելով իրենց աղքատի մախաղները դուրս եկին կիսաւէր տանից և արագ արագ հեռացին դէպի Ասլանը:

Չորս օրից յետոյ Ասլանը տեսնելով իւր հաւատարիմ բարեկամներին բաւականին ուրախացաւ և նրանց դէպի ինքը ցոյց տուած անհամեմատելի լաւութեան համար. սկսեց առաւել ևս անձնուրացութեամբ աշխատել Աննայի և Շուշանի համար:

— Մենք իբրտեց ստացած նամակի համա-

ձայն շուտ պիտի գնանք շարունակեց Միքայէլը, բայց թէ Վաղարշից սպասելի նամակները ո՞վ կրատանայ, գուցէ նրանք այնպիսի կարևորութիւն կունենան, որ կ'հարկաւորվի մեզ դէպի մի ուրիշ կողմ գնալ:

— Դրա համար կարելի է կարգադրել մի փոքրը մտածելուց յետոյ, ասաց Ասլանը. մենք պանդոկապետին հետ բաւականին բարեկամական յարաբերութեան մէջ մտած ենք, նա մի ազնիւ և հաւատարիմ մարդ է, նամակների ստացումը կ'յանձնենք նրան և կ'խնդրենք որ շուտով մեր ծախքով հասցնէ Խ. գիւղը մօլլայ Հասանին:

Ամառվայ տօթակէզ օրերից մէկն էր, օդը խեղդելու չափ ծանր, Ասլանն իւր ընկերներով պանդոկապետին իրենց շնորհահակալիքը և Վաղարշից (Սէլիտից) ստանալի նամակները մօլլայ Հասանին հասցնելու հարկաւոր ծախքը տալով, ճանապարհ ընկան դէպի Աննան: Մէկ օր, կէս օրից յետոյ, քանի աշխատասէր հնձողներն ուրախ ուրախ երգելով, ոգևորված զովացուցիչ և թարմ օդից կ'հնձէին գարու հասունացած արտերն երբեմն երբեմն նայելով կորացած գլխով ծածանվող, ինչպէս օրհասական ընկերներն սպասող ծերունիք, ցորնի արտերին, ընթերցողին յայտնի ճանապարհորդները վայր իջան մօլլայ Հասանի տանը:

Ասլանը և Միքայէլը հարկաւոր խորհուրդներ Վահանին տալուց յետոյ, միւս օրը նրան թողին

մօլլայի տանը, և իրանք գնացին Բ. քաղաք: Ասլանը կեղտոտ ցնցոտիների մէջ, կորացած մէջքով, երկու փայտերի վրայ լինուած մի այնպիսի եղանակաւ կ'կաղար, որ ոչ ոք բացի նրա վրայ կասկած չունենալուց՝ կցաւէր և կ'խղճար: Նա մեքենական ընթացքով իբր թէ մեծ դժուարութեամբ հասաւ Ալահզուլի-խանի դրանը և նստեց այն աղքատների շարքում, որոնք միշտ կերակրվում էին խանի խոհանոցից:

Բոլոր աղքատները մի փոքրիկ սրահում ճաշում էին, Ասլանն էլ բոլորովին լուռ ու մունջ նստած մի ծերունու մօտ, այնքան չէր ուտում, որքան իւր սրատես աչքերը պտտացնում էր դարպասի աչքի ընկնող անկիւնները: Ասլանի ամանակից ծերունին նկատելով նրան թախիծը հարցրեց, «բարեկամ, ինչու չէք ուտում, և ինչ ցաւ ունիք որ այդքան տխուր էք:

— Իմ տխրութեան պատճառը բացատրելու համար կ'պակսի ուժս և չեմ էլ ուզում ողորմելի ծերունուդ վիշտ պատճառել, կուզէի անձամբ խանին ներկայանալ պատասխանեց Ասլանը:

— Դուք ձեր ցանկացածին հասնել չէք կարող ասաց ծերունին, որովհետև խանը երկու շաբթից աւելի է որ իւր ընտանիքով գնացած է, բայց թէ ո՞ւր, իսկը չգիտեմ»:

Ասլանի մռայլ դէմքի վրայ փայլեց արտասուքի կաթիլներ և խեղդուած ձայնով ասաց անի-

ծեալ բաղդ. մինչև երբ պիտի փախչես. ո՛ր Աստուած, դու որ պատժում ես բոլոր լանցաւորներին, բաւական համարիր իմ այսքան կրած նեղութիւններս գործած լանցանքներիս համար և օգնիր ինձ իմ բարի յոյսերս պսակելու:

Աղքատներին կերակրող խանի դրանիկներից մէկը տեսնելով Ասլանի արտասուէքը հարցրեց, հայրիկ, ի՞նչու կարտասովիք, ի՞նչ կարօտութիւն ունիք ասացէք, գուցէ ես օգնել կարենամ»:

Ասլանն աղքատից լսածների իսկութիւնը իմանալու համար, պատասխանեց սիրելի, խանը անձամբ տեսնել կուզէի:

— Ողորմելի մարդ, կոչեց ծառան, ես ուրախութեամբ կ'ներկայացնէի ձեզ նրան՝ եթէ այս տեղ լինէր, նա ուրիշ տեղ է գնացած ընտանիքով և աշնան միայն կ'վերադառնայ:

Քանի որ Ասլանը խանի դրանը կ'աշխատէր Աննայի մասին գաղտնիքներ իմանալ, Միքայէլն էլ իւր բարեկամ Իբատի բացակայութիւնն իմացած տխուր դուրս էր եկել մեծ հրապարակ, ուր քաղաքի և նրան շրջակայ գիւղօրայքի կանայք և աղջիկունք տեղային սովորութեան համաձայն բերած էին իրենց ձեռագործութիւնները ծախելու: Խառնիճաղանճ ամբոխն այնքան լցվել էր, որ հրապարակի վրայ ասեղ ձգելու տեղ չկար: Միքայէլն իւր լսութիւնը լարած մի կողմից դէպի միւսն էր գնում, լանկարձ նրա ուշադրութիւնը գրաւեց քանի պատուաւոր մարդկանց

խօսակցութիւնը, որոնցից ոմանք կայնդէին որ խանին նենգութեամբ են կանչած հարսանիք. ոմանք էլ ընդ հակառակը:

Միքայէլը խոր մտածմունքի մէջ անցնելով մի նեղ ճանապարհով, նկատեց նոյն իսկ աղջկան, որից մի ժամանակ գնած էր Աննայի գործած արախչինը, նա մօտեցաւ նրան և ուշադրութեամբ նայելով բոլոր վաճառելի նիւթերի վրայ հարցրեց, «ուրիշ ոչինչ վաճառելիք չունի՞ք:

— Երկու երեսուրբիք ևս ունիմ, բայց գներն այնքան թանգ են, որ ոչ ոք չէ գնում ասաց աղջիկը:

Վերջին խօսքերը Միքայէլի հետաքրքրութիւնն աւելի շարժեցին, նա առաւ երեսուրբիքը, կարդաց առաջինի վրայ ասեղնագործ բառերը «գիրը կարդացի, սպասում եմ, ձեր վերնագգեստի աջ թևի վրայ կարեցէք երեք կարմիր նշան, ձեզ կ'գտնեմ խանի մեծ այգիի մօտ», իսկ երկրորդին՝ «բաղդը չ'լաջողեց միմեանց տեսնել, ես խանի և նրա կնոջ հետ գնացի. ի սէր Աստուծու չմոռանաք: Աննա»:

Միքայէլը վճարելով երեսուրբիների գինը, դուրս եկաւ հրապարակից և ուղղեց քայլերը դէպի այն տեղ, ուր որ պիտի գնար և Ասլանը: Կարճ ժամանակից լետոյ Ասլանը և Միքայէլը քաղաքից դուրս մի սաղարթախիտ ծառի տակ պատմում էին միմեանց իրենց լսած ու տեսածները:

Արեգակի վերջնալույսի վերջին ստուերը մը-
թուլթեան առաջին ստուերին հետ ողջունելու
սկիզբն արած էր, ամառվայ սաստիկ տաքութիւ-
նից վարսագեղ ծառերի ճիւղի տակ թագնված
թուչուններն և թանձր հովանիների տակ հան-
գատացող հօտերը դուրս գալով ցրուել էին գեղե-
ցիկ մարգագետինների և հովիտների վրայ: Մէկ
տեղ թուչունների դայլայիկը, հովիւների քաղցրա-
հնչիւն սրինգների ձայնը, միւս տեղ գառների
մայիւնը, տաւարների պառաչը, ձիաների խխնջիւ-
նը և մի այլ տեղ սարերից գահավիժող արծաթա-
փայլ գետակների կարկաչիւնը ներդաշնակաբար
օրհնելով Արարչի զօրութիւնն և նրա փառքը
հռչակելով, մարդիս այլ յայլմէ կդարձնէին:

Նա—մարդը կարծես այլ ևս նոյնը չ'լինէր,
որ մի փոքր առաջ շուայ կեանքի ատելի պայման-
ների տակ ընկճուած և իւր գոյութիւնը պահ-
պանելու համար աշխատում էր անգթաբար ու-
րիշներինն ոչնչացնել, խեղդելով միանգամայն իւր
ծովացեալ մտքի կատաղի ալիքների մէջ այն՝ որ
բարի է և լաւ, այլ իբրև բնութեան պարզ որ-
դի բոլորովին հեռու նիւթապաշտութիւնից, կեանք
թունաւորող և խաբուսիկ հեշտասիրութիւնից,
մոռացած զինքն անհանգստացնող տխուր մտած-
մունքները, շնչում էր ազատ, ծծելով ամենամա-
քուր պարզ օդ և զգում մի փոքր առաջ ընկ-
ճուած և ալեկոծ սրտին անսովոր հանդարտու-

թիւն և ոգուն ուրախութիւն: Նա պատկերացնե-
լով իւր լիշողութեան աւանդարանի մէջ նախկին
բիբլիական մարդուն՝ նրա պարզ կեանքը, գեղեցիկ
դրախտը, այն անհասանելի բարձր զօրութիւնը,
որը ստեղծել է երկինքն իւր լուսաւորներով և
երկիրը հրաշալի անհամար առարկաներով իբրև
հոյակապ անձեռագործ տաճար Աստուծու, եռան-
դալից խօսքերով կօրհնէր նրա յաւիտենական
կամքը:

Մօլլայ-Հասանն իւր հիւրերով նստած սրահի
թախտի վրայ՝ խօսում էր զանազան առարկաներից.
մինչև քունը իւր քնքուշ ձեռքերով փակեց նը-
րանց աչքերի ծանրացած բիբերը:

Արշալոյսը սկսել էր երևալ, Ասլանը զարթ-
նացնելով Միքայէլին ասաց զգնանք դէպի աղբիւ-
րի ընկուզենին, ես այսօր սովորականից շատ
ուրախ եմ զգում իմ սիրտը»: Իեռ նրանք ընկու-
զենուն չհասած, կանգնացրեց նրանց մի անձա.
նօթ մարդ և խօսքն ուղղելով դէպի Ասլանն
ասաց. «եթէ չեմ սխալվում դուք պիտի լինէք
Սէլիտ-Սմայիլի ծառան և պանդոկապետի բարե-
կամը:

— Այո, ինչ կ'կամենաք բարեկամ:

— Ստացէք ձեր նամակը:

Ասլանն ամիջապէս պատուեց ծրարը, և
կարգաց հետևեալ տողերը ձեռն անվտանգ հասնե-
լով հայրենիքս ձեր տուած նամակները հասցրած

եմ ուր հարկն էր, մէկ շաբաթ է գտնվում եմ
Խ. քաղաքում, որտեղ ժողովում են պարսկաս-
տանի նշանաւոր մարդիկ մի հանդիսաւոր տօն
կատարելու առթիւ. կ'խնդրեմ եթէ հաստատուն
լուր չունիք մեր կորսվածների համար, իսկոյն
ճանապարհվիք դէպի ինձ. Ես բնակվում եմ նոր
թաղի հրապարակի վրայ Մ.-ի տանը նախկին դար-
վիշական հազուստով:

Ասլանը վարձատրեց նամակաբերին, Միքայէլի
հետ գնաց դէպի մօլլայի տունը և պատրաստվեց
ճանապարհ ընկնելու: Կէս օրից լետոյ, նրանք
առանց երկար մտածելու, մնաք բարև ասելով
մօլլայ-Հասանին, ուրախ տրամագրութեան մէջ
հեռացան դէպի իրենց անձանօթ քաղաքը: Քանի
օրից լետոյ, ճրագ վառին հասին իրենց հաւատա-
րիմ ընկեր դարվիշի տունը: Այդ անձնանուէր
բարեկամները միմեանց գրկախառնելուց լետոյ,
երկար ճանապարհորդութեան երեսից վաստակած
անդամների ուժերը զօրացնելու համար, ընկան
հանգստանալու:

ԱՆՆԱՅԻ ԵՒ ՇՈՒՇԱՆԻ ՄԻՍԵԱՆՅ ՏԵՍՆԵԼԸ

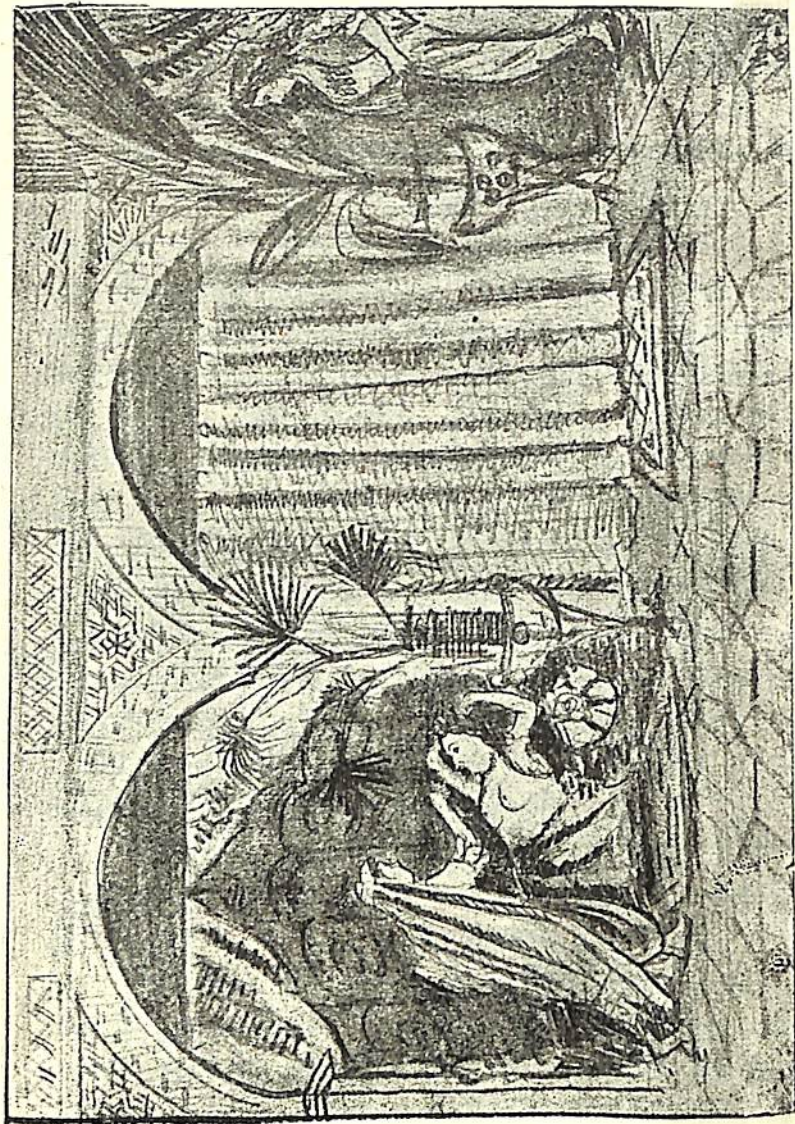
Աշնանային գեղեցիկ առաւօտ էր, օրը հինգ-
շաբթի, կապուտակ մաքուր երկնակամարի վրայ
փայլում էր արեգակն իւր ոսկեճաճանջ ճառա-
գայթներով, քաղաքի բոլոր մասերում, ամեն
հրապարակի վրայ լսվում էր բացի թմբուկների,
նուազածուների, պարողների ձայներից և յաղ-
թանդամ ըմբիշների վայրենի գոչիւնը, որոնք
մերկանդամ խաղացնելով ձգում էին դէպի բարձր
մէկը միւսի ետևից երկու ծանրագին կլանակաձև
փայտեր, քաղաքը համարեան կաթսայի պէս
եռում էր:

Վաղարշ-դարվիշը, Ասլանը և Միքայէլն անց-
նելով խուռն բազմութեան միջով, կանգնեցին
կրօնաւոր և նշանաւոր անձինքներով լցված այն
հրապարակի վրայ, որի շուրջը բռնած էին ամե-
նաբարձր կանաչ կաղամախիք, որոնց դարևոր ար-
մատները ջրելով անցնում էր պարզ առուակը դէ-
պի հրապարակի հանդէպ արևելեան կողմից հըս-
կայաձև բարձրացած փառաւոր արքայական տան
մարմարոնեայ շատրվանները և այն տեղից դէպի
մի այլ շինուածք. որն իւր սքանչելի մողայիկ

կերտուածքով, ծաղկազարդ ճեմելիքներով, ջրալից մարմարեայ աւազաններով նմանվում էր Մհամմետի երևակայական դրախտին:

Այդ շինուածքի հարաւարեւելեան կողմից ընկած մշտադալար ծառուղին իւր օձապտոյտ առուակով տանում էր դէպի մի գմբէթաւոր շինուածք, որի կտուրների վրայ դուրս ցցուած գոյնզգոյն ապակիներով շինուած փոքրիկ երգաձև պատուհաներն, արեգակի ճառագայթներից զանազան նշոյլ էին տալիս. իսկ նրա ծխնելուզից սիւնաձև բարձրացած ծուխն, երբեմն հանդարտ քամիներից այս կամ այն կողմն էր թեկվում: Երկուածքի կանաչազարդ բակում, քանի սաժէն բարձրութեամբ բրգաձև պարսպի վրայից սևամորթ ներքնին ՚ի նշան բաղնիսի պատրաստութեան, հնչեցնում էր շեփորը: Այդ շահի առանձնական բաղնիսն էր, որ տեղ նոյն օրը պիտի լողանային գեկեցիկ սեռը շահի և նշանաւոր շահ-զատանների հրեշտակագեղ կանայք:

Բաղնիսի գոյնզգոյն քարերով սալայտակ արած նախասենեակից մտնում ես մի բաւականին մեծ, զանազան տեսակ ծաղիկներով, առասպելական դիւցազունների և դիւցազնուհիների նկարներով զարդարված դահլիճ, որի մէջ տեղը շինուած մարմարոնեայ աւազանի և նրա միջից դէպի վեր ցցված պղնձեայ ոլորուն սիւնեակի գլխին մի ոտքի վրայ կանգնած է մի մետալական արձան,

որն իւր գլխի բոլոր ծակերով արծաթափայլ մաքուր շուրք յորդուլթեամբ թափում էր աւազանի մէջ:

Դահլիճի բոլորտիքը շինուած էր ամենաթանգազին գորգերով ծածկուած կամարակապ հանգրստարաններ, որոնց մէկում սպիտակ և խաւօտ սփածանելիքի մէջ իւր տարիքին անհամապատասխան գեղեցկութեամբ ընկողմուած էր փափուկ բարձի վրայ մի հրաշալի պատկեր և նրա հարուստ ալիքաւոր մազերը և բամբակի սպիտակութեամբ քնքուշ մարմինը հոտաւէտ հեղուկներով օծում էր մի աննման գեղեցկութեամբ, սև արևելեան աչքերով և ուղնիազ պերճ մազերով, գոգաւոր ալիքի պէս բարձրացած կուրծքով, սքանչելի օրիորդ:

Երբ օրիորդն իւր գործը կատարելով մտաւ դահլիճի հարաւային կողմի առանձնասենեակն իւր տիկնոջ համար մի որ և իցէ զովացուցիչ ըմպելիք պատրաստելու, մի այլ զարգարուն հանգստարանի վրայ ո՛չ պակաս գեղեցկութեամբ քան այն երկրորդ Կալիփսը, հանվում էր մի այլ տիկին, որ հեացած բոլորովին օրիորդի գեղեցկութեամբ, սկըսեց հարցնել «տիկին այն օրիորդը ձեր հարազատն էր»:

—Ո՛չ, որդեգիր պատասխանեց առաջինը:

—Հասարակ ցեղից է:

—Չգիտեմ քրիստոնեայ է:

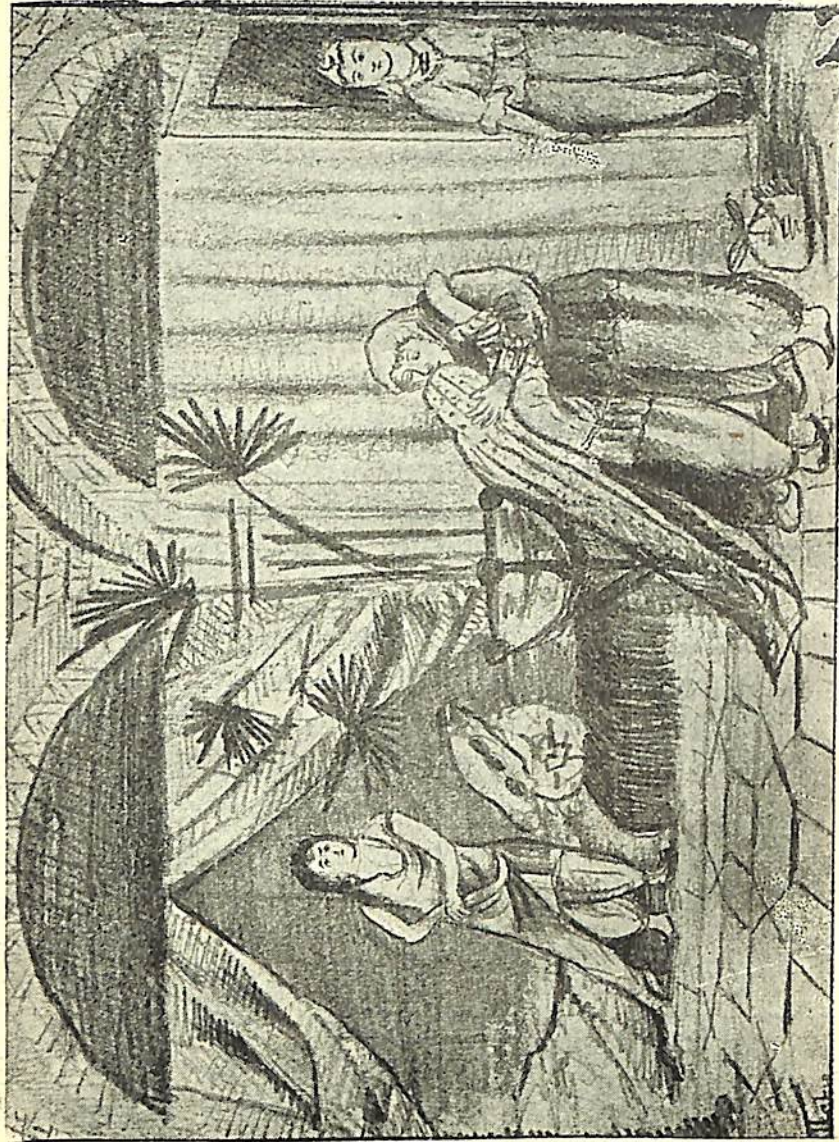
— Քրիստոնեայ, աչքերը լայն բանալով, ես
ևս մէկն ունիմ, ալս ըոպէիս կ'գայ, նրանց պիտի
խօսացնեմ:

— Շատ լաւ կ'լինի, պատասխանեց իւր խօ-
սակցութեան և մտաւ սենեակ օրիորդի պատրաս-
տած ըմպելիքը վախճելու:

Օրիորդն ամենայն զգուշութեամբ հաւաքելով
իւր տիկնոջ թրջած շորերը, սկսել էր ծալել, երբ
ներս մտաւ խորին պարկեշտութեամբ մի բարձր
հասակաւոր կին, որի գեղեցիկ բայց այնու ամե-
նայնիւ դալկացած և մռայլ դէմքը պարզ արտա-
յայտում էր որ նա կրում է իւր սրտի խորքում
զինքը հոգեպէս տանջող մի վիշտ: Կինն իւր ձեռ-
քի փոքրիկ կապոցը դնելով հանգստարանի վրայ
նստած տիկնոջ մօտ և նրա իւր ականջին մի ինչ
և իցէ բան շշնջալուց լետոյ, մօտեցաւ օրիորդին:
Կեանքի զանազան պայմանները մի այնպիսի փո-
փոխութեան էին ենթարկած լիշեալ օրիորդին,
որ քանի տարի առաջ նրան տեսնողը հեշտու-
թեամբ չէր կարող ճանաչել:

— Ի՞նչ ազգից ես, եղև կնոջ առաջին հարցը:

Խեղճ աղջիկն իւր մայրենի լեզուի քաղցրա-
հնչիւն բառերը լսելուն պէս, որը համարեա եր-
կար ժամանակ չ'խօսելով մոռացած էր, մի սուր
և զննողական հայեացք ձգեց իւր խօսակցի վրայ
և նրա զանազան դառն հանգամանքներից բո-
լորովին փոխված դէմքը չ'ճանաչելով ամօթխա-
ծութեամբ պատասխանեց, հայ եմ:

— Ո՞վքեր են քո ծնողքը:

— Իմ հայրը մեռած է. իսկ մայրս գերի են տարած բայց թէ ո՛ւր, այդ միայն իմ բարի տիկի-նը գիտէ, որի խնամատարութեանը յանձնուած եմ ասաց օրիորդը խորին հառաչանքով և արտասուալից աչքերով:

— Ո՞վ է քո տիկինը:

— Հիւրիգատ-խանումը:

Հիւրիգատի անունը լսելուն պէս, մայրական բոլոր խանդաղտանքով գրկելով աղջկը, խեղդուած ձայնով ասաց «ո՛հ Աստուած... ո՞ սիրելի զաւակս, որքան արցունք թափեցի քեզ համար, ճանաչիր վշտահար մօրդ», և այսպէս երկուսն էլ թուլացած ընկան դահլիճի սալալատակի վրայ:

Տիկինը՝ որ առանց այդ երկու ողորմելիների խօսակցութիւններն իմանալու արձանացած նալում էր, նրանց վերջին սրտածմլիկ տեսարանը տեսնելով, ճչաց դէպի միւս տիկինները, 'ի սէր Աստուծու օգնեցէք Շահնիսայիս և այս չքնաղ օրիորդին: Տիկինների այդ աղմուկի վրայ Հիւրիգատը դուրս գալով առանձնասենեկից, տեսաւ թէ ինչպէս իւր սիրելի Աննան և Շուշանը ուշագնաց ընկած են: Նա Աննայի թուլացած գլուխը գերկն առած, արցունքի կաթիլներ գլորելով նրա դալկացած դէմքին, սառն ջրով շփում էր խեղճի ճակատն և ասում «Աննա, սիրելի Աննա, խնայիր զաւակիդ, բաց աչքերդ, տես ես եմ ես, քոյրդ Հիւրիգատը»:

Շուշանը փոքր առ փոքր ուշը գլուխը հաւաքելով արտասուքն աչքերին իւր փափուկ թաթիկների մէջ բռնած էր իւր ողորմելի մօր սառած ձեռքերը. իսկ Հափիսը խրատուսելով Շուշանին, շոյում էր նրա գեղեցիկ և օղակ օղակ սև սաթի նման մազերով զարդարուն գլուխը: Աննան էլ երբեմն երբեմն իւր կիսաբաց աչքերը պտտացնելով իւր շուրջն եղած տիկիներին վրայ, կրկին ընկնում էր խորին զառանցանքների մէջ: Վերջապէս Աննան էլ հետզհետէ ուշի գալով, ճանաչեց իւր բարի Հիւրիգատին և գլուխը մինչև գետին խոնարհեցնելով երախտապարտ սրտով շնորհակալութիւն արեց այդ թշուառների գթած մօրը:

Հափիսը և Հիւրիգատն այդ բարեսիրտ, միմեանց անձանօթ բարեկամները և տիկնութեան բարձր անուանը վայել կանայք, մտերիմ քոյրեր դարձան երգուելով բոլոր տիկիներին առաջ հօր Ալիի և մեծ Մհամմետ մարգարէի գերեզմանով Աննային և Շուշանին ազատութիւն շնորհել և նրանց իրենց հայրենիք վերադարձնել:

Կէս օրից լետոյ ընթերցողին յայտնի դարվիշն իւր թանգազին վերարկուի մէջ մէկ ձեռքում փղոսկրեայ կիսաբաց մատներով բարակ փայտը, միւսից սքանչելի քանդակործութեամբ արծաթեայ շղթայով կախ ջայլամի ձուրի քաշկուլը, աչքերն երբեմն երկինք և երբեմն գետնին յառած, հանդարտ քայլերով, գողտրիկ ձայնով երգում էր,

Աստուծու անհասանելիութիւնը, նրա սիրելի մարգարէների և սուրբերի հրաշալի գործերը և անհաւատներից կրած տանջանքները:

Դարվիշի զմայլեցուցիչ ձայնը ընդհատելով մէկն իւր խուպոտ ու բարձր ձայնով՝ գոչում էր, «ո՛վ աստուածասէր ուղղափառներ, եթէ մէկը ձեզանից ճանաչում է մէկ հայի, կամ թէ կայ այնպիսին այս տեղ, թո՛ղ աներկիւղ ներկայանայ Հիւրիգատ և Հափիս խանութներին մի հարկաւոր գործի համար:

Դարվիշը լսելով այդ խօսքերը, մօտեցաւ մունետիկին հետեալ հարցով «գու՞ք կարող էք ներկայացնել ինձ խանութներին:

— Ի՞նչու համար, հարցրեց մունետիկը:

— Նրանց խնդիրքը կատարելու և ձեր ներութեանը վերջ տալու:

— Աղա-դարվիշ, կողաչեմ բարի եղէք, ծառագ կ'կատարէ հրամանդ ասաց խոնարհութեամբ մունետիկն և առաջնորդեց նրան դէպի դարպաս:

Օձապտոյտ ելևէջներով դարվիշը բարձրացաւ, անցաւ արևելեան նուրբ հազուադիւտ զորգերով ծածկուած և ոսկեզօծ նկարներով զարդարուն դահլիճով և մտաւ մի փոքրիկ սենեակ, որի մէջ իբրև երկնային արարածներ նստած էին այդ երկու չաստուածուհիները Հիւրիգատը և Հափիսը: Նրանց ծխած թանգազին քարերով զարդարուն զալիանից անուշահոտ ծուխն օղակ օղակ բարձրա-

նալով զէպի սենեկի առաստաղը, անհետանում էր գոյնզգոյն ապակիներով շինուած լուսամուտների միջով:

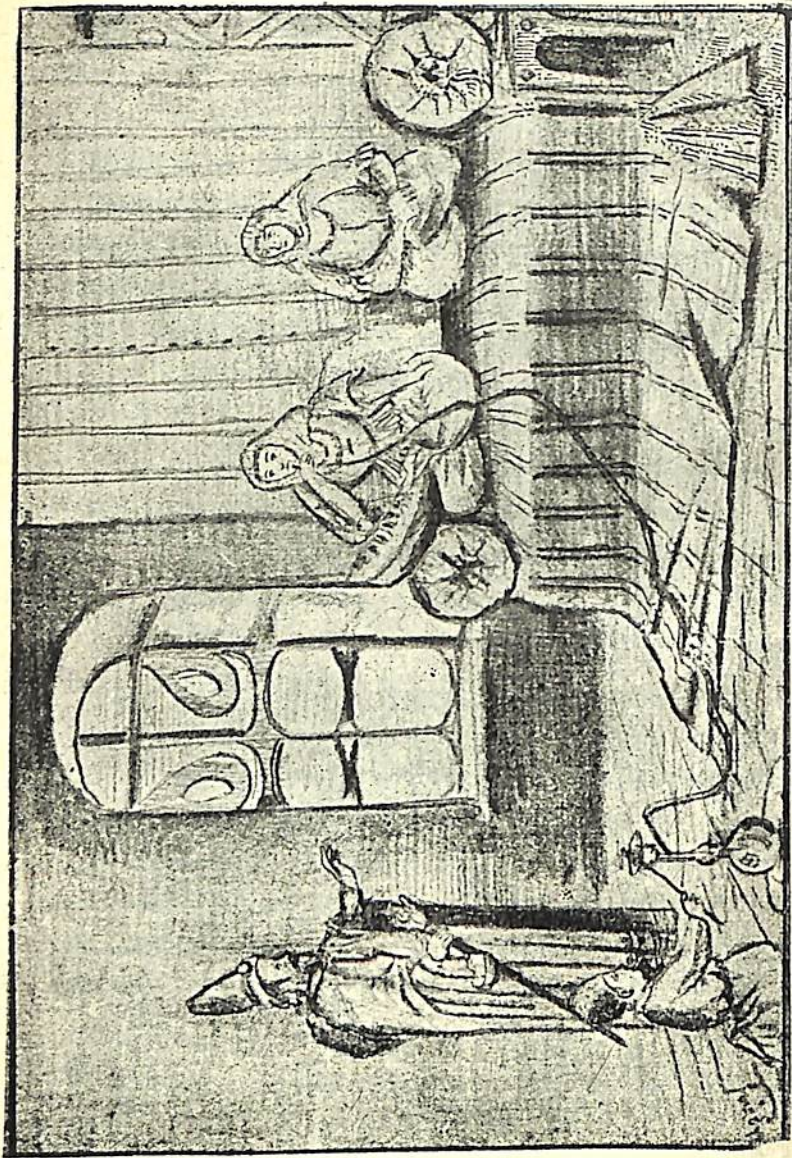
Դարվիշը խորին երկրպագութեամբ ողջունեց տիկիններին և կանգնեց դրան մօտ: Տիկինները նկատելով դարվիշի սովորական դարվիշների շրջանից դուրս լինելը, նրան գրաւիչ դեմքն և ընտիր հագուստը հրաւիրեցին նստել. իսկ նա իւր հիանալի պերճախօսութեան գեղեցիկ դարձուածներով յայտնելով իւր շնորհակալիքը, անարժան համարեց զինքն այդ պատուին:

— Ծանաջ՞ում էք քաղաքումս մի որ և իցէ հայի, հարցրեց Հիւրիգատը:

— Եթէ բարեհաճէիք յայտնել ինչ գործի համար, պատասխանեց դարվիշը:

— Մենք ունինք երկու գերի հայուհիներ, նրանց ազատութիւն շնորհելով՝ ուզում ենք իրենց հայրենիք վերադարձնել:

Դարվիշը նախ օրհնեց տիկինների բարի կամքը և ասաց «իշխանները և իշխանուհիները, դատաւորները և առհասարակ կարողները չ'պէտքէ սպասեն արդարների, անմեղների և յանիրաւի հալածուածների ու տանջվողների համար աղաչանքի ու բարեխօսութեան. այլ ինքնայորդոր պիտի օգնեն և բարերարեն նրանց. որովհետև Աստուծու համար մարդիկ մի և նոյն են, նա նրաց կրօնին և ազգութեանը նայած չէ վարձա-

տրում. այլ նրանց սրտերին և գործերին, աւելացնելով որ այդ աստուածահասնոյ գործով բոլորովին անցնում էք երկնային բարի հոգիների շարքն և չէ թէ միայն բարութեան օրինակ էք լինում մեր ուղղափառ ազգի. այլ և պարտաւորում էք ձեր գերիների ամբողջ սերունդի հետ և բոլոր քրիստոնեայ երախտագէտ ազգերին յարգանքով ձեր անունը լիջելու և ձեր լիջատակը յաւիտեանս օրհնելու: Եւ երկրորդ ասաց թէ ինչպէս ինքը դարվիշն իբր թէ քանի տարի առաջ իւր պանդխտութեան ժամանակ սաստիկ հիւանդութեան մէջ պատահում է մի հայի, որն ընդունում է իրեն իւր համեստ ընտանիքում, խնամում է ամենայն կերպ առանց ոչինչ ակնկալութեան և իւր նեղութեան փոխարէնը ստանալու, և թէ ինքն երկու օր առաջ տեսած է նոյն իսկ հային իւր եղբոր որդու հետ եթէ բարեհասնէք կ'որոնեմ ներկայացնելու»:

Հափիսը և Հիւրիգատը դարվիշին լաւ վարձատրութիւն խոստանալով պատուիրեցին գտնել հայերին և անմիջապէս ներկայացնել իրենց:

Սշնանային գեղեցիկ գիշեր էր, լրացած լուսնեակը լողում էր բաւականին պարզ և պայծառ լուսով, մոյգ կապուտակագոյն երկնքի վրայ չէր երևում մի պատառ անգամ ամպ բացի այն բերաւոր և կայծերի պէս պլպլող աստղերից: Մի բարձրաստիճան մարդու միակ որդու հարսանեաց

առաջին գիշերն էր, ամբողջ քաղաքը լուսաւոր-
ված էր ջահերով, նրա ամեն մասերում լսվում
էր ուրախութեան ձայներ, քաղաքը կարծես սաս-
տիկ ումբակոծութեան մէջ էր գէպի երկինք
սլացող անհամար փամփուշտների ուժգին ճայ-
թումներին:

Գարվիշն իւր երեք ընկերներով նստած փոք-
րիկ սենեկի պատուհանի առաջ, պատմում էր նը-
րանց պատահած ուրախալի անցքի համար թէ
ինչպէս ներկայացաւ Հիւրիգատ և Հափիս խանում-
ներին և թէ ինչպէս վաղը պիտի ներկայանան
նրանց: Նրանց ուրախութեան չափ ու սահման
չ'կար, գիշերուայ ծանրութիւնը անտանելի կ'լի-
նէր, եթէ մահուան կրտսեր եղբայրը չ'ծածկէր
նրանց աչքերի բեբերը և չ'ձգէր բարերար ինք-
նամոռացութեան մէջ:

Առաւօտեան արշալոյսն ընկած էր երկրագնդի
կիսամեռ դաշտերի և բլուրների վրայ, օրը ուր-
բաթ՝ մահմետականների հանգստեան օրն էր, կտրուկ
ոսկեզարդ ազնուականները փրփրերախ արաբական
նժույզներով արշաւում էին ընդարձակ հրապարակի
վրայ, պարտէզ, դաշտ և այգիք լցուած էին
մարդկային գեղեցիկ սեռի խմբերով, ամեն տեղ
լսվում էր ուրախաձայն ուռուաներ: Հափիսի և
Հիւրիգատի բնակվում հոյակապ տների շրջապատող
մշտադալար բարձր ծառերի կատարները մի ա-
ռանձին եղանակով կ'օրօրուէին, ծառերի տերև-

ները կամաց կամաց որդանի գոյն էին ստանում,
քամին շվացնելով անցնում էր հնձած արտերի
վրայով: Կռուկների անհամար երամները տխուր
կունջելով թուչում էին գէպի հարաւ. իսկ Հափիսը
և Հիւրիգատը այդ երկու բարեսիրտ քոյրերը կը-
նած փափուկ բարձերի վրայ, նարկիլայի օձապ-
տոյտ ծխաքարշի ոսկեայ ծայրերը բռնած խօսում
էին Աննայի և Շուշանի համար:

ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ ԼՐՈՒՄԸ

Գարվիշը Միքայելի, Ասլանի և Վահանի հետ դուրս գալով սենեկից, ուղղեց քայլերը դեպի Հիւրիգատը:

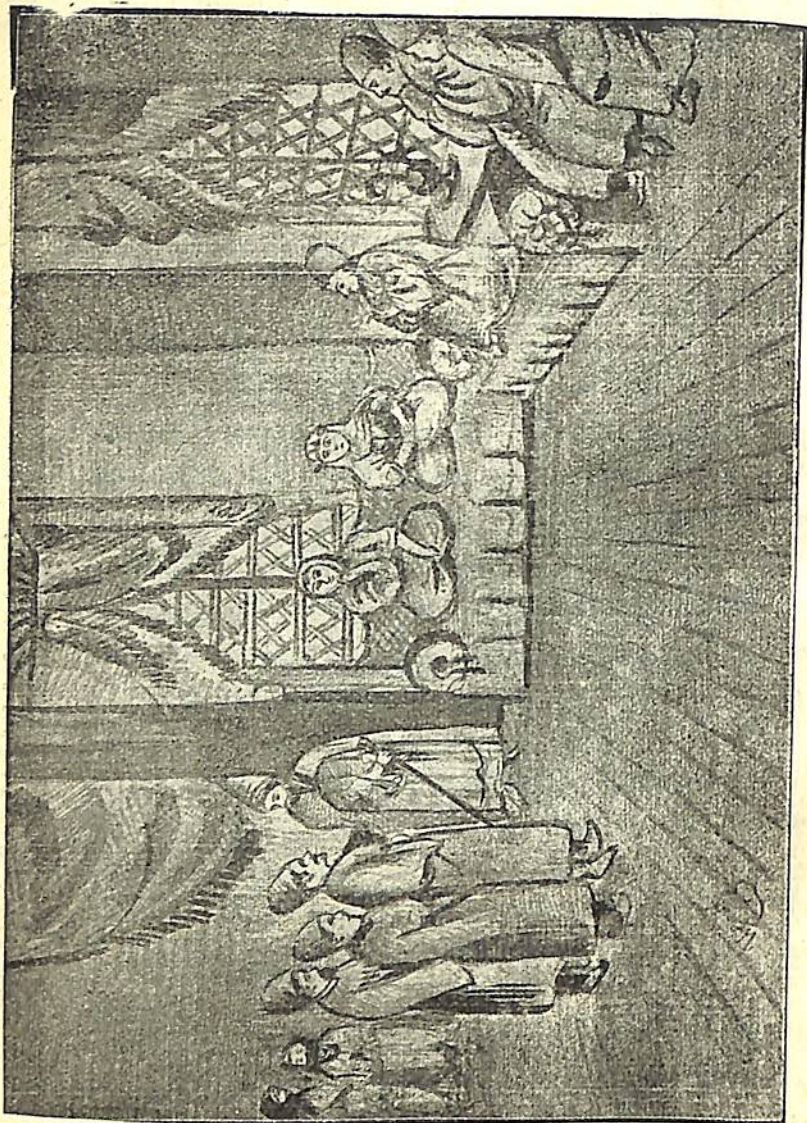
Մի մեծ դահլիճում նստած էր տխուր Ալլահգուլի-խանը իւր աներ որդոց և Հիւրիգատի մեծ եղբոր հետ, նրա անընդհատ ծխելուց և առժուռունչ քթի լայն բնչերով դուրս եկող թանձր և ալիք-ալիք բարձրացող ծուխը մառախուղի պէս բռնել էր դահլիճի առաստաղը:

Կարճ լուսթիւնից լետոյ, խօսքը դարձնելով խանը դեպի գարվիշը հարցրաւ «բերի՞ք այն հայերին, որոց համար խոստացած էիք:

— Այո՛, մեծագոր իշխան, ես կատարած եմ իմ պարտքը և ահա՛ հայերը, ցոյց տալով Միքայելին և Վահանին:

— Գու՛ք աւելի մահմետականի էք նմանվում քան թէ քրիստոնէի՝ փոքր ինչ բարկացած ասաց խանը:

— Ուղիղ է ձեր ասածն ողորմած տէր, մենք ստիպուած հանգամանքներից արտաքուստ մահմետական ենք, իսկ ներքուստ քրիստոնիստ ասաց

Միքայելն և իմ խօսքերի ճշմարտութիւնը կարող է հաստատել և այս ուղղափառ մահմետականը ցոյց տալով Ասլանին, որն ուրախ դէմքով կանգնած էր դարվիշի մօտ և կարծես ծիծաղում էր հսկայական գերազանցութեամբ իւր շուրջն եղած բոլոր ազնուականների վրայ:

Խանը խօսքը ուղղելով դէպի Ասլանը «գուք ճանաչում էք այս հայերին:

— Այո՛, ես ճանաչում եմ դրանց իբրև իմ ագնիւ և բարի հարևաններին, պատասխանեց Ասլանը և եթէ կասկածում էք այս մասին, կ'սնդրեմ կանչել ձեր գերիներին գուցէ նրանք աւելի հաստատեն իմ անսուտ խօսքերը:

Ընդհանուր հաւանութիւն. խանը հրամայեց իւր մանկաւիկին նախ Հիւրիգատ և Հափիս խանութներին հրաւիրել և ապա յայտնել Շահնիսային և Շուշանին որ շուտով ներկայանան:

Հիւրիգատն և Հափիսը դահլիճում բռնած էին իրենց համար պատրաստած տեղերը, խանը խօսքն ուղղելով դէպի տիկիները շարունակեց, «ահա այն հայերը, որոց համար ձեզ աղա-դարվիշը խօսք էր տուած, նրանց հաւատարմութեան համար կ'վկայ է և մեր հաւատակից Ասլանը»:

Խորին ու ախուր լուութիւնը թագաւորում էր դահլիճի մէջ, բոլորն էլ սպասում էին գերիներին, Հափիսը և Հիւրիգատը մի բնազդամբ նախազուշակում էին մի խորհրդաւոր գաղտնիք

այդ անձանօթ թախծալի անձինքների մէջ: Նրանք աչքները յառած առոյգ Վահանի վրայ այն համոզմունքին էին, որ նրա երակները մէջ Շահ-նիսայի արիւնն է վազում և այդ աւելի հաստատում էր Վահանի գեղեցիկ դէմքն որ բոլորովին Աննայի և Շուշանի նմանութիւն էր բերում:

Լսվում էին ոտքի հանդարտ քայլելու ձայներ, բոլորի սիրտը բաբախում էր, դահլիճի հիւսիսային կողմի նկարագարդ դուռը բացուեցաւ և ներս մտան չարշաւների մէջ բոլորովին փաթաթուած և երեսները ծածկած երկու վայելչակազմ արարածներ, որոնց միայն նկատելի էր մետաքսանման սև թերթեւունքների տակ փալլուն մի աչքը: Նրանք առանց այս և այն կողմը նայելու, գլուխ տալով խորին յարգանքով հարաւային կողմի նստած ազնուականներին, հանդարտ ու նազաքալլ դիմեցին դէպի իրենց բարերար տիկիները:

Այո՛, նա Աննան էր Շուշանի հետ. գուցէ նա իսկոյն կ'դիմէր դէպի իւր տագրը և կ'համբուրէր իւր սիրելի որդի Վահանին, եթէ ուշը դարձնէր դէպի արևմտեան կողմում կանգնած երկար տարիներով զինքը որոնող անձինքներին:

Ալլահզուլի-խանը ընդհատելով թագաւորոջ լուռութիւնը, կանգնեց տեղից, գնաց դէպի խնումներն և խօսքն ուղղելով դէպի Աննան, ասաց. «Ես իմ ամուսնու ամենահաւատարիմ և սիրելի

Շահնիսա, այսօր իմ, Հափիսի և նրա սիրելի քրոջ ու իմ հանգուցեալ բարեկամի կնոջ Հիւրիգատի կամքին չ'հակառակելու և նրանց ուխտը կատարելու համար, ես ևս ազատութիւն եմ շնորհում քեզ և դստերդ: Թէ և մեզ համար ծանր է քեզ նման մի պարկեշտ և հաւատարիմ աղախնուց զրկուելը, միայն քո այսքան տարվայ անգնհատելի ծառայութիւնդ և դէպի իմ տունն ունեցած խնամատարութիւնդ, խոհեմ վարվողութիւնդ ստիպում են մեզ խնայել քեզ և աղջկանդ, և յետ դարձնել ձեզ ձեր հայրենիք դէպի ձեր թշուառ ընտանիք, որոնք գուցէ դեռ արտասուլթոր աչքերով սպասում են ձեզ կամ որոնում անհիւրընկալ աշխարիս կողմերը: Զեզ ձեր հայրենի օջախը հասցնելու համար, Հափիսը և Հիւրիգատն աղադարվիշի միջոցաւ գտել են երկու հայեր, որոց ազնուութեան և հաւատարմութեան համար ես ստուգած եմ իմ հաւատակիցներից: Ահա այն հայերը, ինչպէս ես, նոյնպէս ձեր բարի տիկիներն իրաւունք ենք տալիս նրանց հետ ազատորէն խօսելու:

Աննան գլուխը մինչև ծնկները խոնարհեցնելով երախտագիտական սրտով և քաղցր հայրենիքի կարօտից արտասուլթի աչքերը չարշաւի տակից ուղղեց դէպի դահլիճի արևմտեան կողմը. նա իսկոյն ճանաչելով իւր սիրելի որդուն և տագր Միքայէլին, կայծակի արագութեամբ վազեց դէպի նրանց գերկը

և կերկերեալ ձայնով կոչեց ո՛հ Աստուած, ինչ
 երջանիկ ըսպէ, Գու վերջապէս գթացիր քո դժ-
 բաղդ Աննային և նրա թշուառ զաւակներին,
 քանի տարիներ անցան որ չ'տեսայ ձեզ, բոլորը
 փաթաթուեցան միմեանց:

Ընդարձակ դահլիճի մէջ լսվում էր արտա-
 սուքից խեղդուած կցկտուր խօսքեր, ո՛հ մայրիկ,
 ո՛հ որդեակ... ո՛հ եղբայր, ո՛հ քույրիկ...: Տեսարա-
 նը սրտաշարժ և դրամատիկական էր, խանր բոլոր
 ազնուականներով, Հիւրիգատը և Հափիսը արձա-
 նացած արտասուքի կաթիլներ միայն կ'գլորէին
 այտերի վրայ: Ասլանը ծնկաչոք ձեռքերը դէպի
 Աննան և Շուշանը բարձրացրած հեկեկանքով նե-
 րումն էր խնդրում իւր արած վատութեան հա-
 մար. իսկ դարվիշն աչքերը դէպի երկինք ձգած
 բազկատարած օրհնում և փառաբանում էր Աս-
 տուծու անհասանելի և բարի կամքը, հազարաւոր
 բարիքներ մաղթելով տիկիներին և խանի թան-
 գագին կենաց:

Լացը բոլորովին դադարել էր, Աննան իւր
 որդոց և Միքայէլի հետ դահլիճի մի անկիւնում
 նստած սլատմում էին իրենց գլխով անցածները,
 իսկ Ասլանը խանի և միւս ազնուականների հարց-
 ման համաձայն շարունակում էր թէ ինչպէս ին-
 քը իբրև ծառայ, Քեարիմ-բէկի հրամանով ակա-
 մայից փախցրեց Աննային և Շուշանին, ինչպէս
 թագնվեցան գազանների անտառում և բռնվեցան,

ինչպէս ազատութիւն ստանալով վերագործաւ իւր
 հայրենիք, և իւր յանցանքը քաւելու համար ա-
 րած երգմանը համաձայն առնելով իւր հետ Մի-
 քայէլին և Վահանին սկսում է որոնել Աննային և
 Շուշանին, որքան նեղութիւնների մէջ են ընկ-
 նում, որտեղից են ընկերանում դարվիշի հետ և
 վերջապէս ինչպէս նրա խորհրդով և նամակի հա-
 մաձայն թողնելով Ա. քաղաքը գալիս են Խ. քա-
 ղաք: Ասլանը մի այնպիսի եղանակով նկարագրեց
 իւր գլխի անցքերը, որ բոլոր ունկնդիրների ար-
 տասուքը շարժեց:

Դարվիշը խօսքը դէպի խանը և խանումներն
 ուղղելով ասաց, առհասարակ բարերարութեան
 մէջ երկու բան պիտի նկատի ունենայ, մէկն ըն-
 դունած բարիքը և նրա օգտակարութեան չափը,
 միւսը բարերարի սէրը կամ բարերարելու շնորհա-
 լի եղանակը: Առաջինի փոխարինումը կարելի է.
 իսկ երկրորդինը՝ հազիւ թէ: Բայց ձերի մէջ ո՛վ
 մեծ բարերաներ, երկուսն էլ անփոխարինելի են,
 ո՛չ թէ միայն բարերարութեան կողմից, այլ և
 մարդկութեան: Զեր արած աստուածահաճոյ գոր-
 ծը ձեր բարի անունների հետ դարեր շարունակ
 անմոռանալի կ'մնայ ազնիւը, բարին, գեղեցիկը և
 առաքինութիւնը սիրող և յարգող սրտերի մէջ:
 Ինչպէս երկիրն առանց արեգակի ոչինչ է և ոչ
 մի օգուտ չէ կարող տալ, այնպէս էլ մարդն ա-
 ռանց առաքինութեան մեռած է: Զեր մէջ առա-

քինութեան արևը կերևայ և ձեր բարի գործերը նրա կենսատու ճառագայթները են, որ կ'սփռէք ձեր շուրջը: Ձեր արածների փոխարէնը միայն Նա կարող է հատուցանել, որն իր սուրբ ձեռքով դրել է ձեր կուրծքերի տակ այն փոքրիկ մսի կտորը, որին սիրտ են ասում. իսկ ես՝ մի անսահման, անտեսանելի աշխարհ, ուր այժմ Աստուած է կառավարում: Երկրպագում և համբուրում եմ այն տանը այն սրբազան տաճարին, ուր Աստուած է բնակում»:

Գարվիշի խօսքերն այնքան ազդեցին, այնքան յուզեցին նրանց, որ տեղներից վերկենալով բռնեցին նրան ձեռքը և իրենց շնորհակալիքը յայտնելով, զանազան նուէրներ տուին:

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԵՊԻ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Միւս օրն առաւօտեան դարպասի դրան ասեղ ձգելու տեղ չ'կար, Աննան ծնգների վրայ Հիւրի-զատի և Հափիսի առաջ երախտագիտական բարձր զգացմունքով, ողբալի ձայնով իւր շնորհակալիքն էր յայտնում, Հիւրիգատը գրկած Շուշանին, օրհնում էր նրան հետևեալ խօսքերով «զնա՛ սիրելի դստրիկս թո՛ղ Ալիի մեծագօր Աստուածն առաքէ իւր բարի հրեշտակը խաղաղութեամբ ձեզ ձեր հայրենիք հասցնելու, թո՛ղ երկնքի թագաւորն իւր անսահման բարձրութիւնից օրհնէ ձեր ապագան» և այս օրհնութիւնը տալուց յետոյ, մայրական քաղցր համբոյրներ դրոշմելով Շուշանի վարդագեղ այտերի վրայ, Հափիսի հետ դուրս եկաւ դահլիճից Աննային և Շուշանին ճանապարհ ձգելու:

Աննան և Շուշանը վերջին արտասուախառն հրաժարական ողջոյնը տալով իրենց բարերար տիկիններին, նստեցին Ալլահդուլի-խանի հրամանով պատրաստուած երկու զեղեցիկ ոսկեթել թամբերով զարդարուած նժոյգների վրայ և թանգագին ընծաներով հեռացան զէպի իրենց հայրենիք:

Նրանց հետևում էր հսկայի բոլոր արժանա-
 ւորութեամբ մէկն, որի դէմքն արտայայտում էր
 նրա հոգեկան կատարեալ ուրախութիւնը, նա
 Ասլանն էր որ իբրև մրցանակը տարած քաջ զօ-
 րական, ուրախ ուրախ և երբեմն երբեմն ձեռքն
 իւր ուրախ ձիու բաշով անցկացնելով գնում էր
 արագ արագ իւր ողորմելի ընտանիքի կարօտը
 լցնելու:

Քանի որից յետոյ ընթացողին յայտնի ճանա-
 պարհորդները երեկնադէմին երբ բարձր մենա-
 րէթները գլխից գողտրիկ, մելոտեական եղանակով
 ուղղափառներին աղօթքի-նամագի հրաւիրող ազա-
 նի ձայնը կ'լսուէր մտին X քաղաքը, ուր Վա-
 ղարչը—նախկին դարվիշն իր առևտրական տան
 ճիւղն ունէր և իջան նրա սեփհական զեղեցիկ
 տան:

Երեք օր այդ տեղ հանգիստ առնելուց և վայե-
 լուչ եղանակով հիւրասիրովելուց յետոյ, Վաղարշն
 խօսքը դէպի Ասլանը, Միքայէլը և Վահանը
 դարձնելով ասաց. «դուք վաղն Աստուծով պիտի
 բաժանուիք ինձնից. բայց նախքան մեր բա-
 ժանուելն ես պիտի կատարեմ պարտքս, պիտի
 ցոյց տամ իմ երախտագիտական զգացումներս ոչ
 թէ լուռ. այլ հրապարակով: Կան մարդիկ, որոնք
 երախտագիտութիւն և բարեկամութիւն են ցոյց
 տալիս միայն այն ժամանակ, երբ մի որ և է կա-
 րիք կամ ակնկալութիւն ունեն. այդպիսի բարե-

կամութիւնը և երախտագիտութիւնը կեղծ է:
 Որպէս զի ես այդպիսիներէ շարքին չ'պատկանիմ
 կասեմ որ այն, դուք էիք որ ձեր կեանքը վը-
 տանգի ենթարկելով օգնեցիք ինձ ամուսինս ազա-
 տելու, առանց որի իմ կեանքը դժոխք պիտի լի-
 նէր: Երբ մէկը կարող է իր ընդունած բարիքը
 փոխարինելու և չէ անում, ամենամեծ ապերախտը
 և անագնիւն է: Ես՝ որ հօրս միակ որդին եմ և
 ինչպէս տեսնում էք Նախախնամութիւնը չէ
 ինչպէլ կեանքի բարիքներով ճոխացնելինձ, պարտք
 եմ համարում խիղճս հանգստացնելու և պարտքս
 դէպի ձեզ ու դէպի ինձ վարձատրող Աստուածը
 կատարելու: Ասլան, 'ի նշան անմոռաց բարեկա-
 մութեան և երախտագիտութեան աս' ձեզ այս
 դրամական վարձատրութիւնը: Ձէ որ դուք ինչ-
 պէս իմացել եմ մեծ ընտանիքի տէր էք և աս' ձե
 քանի տարի է առանց խեղճ ընտանիքիդ ապրուս-
 տի համար մտածելու, միայն իմ հաւատակիցների
 ազատութեան համար էք չարչարուել: Իսկ դուք
 Միքայէլ և Վահան, բարեհաճեցէք նոյն պէս
 ընդունել այս ընծաներն ձեր լաւ բարեկամից իբր
 նշան երախտագիտութեան»:

Ասլանը, Միքայէլը և Վահանը կարծես միա-
 բերան ընդհատելով Վաղարշին ասացին «մենք
 աւելի երախտապարտ ենք: Ձեր մեզ համար արած-
 ները, կրածներն աւելի շատ է քան մերը: Ձէ որ
 ձեր միջոցով գտինք մեր սիրելիները. թանգ է

ամեն բանից մեզ համար լոկ ձեր բարեկամութիւնը: Մեզ մի ամաչցնէք նուէրներով քանի որ գոհ ենք մեր վիճակով»: Վաղարշը պնդելով շարունակեց «ամեն մի ընդունած բարեկամական բարիք՝ բարեկամութեան շղթայի օղակն է կազմում. ով բարիքը և այն երախտագիտական զգացումից յառաջացած, մերժում է, այնպիսին յանիրուկի տրում է բարեկամական շղթան և այդ անարդարութիւն է և հակառակ սիրոյ և օրինաց: Այսուհետև ձեզ եմ թողնում որը հաճելին է՝ այն արէք»: Նրանք առանց այլ ևս յամառելու՝ ընդունեցին Վաղարշի ընծաները:

Միւս օրը նախ քան արշալուսի անկողնից ելնելը և մահկանացուներին իր լոյսը շնորհելը, Ասլանը և ընկերները դուրս եկան Վաղարշի տանից և արտասուլախառն հրաժեշտի ողջոյներ տալով նրան, բռնեցին դէպի հայրենիք տանող ճանապարհը:

Վ Ե Ր Չ

43081

APM.
2-1263a

ԻՄ ԱՋԻԱՏՈՒԹՅԱՄԻ ԼՈՅՍ ՏՆՍԱՆ ԳՐԲՆՐԸ

1. Ընտանեկան վիշա և հաւատարմութիւն 75 կ.
2. Պատկերներ կեանքից (սպառուած) —
3. Մեռածի կեանքից — . 20 կ.
4. Պանդուխտի լիշատակարանից . . 20 կ.
5. Թռչնիկը (սպառուած) . . —
6. Կեանքի դերասանի խոստովանքը (սպառուած)
7. Նուճայ Պոմպիլիոս թարգ. գրաբաւից
աշխարհօրէն . . . 1 ը. —

Գումարով գնողներին 20% զեղջ:

Գիմեկ Շուշի՝

Խորէն քահ. Իսկեանդարեանցին.

Գինն է 75 կոպ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0347703

47449